

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Gálfi Lőrinc</i> : Korunk és teendők	145
<i>Vári Albert</i> : A világ és az evangélium	157
<i>P. Szentmártoni Kálmán</i> : Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban	169
<i>Dr. Boros György</i> : A hitszabadság hősvédője Paine Tamás emlékére	181
<i>Dr. Abrudbányai Ede</i> : A kereszténység erkölcsi esz- ménye	187
<i>Dr. Gál Kelemen</i> : A torockói iskola rendtartása 1871-ből	194
<i>Dobai István</i> : Nehány szempont a hitoktatáshoz. (Befejező közlemény)	203
<i>Zoltán Sándor</i> : Az isten szó ősjelentése	207
<i>Erdő János</i> : A Szabadelvű Keresztények és Vallásos Szabadság Nemzetközi Társulatának Konferenciája, Oxford	216
Irodalom	217
Különfélék	220

XIX. ÉVF.

1 9 3 7.

4—5. FÜZET.

Tipografia „Pallas” Cluj, Strada Vlăhuță 3.

Cenzurat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 ív tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évré Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évré : 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXIX. ÉVF. 1937.

JULIUS—OKTÓBER

4—5. FÜZET.

Korunk és teendőink.¹

A nagy világháború után következett időszaknak, tehát a mi korunknak, egyik legsajátságosabb jelensége, de természetes következménye, az a tojástánc, amelyet nemcsak a diplomácia, hanem a társadalmi életnek minden más alakulata is napjainkban jár. Az egyén, a család, a politikai és egyházi szervezetek, a munkások és munkaadók, az iparosok és a kereskedők, ifjak és öregek, nők és férfiak, országok és népfajok, uralkodók és alattvalók, tudósok és tudatlanok, gazdagok és szegények, jók és rosszak egyaránt úgy érzik, hogy a talaj, amelyen állnak, inog a lábuk alatt, és naponként találkoznak újabb és újabb kérdésekkel, amelyekre feleletet adni nem tudnak. Sőt még a kérdések nyilvános feltevését és tárgyalását is — egy triviális kifejezéssel élve — úgy kerülik, mint a macska a forró kását, mert annak következményeitől és eredményeitől félnek, s attól önmagukra csak szégyent, megaláztatást és elégedetlenséget várhatnak. Ezeknek a kérdéseknek nagyobb része a mi lelkészünk hatáskörén kívül esik, de azokból egy egész tömeg a mi hivatásunkkal és foglalkozásunkkal is össze van kötve.

Ha egy kissé elméletileg nézzük életünknek a folyását, úgy találjuk, hogy *az emberi gondolkodásnak a fogalmai korábbi határvonalait megváltoztatták*. Némelyek, mint a kiáradt folyó, nagy területeket foglaltak el, és még hosszú időre van szükség, hogy azok rendes medrükbe visszahúzódjanak, vagy új medreikbe elhelyezkedjenek. Mások, mint a föld belsejében lappangó erők, felszínre törtek, hegyeket döntöttek le, és völgyeket emeltek ma-

¹Braşov-Brassóban az 1937. évi lelkeszi konferencián aug. 24-én tartott felolvasás.

gasra, de a megállapodásra most még kilátásunk nincs. Képletek nélkül szólva *a hit és a tudás, a vallás és az erkölcs, a becsület és a boldogulás, az egyén és a társadalom, a jog és a kötelesség, az elmélet és a gyakorlat, a való és az eszményi, a szándék és a megvalósítás, a hirdetett és az elhallgatott, az aljas és a nemes annyira össze vannak zavarva, keverve, vagy tán éppen vegyileg is egyesülve, hogy azokat kiválasztani és egymástól elkülöníteni az emberek nem tudják, mert erre a célra a megfelelő retorták és desztilláló eszközök még nincsenek kitalálva.*

Nem régen egy igen kegyes istentiszteleten vettem részt. Az istentiszteletet kellően tanult városi lelkész vezette. Beszédének tárgya az a nagy kérdés volt, ami engem is nagyon érdekelt, hogy miért nincs boldogság, béke és megelégedés ezen a földön az emberek között. Felelete az volt, hogy azért nincs, mert az emberek bűnösök, rosszak, irigyek, gyűlölik egymást, pártokra szakadoznak, ellenségei egymásnak és harcolnak egymás ellen. A szónok szerint ennek így is kell lennie, mert az Isten ilyenek teremtette az embert, és az alapige szerint meg is bánta, hogy embert teremtett. Az emberek mégis azt hiszik, hogy a saját erejükkel, munkájukkal és tudásukkal boldogabbakká lesznek. De minden találmányuk, eszközeik, gépjeik, fegyvereik csak arra szolgálnak, hogy a földi életet elviselhetetlenebbé, az embereket pedig még rosszabbakká tegyék. Puskapor, dinamit, ágyu, repülőgép, bomba, táviró, telefon és rádió és mérges gáz, mind ezt a célt szolgálja, s a gépek ezerei éppen lehetetlenné teszik még az élet fenntartását is. Ezért van a szegénység, nyomor, öngyilkosság, háború és forradalom. Mit kell és lehet tehát tennie az embernek ebben a földi életben? Szenvednie és imádkoznia azért, hogy az isteni kegyelmet a Krisztus megváltó érdeméért egy jövő életben megnyerje.

A szónok nagy sikert aratott. A hallgatók mind figyelemmel hallgatták. Nemcsak behunytt szemem nem lehetett ott látni, hanem röpke ásitást sem. Azt hiszem, hogy az ott voltak közül mindenki nemcsak figyelemmel hallgatott, hanem gondolkozott, elmélkedett is, és az istentisztelet után a szónok nagy óvációban részesült. Én csak egyéni gyengeségemnek tulajdonítom azt, hogy ezt a kerek beszédet megdicsérni vagy megróni ma sem merem. Valóságot, igazat, szépet és jót hirdetett-e ez a szónok, vagy pedig nem volt beszédében semmi való, semmi igaz, semmi jó és semmi

szép? Ugyancsak egyéni gyengeségemnek tudom be azt is, hogy én nem csak ezzel az egy beszéddel vagyok ilyen dilemmában, hanem többel is, amelyek merő ellentétben állanak az előbbivel, és azt hirdetik, hogy az ember jó, az Isten is jónak teremtette, nem is bánta meg, hogy teremtette, és hogy az ember a saját erejével, munkájával és tudásával boldogabbá lesz; hogy a bot, a fejsze, a nyíl, a kés, a tör, a kard, a puska, ágyu és bomba, és minden gép és eszköz arra szolgál, hogy ezt a földet és azon az emberi életet szebbé, jobbá és boldogabbá tegye, és hogy az embernek nem csak szenvednie és imádkoznia kell az ingyenkegyelemért, hanem Istennek a tetszését is megnyernie a saját földi életével.

Hiszem, hogy ha ezen az értekezleten akár nyílt akár titkos szavazás alá bocsátnök a kérdést, hogy melyik irányú beszéd igaz, helyes és jó, a többség jelentős lenne az egyik mellett. De ha a mienknél hatalmasabb forum elbírálása alá bocsátnök a kérdést, annak a döntéséről jóslatot mondani már nem tudnék. Az emberek többsége ugyanis még a húszadik században sem emelkedett fel az emberi hivatásnak és méltóságának a teljes tudatára, annak átérzésére és átélésére. Régi rossz szokások, előítéletek, ferde nevelés, babonás hit, tekintélyek, kiváltságos jogok, hatalmi érdekek, litkos szerződések és társulatok és törvényellenes szövetkezetek uralják még ma is ezt a földet, és azon az emberek nagy része szolgaságra, kegyelem keresésre, hatalmasok pártfogására, a törvények és az államhatalom védelmére vannak rászorulva még azért is, hogy életüket fenntarthassák. Az újkor Amerika felfedezésével még nem állott be, s ki tudná megmondani, hogy a nagy világháború a középkor bevégződését jelenti-e vagy nem? A jelen eseményei semmiesetre sem olyanok, amelyek határvonalak lehetnének a középkor és az újkor között. Kísérletek törtlénnek, jelszavak hangzanak el, de az eredmény még olyan bizonytalan, mint a mesterséges gyémánt. A francia forradalom jelszavai, a szabadság, egyenlőség, testvériség, ma aligha többek, mint a régen elmúltak a zenéje. A kommunizmusról csak rémhíreket hallunk és felhívásokat az ellenevaló védekezésre és küzdelemre. A népszövetségnek szép neve van, de tagjai sem hajlandók abban részt venni. Az angol közmondás szerint a „kerekek asztal” mellett nem lehet vita a helyek fölött, de amellet csak ők és az ők szövetségeseik akarnak ülni szplendid elszigeteltségben.

Faszcismo és nacionalizmus alig különbözik egymástól és mindkettő pártikuláris érdekeket szolgál. Legjobb csengése még a demokráciának van, de belőle a démosz még hiányzik, s erejét a védő és támadó eszközök készítésére fordítja.

Sajátságos jelenség az, hogy ezekben a jelszavakban, amelyek mögött a népek milliói állanak, milyen kevés része van annak a társadalmi szervezetnek, amely a megelőző századokban a legnagyobb szerepet töltötte be, az egyháznak. Ugy tűnik fel, mintha a múlttal szemben a jelen az elsőkből utolsókat, az utolsókból elsőket akarna csinálni. A múltban az egyház vezetői, a papok, egy felsőbb rend volt, a klérus, amelynek a világi elem alá volt rendelve, és engedelmeskedett, neve pedig laikus volt. Ma megfordítva áll a dolog. A világi elem intézkedik, az egyházi pedig engedelmeskedik. A világi a hozzáértő, az egyházi pedig a hozzá nem értő. A földiélet dolgait a világi elem akarja végezni, az egyházi elemnek pedig át van utalva egy tulvilágnak ismeretlen tere, amelynek még hirdetését is kezdi elítélni és üldözni a világi elem.

Annak a megvitatása, hogy igaz, helyes és jó-e ez a változás, szintén dilemma, ami mellett és ami ellen súlyos érveket lehet felhozni. Kétségtelen azonban, hogy az embert az ókor és a középkor sötétségében, tapogatózásaiából és tévedéseiből az egyház vezette a felvilágosodás, az erkölcs és a hit mai színvonalára. Az is kétségtelen, hogy az egyház a múltban súlyosan visszaélt a maga hatalmával. De ez a visszaélés alighanem kizárólag a kor tudatlanságának és előítéletének volt az eredménye, amelyet a haladás és felvilágosodás már régen megszüntetett. Boszorkányégetés, inkvizíció, bűnbocsátócédulák árusítása, eretnekek üldözése, máglyára vagy gályarabságra hurcolása már régen kiment a divatból. Van azonban az egyháznak egy ma is meglevő, végzetes hibája, s ez az, hogy nem tud lépést tartani a kor haladásával, az emberi tapasztalat és tudás bővülésével és az ezek által létrejött világfelfogással, hittel és meggyőződéssel. Az ember megdöbbenve állapítja meg, és félve ejti ki, hogy az egyház még ma is azt a világfelfogást vallja és hirdeti, amelyet Ázsia népei háromezer esztendővel ezelőtt képzeltek el, vagy amelyet a görög mitológia kétezer esztendővel ezelőtt hirdetett, vagy amelyet a skolászctikus bölcselkedés azok alapján egyezer esztendővel ezelőtt kisütött. Ma az ember tudja, hogy ezek a felfogások nem felelnek meg a valóságnak, és.

csak a multban megrögzített jelenségei a fejlődés primitív fokozatainak. Lehet-e csodálkoznunk azon, hogy az emberek elvesztik bizalmukat az egyházban, amely azt kívánja, hogy higgyék azt, amit ők már nem hisznek?

Azonban a hitnek a lényegét ezek az ezeréves felfogások nem meritik ki. Azok között a milliók között, akik az egyházi életben egyáltalán nem vesznek részt, milliók vannak, akiknek hitük van az istenben, az emberben és a természetben. Viszont millió a száma azoknak a templombajáró embereknek is, akiket nem a multnak a hite vezet oda, hanem a léleknek más szükségletei, vágyai, érdekei és törekvései, vagy tán csak a szokás, a divat, a látszat, a hiúság, az unalom vagy éppen a kényszer. Az egyház olyan szervezet, amely az emberi életből, az emberi lélek belső szükségleteiből állott elő akkor, amikor az ember emberré lett, s ez a szükséglet mindaddig megmarad, ameddig ember lesz a földön. De ennek a szervezetnek is alkalmazkodnia kell a szükséglethez, mint minden élő szervezetnek. El kell vetnie, amire többé szüksége nincs, és el kell fogadnia, amire az élet, a szükség reá kényszeríti. Valójában az egyház az ember számára a legnélkülözhetetlenebb társadalmi intézmény és szervezet. A család egy pár esztendőn át kielégíti a gyermeki lélek szükségleteit, de azután az egész életen keresztül vezetője, irányítója, nevelője, buzdítója, vigasztalója, segítője és az élet viharában menedékhelye is az egyház lesz, amely számára hivatást jelöl ki, bátorságot ad, célokat tűz ki, izlést és helyes ítéletet kölcsönöz, ébren tartja benne állandóan az erény szépségét és a bűn rútságát, a jó nemes voltát és a gonosz aljasságát, az erkölcsi jellem dicsőségét és az önző érdek szégyenletes voltát, a szeretet és önfeláldozás műveinek lelki örömeit és gyűlölet átkos rombolásait. Ezek a lelki szükségletek a föld kerekiségének minden népénél megvannak és megszesnek a jövőben is. Vágyunk a tudásra, a valónak a megismerésére. Éhezünk és szomjuhozunk az igazságot. Gyönyörködünk a szépben, amelyet a teremtett világban meglátunk, vagy amelyet az emberi értelem, izlés, törekvés és akarat étrehoz. Szeretjük azt, ami jó. Tiszteljük azt, ami nemes. Bámuljuk azt, ami fennkölt. Boldogok vagyunk, ha úgy érezzük, hogy ezeknek nemcsak passzív szemlélői, hanem tényleges cselekvői, részesei és szereplői is vagyunk, és a haladás, a fejlődés nagy épületénél akár mint tervezők, akár mint mesterek, akár mint téglahordók ott lehetünk. *Ezek a lelki szükségletek örökkévaló adottságok az emberi*

lét és élet számára, amelyeket megváltoztatni, sem nélkülözni nem lehet éppen úgy mint az ételt, az italt és a levegőt, és örök feltételei az emberi jóllétnek, boldogságnak, megelegedésnek, méltóságnak és dicsőségnak. Ezek a lelki adottságok és szükségletek azok, amik az embert emberré teszik, amik felülemelik az állatiságon, és összekötik a nagy ismeretlennel, a nagy alkotóval, s amiknek a a birtokában úgy érezzük, hogy nem vagyunk a saját magunkéi, hanem azé, akiben vagyunk, élünk és mozgunk, Istennek a gyermekei és örökösei, amint azt a nagy apostol kifejezte, akiknek a megjelenését a teremtett világ sóvárogva várja. De Istennek ezt a nagy ajándékát, ezt a megváltozhatatlan adottságot, a léleknek ezt a nélkülözhetetlen szükségletét, a teremtett világnak ezt a sóvárgását még a húszadik század embere sem érti egész nagyságában, azt még nem érezte át, és nem oltotta bele öntudatába és életébe. Ezt tovább vinni, fejleszteni és emelni a tökéletesedés végtelen magassága felé az egyház fetadata, amely mellett az élet többi szükségletei eltörpülnek, többi örömei és élvezetei másod- és harmadrendűekké válnak.

Ennek a nagy feladatnak elvégzésére, ennek a nagy hivatásnak a betöltésére elgondolásom szerint nem is volna lehetetlen az emberiség többségét megnyerni. A föld kerekiségének általunk lakott részében már évszázadokkal ezelőtt felszínen volt az „egy akol“ eszméje. De a századok hosszú ideje alatt az nem jutott eredményre, hanem éppen széttagoltságra vezetett, mert a többség még nem volt a fejlődésnek azon a fokán, hogy azt megvalósíthassa. Bámulattal állunk meg az ember lelki nagysága és erkölcsi ereje előtt, amikor akár Luthert látjuk az országgyűlésen, amint kijelenti, hogy „itt állok, másként nem tehetek, Isten könyörüljön rajtam“; akár Dávid Ferencet, aki börtöne falára írja, hogy az igazságot útjában fenntartani nem lehet; akár a Dániel könyvének hőseit, akik kijelentik, hogy „legyen tudtodra, oh király, hogy mi a te isteneidnek nem szolgálunk, és a bálványképet, amelyet felállítottál, nem imádjuk“; akár a tudós előtt, aki azt mondja, hogy „mégis mozog a föld“. Ma is hangzanak el buzdítások az egyesülésre, felhívások az összefogásra és kísérletek az együttműködésre. De eredmény nincs, mert a cél nem a lelki szükségletek kielégítése, hanem a hatalmi érdekek, nem a másoknak, vagy a mindeniknekvaló szolgálás, hanem a másokon, sőt a mindenkinvaló uralkodás.

Az a nyelv, amellyel érzéseinket és gondolatainkat egymással közöljük, nem is tudja teljesen közölni az érzést és gondolatot. Az csak többé vagy kevésbé tökéletes képet tár fel, amelyet a néző vagy halló szintén csak az ő felfogó képessége szerint többé vagy kevésbé tökéletesen lát vagy hall vagy érez meg. Azt a szervezetet, amelyben az elmúlt idők a lelkek egyesülését lehetőknek és kívánatosnak tartották, az „egy akol“ képével igyekeztek érthetővé tenni. Sajátságos, esetleg csak véletlen jelenség az, hogy a magyar nyelv azt már nem az „egy akol“, hanem az „egyház“ szóval vagy képpel cserélte fel, amely képet vagy szót tudomásom szerint más nemzetnek a nyelve erre a célra nem használja fel. Megítélésem szerint az „egy ház“ képe sokkal szerencsésebb, jobban kifejező, és a fejlődés magasabb színvonalát jelző szó, különösen ha mellé nem is az „egy pásztor“, hanem az „egy atya“ képét vagy szavát tesszük, aki Jézus szerint egyedül jó, akinek mindnyájan gyermekei vagyunk, aki előtt nincs személyválogatás, s aki felhossa az ő napját mind a jókra mind a gonoszokra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak a földjére.

Ilyen alapon épülő és ilyen alakban elképzelt egyház szervezetébe mi, unitáriusok, minden kétséget kizáróan beletartozunk, az ellen semmi kifogásunk nincs, és ellenünk sem tehet senki kifogást. Az unitárizmus már nevében benne hordozza a maga dicsőségét, hogy a hit változatosságát egységre hozta. Az egy istenben való hit az a pozitívum, amelyben az emberi lélek megnyugvást, bizalmat és hivatást talál, amely az életet nem a kin és gyötrelmet, hanem a boldogság és gyönyör színterévé alakítja, amelyben jó minékünk szemeinkkel néznünk a napot, szemlélnünk a saját életünk munkájának eredményeit és alkotásait és ember-testvéreink mosolygó arcát, és szeretettel szorítunk kezét bajtársainkkal és barátainkkal.

Ennek az egyetemes egyháznak azonban mi még csak előfutárjai vagyunk, Tán csak hirdetői, apostolai egy örömmizenetnek, egy evangéliumnak, egy megtisztult hitnek, egy szebb jövőnek a szomorú mult után az ember számára. Bizodalmunk, hitünk és meggyőződésünk azonban erős, és azokat az idők idők jelei állandóan hatalmasabbakká teszik. A mi egyetemes egyházunknak kapui nyitva vannak minden ember számára, aki azon be akar jönni. Az abba való belépést sem tilalomfa, sem zár, sem ör, sem tör-

vény nem akadályozza, se meg nem tiltja. Annak hirdetői és valói állanak elő a föld minden részében milliószámban, nem külső kényszer, hanem belső, lelki szükséglet alapján. Azok a vádak és tiltakozások, amelyek a vallásokat és egyházi szervezeteket érik, nem a mi egyházunkról szólnak, hanem azokról amelyek a múltnak tudatlanságából, előítéleteitől, kasztrendszerétől, hagyományaitól, előjogaitól és kiváltságaitól nem tudnak megszabadulni. Azokról, amelyek az értelem, a tudás és felvilágosultság megállapításait nem tudják szembe nézni, s a meglátott veszedelem elől csak struccpolitikával akarnak megszabadulni. Azokról, amelyek azt hirdetik, hogy az ember van az egyházért és nem az egyház az emberért. Mi nem akarunk győzni és uralkodni. Ezt még dicsőségünknek sem tartanók. Hanem akarunk felvilágosítani, meggyőzni és szolgálni, és ebben találni meg életünk számára a hivatást és a magunk és ami teremtőnk dicsőségét.

* * *

Korunknak ilyen rövid és vázlatos elgondolása után reátérhetünk előadásom címének a másik tárgyára, a mi teendőkre is, Ennek a megrajzolása egy előadás keretében szintén csak hiányos lehet, de egy lelkészkeri értekezleten ez a legnagyobb fontosságú. A lelkészek ahoz vannak hozzászokva, hogy az ők előadásait, vagy az ortodoksia nyelvén igehirdetésüket, vagy az evangéliumnak általuk történt hirdetését a hallgatók csak végig hallgassák. Egy értekezlet azonban csak akkor felel meg a maga kitűzött céljának, ha a résztvevők az előadás hiányait kipótolják és esetleges tévedéseiket szabadon megvitatják. Mert a nagy római birodalomban állítólag minden út Rómába vezetett, és Róma mégis ledőlt. Egy házban meglegedés, boldogság és előmenetel csak akkor lehet, ha az abban lakók egymást megértik, ha közös célra törekednek, ha egymás gyengeségeit pótolják, tévedéseit helyreigazítják, hibáikat megismerik és levetkőzik. Nekünk, unitáriusoknak is vannak gyengeségeink, tévedéseink és hibáink, amelyek munkánkban akadályoznak, s amelyektől meg kell szabadulnunk kölcsönös megértéssel, jóakarattal és egymáshozvaló alkalmazkodással. Ezek a gyengeségek, tévedések és hibák olyan nagyszámúak, hogy felsorolásuk, áttekintésük, osztályozásuk és egységre vezetésük is nehéz, megszüntetésük és teljes orvoslásuk pedig a lehetetlenséggel határos, és csak a legjobb orvostól, az időtől várható és

remélhető. Azok az okok, amelyek korunknak elégedetlenségét, nyugtalanságát, háborúit, szenvedéseit és nyomorát előidézték, mind ott vannak a mi egyházi életünkben is. Az élet fenntartásának nehézsége, a vis maior, a nevelés hiányos és ferde volta, az erkölcsi erő és bátorság hiánya, a szegénység, az önzés, a nagy-ravágyás, a közönyösség, a kényelemszeretet, testi és lelki fogyatkozások, előítéletek, babonák, túlzó konzervativizmus és tehetetlenséggel párosult telhetetlenség és igény, és még ki tudja milyen sok emberi és tán állati ösztön és gyarlóság mind olyanok, amikkel számolnunk kell nemcsak itt, amikor teendőinkről elmélkedünk, hanem a gyakorlati életben is, amikor teendőinket végezzük.

Én úgy képelem, hogy minden öntudatos és önérzetes tagja az unitárius egyháznak a szellemi fejlődés olyan fokán áll, hogy egyházunk építésében résztvehet, és érzi azt a kötelességét, hogy abban részt kell vennie. Ennek a bizonyítására száz meg száz tény tudnék felmutatni nemcsak egyházi életünknek a multjából, hanem a jelenéből is, ha a bizonyítást szükségesnek találnám. De ez a bizonyítás fölösleges különösen itt, a vendéglátó brassói unitárius egyházköztségben, amely nemcsak megszületett tagjainak a lelki szükségletéből, hanem példát is mutat arra, hogy komoly törekvés nem marad eredmény nélkül. Többi egyházközseinknek nagy része is nemcsak létetésével, hanem fejlődésével is tanuskodik hivatásának betöltéséről és tagjainak buzgóságáról a legsúlyosabb körülmények között is.

Most azonban nem egyházunk tagjainak, hanem az egyházközségek lelkészeinek, megbízott és hivatott vezetőinek a teendőiről tárgyalunk. A kettő között nem lényegbevágó, de mégis-jelentős fokozati különbség van, amelyet a helyes munkamegosztás tesz szükségessé. A lelkész az egyházközségnek szakképzett, megbízott és fizetett munkása vagy munkavezetője és felelős alkalmazottja, akinek meghatározott kötelességeket el kell végeznie. Azonban az életnek ezer változatú alkalmazottjai között tán egy sincs, akinek megnevezett kötelessége olyan sok volna, mint a lelkésznek. Nem is lelkész az, aki csak a meghatározott kötelességeit végzi, és nincs is olyan lelkész, aki az ő megnevezett kötelességeit el tudja végezni. A lelkészt az egyik nyelv apának, a másik pásztorának, a harmadik szolgának nevezi. Vajjon volt-e akár apa, akár pásztor, akár szolga, aki kötelességének teljesen eleget tett? És teljesítheti-e a lelkész ezt a három hivatást együtt úgy a

saját, mint a mások megalégedésére? De a lelkésznek holtig kell tanulnia. Nevelőnek, tanítónak és segítő társnak, tanácsadónak, jó barátnek és példaadónak, s ha arra szükség van, bírónak is kell lennie. Örvidenie kell az örvidendezőkkel és búsulnia a búsulókkal. Pártolnia kell a szegényt, a gyámoltalant, az üldözöttet és elnyomottat, és üldöznie a gonoszt, ostoroznia a gaszágot, a képmutatást és álszenteskedést. Mindezek általános erkölcsi kötelességei az egyházköztség minden egyes tagjának is, de ezeknek a teljesítéséért a felelősség egészen a lelkészre hárul, úgyhogy a hivatásának élő lelkész egész élete önfeláldozás és legfennebb gyönyörűség iga, amelyben nyugalmat talál az ő lelkének.

A lelkész legfontosabb teendőjének, ami földrésznkön a közvélemény az evangélium hirdetését tekinti, amely teendőt a keresztény egyház a pap vagy lelkész hatáskörébe útalta teljesen, és ami körül csoportosul, mint központ körül, minden lelkészi teendő. A hagyomány szerint ezt a teendőt csaknem kétezer esztendővel ezelőtt egy akkor élt nagy szellem, akit a názáreti Jézusnak hívtak, bizta az ő tanítványaira, akiket az általuk alapított egyház apostoloknak nevezett el. Az evangélium, a mi nyelvünkön örömmizenet vagy jó hir, akkor is az volt, ami ma, amire az emberi lélek epedve várt, amiért istenhez imádkozott, amit remélt, és amiben hitt. Az evangélium az volt, amit Keresztelő János hirdetett, hogy az idő beteljesedett és elközelített az istennek az országa; az volt, amiért Jézus is imádkozott: „szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is.“ Az volt az evangélium, amit az evangélium írója a mennyei seregek sokaságának a szájába adott: „Dicsőség a magasságban az istennek, és ezen a földön békesség, és az emberekhez jóakarát.“

Az evangélium hirdetése lényegében ma is ugyanez, de azzal a nagy fokozati különbséggel, amelyet kétezer esztendőnek a fejlődése hozott létre. A mennyei seregek sokaságának a hangját azóta nem hallottuk, s még a szférák állítólagos zenéjének sem tudunk szavakkal kifejezhető értelmet adni. A húszadik század felvilágosult embere az evangélista leírását már csak az ókor képzetetének játékaul vagy költészetéül tekinti, amely úgy sohasem hangzott el, amint az evangéliumban le van írva. Az idő nem teljesült be, és istennek az országa még nem jött el. Annak az eljövételét nem is olyan csodás módon várjuk, amint azt Keresztelő János, a náze-

reti Jézus, az apostolok és az ők kortársai várták, hanem a fejlődés, a haladás törvénye alapján, amelyben ezen a földgolyón az ember a legfontosabb hatóerő. Az evangélium hirdetésében a lelkész az érzések, a vágyak és a gondolatok világában mozog, ahol a legnagyobb mozgató és teremtő erők vannak. Azzal érintkezik, akit a bölcs lángesze föl nem ér. És kutatja az emberi lélek mélységeit, a lét és az élet misztériumait a maga értelmének világosságával, hitének és tapasztalatainak meggyőződésével. Ezek pedig egészen mások, és sokkal tökéletesebbek ma, mint voltak kétezer esztendővel ezelőtt. Ma sokkal nagyobb és tökéletesebb az isten, mint a milyenek őt a próféták és az apostolok ismerték. Ma sokkal erősebb és jobb az ember, mint volt csak egy pár száz évvel ezelőtt is. És sokkal nagyobb a lét és az élet misztériuma is, mint volt a megelőző nemzedékek hitében és gondolkozásában. Mindezeknek az érzéséből és tudásából állott elő az a visszahatás, amely a multnak értékeit, alkotásait, tudását, berendezését, szokásait, erkölcsseit, világi és egyházi szervezeteit ellentétbe hozta a jövőével.

Korunkban igen sok elmélkedés történik az úgynevezett *keresztény civilizáció csődjéről, kivénüüléséről, és jóslatok is hangzanak el annak közeli és kikerülhetetlen haláláról*. A kishitűség vagy éppen a hitelenség terjesztésére, pártikuláris érdekek előmozdítására, sőt könyvkiadó üzleti célokra is nagyon felhasználható gondolat ez a mi napjainkban. Azonban a történelem tanúságtétele és a tudomány megállapítása szerint a fejlődés iránya mindig előre és felfelé halad és emelkedést mutat. Nem volt még civilizáció, amely megsemmisült. Azok mindenike újabb meg újabb értékeket adott az emberi élet számára. A keresztény civilizáció éppen a legmagasabb színvonalon, a jelen színvonalán áll. A jövőben tán még nevet is cserélhet, de elvitázhatlan, hogy az emberiséget messzire vitte a fejlődés útján. A természet világában azt látjuk, hogy csak azoknak a makrobáknak kellett meghalniuk, amelyek nem tudtak a szükséghez alkalmazkodni és a megváltozott körülményeknek engedelmeskedni. A jelen civilizáció is csak úgy hal meg, ha nem tud alkalmazkodni és engedelmeskedni. Kétezeréves története azonban azt mutatja, hogy tud.

Az úgynevezett keresztény civilizációt nem a keresztény hit hozta létre, hanem azok a természeti adottságok, amelyek között Európa népei éltek, és az előtte volt görög és római civilizáció.

és a még régebbi civilizációk. Így sokkal helyesebb és időszerűbb a keresztény egyház, mint a keresztény civilizáció csődjéről, elvé-nüléséről és haláláról elmélkedni, beszélni és jóslatot mondani. A keresztény egyháznak is alkalmazkodnia kell a kor követelményei-hez, hitéhez és meggyőződéséhez. A húszadik század embere már nem hisz a világnak csodás jelfogásában, a Krisztus megjelenésé-ben, feltámadásában és újra eljövételében, sem az ő földi szerepléséhez és halálához fűzött emberi meghatározásokban. Nem hisz a bibliai írók leírásaiban és azoknak teológiájában, a bűnbeesés-ben, a megváltás tervében, a végítéletben, örökkárhozatban és a pokol kinjaiban. Nem hisz a keresztény zsinatok határozataiban és elfogadott hitvallásaiban. Ha ezek a keresztény hit lényegét alkotják és a keresztény egyház nélkülözhetlen feltételei, akkor annak csak multja volt, de jövője nincs. A jövő egyházában keve-sebb irracionális tudás, de sokkal több racionális hit és szeretet fogja egyesíteni az embereket, és abban sokkal több igazság, való és őszinteség lesz, mint amennyi volt a multban.

A jövő lelkészeinek teendői mind akörül az egy kérdés körül csoportosulnak, hogy ők megértik-e és átérzik-e a kor hívó szavát, és be tudják-e azt oltani, élővé tudják-e azt tenni a hívők lelkü-letében; tudnak-e vőgyat, reményt, bizalmat és hitet ébreszteni az emberiség jobb és szebb jövőjének, hivatásának és dicsőségének a munkádsára. Feladatunk nagy és nehéz, de szebb, fontosabb és építőbb feladatot ennél a társadalom senkinek sem tud juttatni.

Gálfi Lőrinc.

A világ és az evangélium.¹

Mindenekelőtt szükségesnek látszik ennek a két látszólag egymástól oly távolálló fogalomnak tisztázása; mert mind a kettő többféle értelemben van forgalomban. A világon általában a külső természeti világot szokták érteni a maga bámulatos csillagrendszerével, amit másképpen universonak is neveznek. Bár a Biblia szerint ezen természeti világnak is van bizonyos kapcsolata az evangéliummal, mert csillag vezette a napkeleti bölcseket Jézus bölcsőjéhez, Jézus pedig azt mondta: „Az ég és a föld elmulnak, de az én beszédeim soha el nem mulnak“. Mégis, mi nem ebben az értelemben kívánjuk a szót használni. Mi a világot lelki és szellemi értelemben vesszük s értjük rajta az ember vallási, erkölcsi, tudományos és társadalmi életét, amelyet másképpen az ember kultúrvilágának nevezhetnénk.

Az evangélium fogalma is tágabb és szűkebb értelemben fordul elő a közhasználatban. A legtöbben értik rajta az egész újszövetséget. Azonban, a mi felfogásunk szerint az újszövetség olyan könyveket is tartalmaz, amelyek nemhogy az evangélium lényegét fejeznék ki, hanem azt filozófiai és teológiai elmélkedésükkel meghomályosítják, s annak természetes érvényesülését a rendes kerékvágásból kizökkentették. Így tehát mi, amikor evangéliumról beszélünk, akkor kizárólag csak a Jézus által hirdetett igazságokat értjük rajta. Ami Jézustól származik vagy az ő nemes szellemének a bélyegét hordozza magán, az evangélium. Ami ezzel ellenkezik, az bármi nevet viseljen, nem mondható evangéliumnak. Ez az evangélium nem csupán bizonyos vallási és erkölcsi igazságok megismerését és elfogadását, hanem még inkább az azok szerint való lelkületet és életnyilatkozatot jelenti.

Az a kérdés, hogy milyen viszony volt és van az ilyen érte-

¹ Braşov-Brassóban az unitárius lelkészi konferencián 1937 aug. 25-én tartott előadás.

lemben vett világ és evangélium között? Ezt a kérdést másképen úgy is lehetne kifejezni, hogy a lelki életnek jézusi evangéliuma miképpen érvényesült és érvényesül ebben a világban?

Erre a kérdésre alig találhatnánk jobb és találóbb feleletet, mint ez a bibliai megállapítás: „Világosság jött e világra, de az emberek jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot.“ Valóban akármilyen vonatkozásban vizsgáljuk a világ és evangélium viszonyát, mindenütt igazolva látjuk ezt a szinte kétségbeejtő megállapítást. Ugy látszik, hogy a világi érdekek mindig erősebbek voltak az evangéliumi eszményeknél s sokkal könnyebb volt az evangélium fennszárnyalását a földi élet szűklátkörű viszonyaihoz alkalmazni, mint a földhöz ragadt világot az evangéliumi eszmények magaslatára emelni. Ez az oka és magyarázata annak, hogy többnyire mindenütt, ahol az evangélium szembe került a világi érdekekkel, az előbbi rövidséget szenvedett s az utóbbi került ki győztesen a küzdelemből.

1. Már Jézus, akit különben az Istenben való hite fölül emelt az élet kicsinyes kérdésein s tanítványait is arra biztatta, hogy ne aggódalmaskodjanak a holnap, az étel, ital és ruházat miatt, a világról nagyon borulatóan nyilatkozott. Jól látta, hogy az embert a világi érdekek annyira a földhöz láncolják, hogy emiatt a lelki magaslatokra alig tud felemelkedni. Nem azért, mintha ezt a világot megvetette volna, hiszen benne élt ő maga is; hanem azért, mert jól ismerte az embernek azt a gyöngeségét, amelynél fogva könnyen e világ rabjává szegődik. Aki pedig rabja e világnak, az nem lehet szolgája az Istennek is, mert két urnak szolgálni nem lehet. Az evangéliumban gyakran megüti a fülünket olyanszerű kifejezés, hogy aki barátja e világnak, az ellensége az Istennek. E világon nyomoruságotok lesz, azt mondta tanítványainak. De azért még se szabjátok magatokat e világhoz, mert csalárd az és ábrázatja megváltozik. Keressétek először istenországát s annak igazságait.

Nehogy világgyűlöletet olvassunk ki a Názáreti ezen tanításaiból. Hiszen ő is benne élt a világban. Sőt tanította, hogy adjátok meg a császárnak is, ami a császáré. Nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem. Célja csupán az volt, hogy tanítványait figyelmeztesse, hogy ne a világ mértékéhez igazodjanak, hanem a világot emeljék fel istenországa mértékéhez, még akkor is, ha ez nagy áldozatokkal jár; mert aki elveszti életét énérétem, megtartja

azt. Ezen az uton haladt ő maga is, amelyen bár a Golgota keresztjéhez jutott, de szellemét átadta az örökkévalóságnak. Meggyőzte a világot.

Sajnos, követői nem tudtak erre a magaslatra felemelkedni. Sokkal könnyebb volt megalkudni, mint az igazság mellett hiven kitartani. Könnyebb volt uralkodni, mint szolgálni. Könnyebb volt az élet minden javát élvezni, mint azt áldozatul vinni a szent ügy szolgálatára. Nem az evangélium győzte meg a világot, hanem a világ nyomta rá bélyegét az evangéliumra.

2. Arról ne is szóljunk, hogy az evangélium a kereszténység első századaiban miképpen lépett frigyre a „logosz“-tannal és a rabbinusi teológiával, amely frigykötés alkalmával elveszítette egyszerűségének nemes jellegét. A gyakorlati erkölcsi elvek bölcseleti és teológiai köntöst öltöttek. „A lélek és élet“ evangéliuma a betűk börtönébe temetkezett. A jézusi evangélium egyéniségének megtagadásával az akkori világ színébe öltözködött.

Ezeknél sokkal nagyobb vereséget szenvedett az *egyházi érdekek* szemben folytatott küzdelmében mind *tartalmilag*, mind *alakilag*.

Az egyházi érdek azt kívánta, hogy minél nagyobb tömeget vonzon magához. Ezt a célját nem érthette volna el, ha nem alkalmazkodik ahhoz a bölcseleti szellemhez, amely az akkori görög és római műveltségnek a fokmérője volt. Bármilyen nemes volt az evangélium tartalma, az mégis csak úgy tűnhetett fel a maga egyszerűségében, mint a zsidóságnak egy szektája. Ezért az evangélium egyszerű erkölcsi és gyakorlati tanításairól megfeledkezve, annak a szerzőjét helyezték előtérbe és tették spekuláció tárgyává. Az evangélium gyakorlati megvalósítása helyett megkezdődtek a krisztológiai viták, amelyek, dacára az egymás után következő zsinati határozatoknak, még ma sem értek véget. Ha az evangélium magasan szárnyaló tanításait összehasonlítjuk a niceai és a konstantinápolyi zsinatok határozataival: világosan látható, az a nagy lelki átalakulás, amelyen a kereszténység az első négy századon keresztülment. Ez az átalakulás pedig nem az evangélium gyakorlati megvalósulása, vagy istenországa felé vezetett, hanem ellenkezőleg attól távolodott, amidőn a szeretet és szabadság evangéliumát a dogmák bilincsei közé zárta.

Nem kisebb változás történt a *külső forma* tekintetében. A pogány világ a maga művészi hajlandóságát is rányomta az ere-

detiségéből kiforgatott keresztény szellemre. Az istentisztelet az áttért pogányokkal együtt idegen alakot öltött. Az Istennek „lélekben és igazságban“ imádása helyett a gépies szertartások nyomultak előtérbe. A lélek nemesítése helyett a szemek gyönyörködése lett az irányadó. Az oltár, a képek, papi ruházat stb. ennek az irányzatnak a terméke. A görög művészi szellem elnyomta az evangélium nemes egyszerűségét.

Ugyanez a törekvés érvényesült az *alkotmány* megszervezésében. Itt a római birodalom képe állott példaképpen s az első keresztények demokratikus egyházkormányzása helyett kialakult a róm. kath. hierárchia, amely élén a római pápával, mint egy „pontifex maximus“-sal, csak az uralkodást s nem az engedelmességet tekintette fő feladatának. A római jog világa elnyelte a szeretet evangéliumát. Így az egyház a maga épületének köveit nem az evangéliumból, hanem a körülötte levő világ igényeiből vette.

Bár el kell ismernünk, hogy a saját szempontjából jól számított, sőt bizonyos történelmi szükségesség szerint cselekedett; hogy azon az úton, amelyen haladott nagy dolgokat művelt és nagyszerű sikereket könyvelhetett el: mégis meg kell állapítanunk, hogy ezeket nem annyira a lelkek meghódításával, mint külső hatalommal érte el. Ugy járt az evangélium, mint az a folyó, mely a nagy tengerbe szakadva, maga is a tenger színét és ízét veszi fel. Vagy, amint egy történetíró megjegyzi: „A világ kereszténnyé lett, de a kereszténység pogánnyá.“

Az evangéliumtól való emez eltávolodásban nagy része van a hivatásáról megfeledkezett papságnak, amely a gondatlanság és tétlenség kényelme mellett az anyagi előrehaladás érdekében buzgólkodott. A papi tizedet isteni eredetűnek hirdette s erről „buzgóbban szónokolt, mint az evangéliumról.“

Az evangéliumnak ez az elvilágiasodása indította a jobb lelkeket arra, hogy az egyház világias útjától eltérve keressék és gyakorolják az evangéliumi élet igaz útjait. Ez a törekvés nyilvánult meg a remetei és szerzetesi életben, mely a világtól való félrevonulásban, a Vald Péter reformációjában, mely a szegénységben, a Husz János munkájában, mely a pápai hatalom letörésében remélte megtalálni az evangélium felé vezető utat. Ez jellemzi különösen a reformáció áldásos törekvéseit, amelynek kimondott célja volt a hivatásától eltávolodott egyházat az evangéliumi alapra

visszavezetni. Bármilyen nagy útat tett meg az evangélium felé, mégis a Pál teológiájával nem tudott megbirkózni. Az evangélium annyira bele volt merülve ennek a világnak a tengerébe, hogy annak a kiemelése még újabb áldozatokat kívánt.

3. Hát vajjon a mai világ megtalálta az életnek ama világosságát, mely az evangéliumból ragyog feléje? A világ és evangélium ma egy úton halad-e? Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a mai világ is még igen messze jár az evangéliumi eszménytől. Sőt, mintha mesterséges akadályokat gördítene terjedése útjába. Így mint megannyi hatalmas sziklafal zárják el a lelkek elől az evangélium világosságát: 1. az *állami mindenhatóság*, 2. a *túlzó nacionalizmus*, 3. az *egyoldalú szociálizmus*, és 4. az *orthodox dogmatizmus*.

Az *állam és egyház* hosszú századokon keresztül vetélkedett egymással. Az egyház teljesen illetéktelenül bár, de mégis követelte magának azt a jogot, hogy ő irányítsa az államokat. Az egyházi hatalom olyan, mint a nap s a világi olyan, mint a hold, az utóbbi az előbbitől kapja fényét, melegét és világosságát. Isten két kardot adott a pápa kezébe, amelyek közül az egyiket ő ajándekozza a világi uralkodóknak, akiktől bármely pillanatban visszaveheti. Ilyenszerű jelszavakat sokszor hangoztattak a középkori pápák s ilyen címeken követelték maguknak a világfeletti uralmat.

Ma megfordult a helyzet. Ma az állam követel magának mindenhatóságot. A modern állam polgárainak nem csupán személyi és vagyoni biztonsága felett kíván örködni, hanem hitét és vallását is megszabni törekszik. Az evangéliumban lefektetett egyetemes vallás helyébe nemzeti vallást akar teremteni. Ha e törekvésében akadály a evangélium szelleme, akkor kész azt a fundamentumot elvetni. Ha az evangélium szelid és türelmes szelleme nem támogatja harcias és mindent eltiporni akaró irányát: akkor eldobja azt s helyébe a régi pogány vallás harcias isteneit akarja feltámasztani halottaiból. Az üdvösség és a jövő élet helyett a jelen élet hatalmát és dicsőségét helyezi előtérbe, a szeretet és testvériség eszményét a jog és törvény uralmával kívánja felcserélni. Ezért mindazokat, akiknek lelke az evangélium szellemével van telítve s annak egyetemes irányáról nem tudnak leszállani s a nemzeti érdekek szűkebb keretei közé beilleszkedni, azokat üldözi, amint ez Németországban történik. Mondanunk sem kell, hogy az államnak ez a mindenhatóságra való törekvése éppen olyan tulzás, mint amilyen volt a középkori egyház túlkapása.

Az állami élet mindenható hatalmának egyik ferde kinövése a tulzó *nácionalizmus*. A nemzeti eszme nincs ellentétben az evangéliummal. Hiszen Jézus is szerette fáját és nemzetét. Csupán annak egyoldalú tulzásait, hibáit és bűneit ostorozta kiméletlenül. Amikor aztán nem sikerült jobb belátásra bírnia, ami miatt a romlás örvénye felé közeledett: akkor megsiratta hazáját és benne nemzetét. Azonban a nácionalizmusnak azok a tulzásai, amelyek elvakultságból származnak, amelyeket a nemzeti gőg és büszkeség táplál s amelyek a mások lekicsinylésében és gyűlöletében nyilatkoznak meg: azok, bármennyire hangoztassák az evangéliumi és keresztényi jelszavakat, messze járnak Jézus szellemétől. Manapság a nácionalizmusnak ezen tulzásaival lépten-nyomon találkozunk. Ott vannak a parlamentekben, a politikai pártokban, a lapokban, az utcákon és a családi hajlékokban. Mindenütt terjesztik azt a fojtó levegőt, amelyben pusztulnak és sorvadnak az evangélium zsenge hajtásai.

Korunknak egy másik mozgó ereje a *szociálistikus*. Milyen szép az alapgondolata! A gyöngét támogatni, az elesettet fel-emelni, az éhezőknek kenyert adni, az embert emberhez méltó életmódhoz juttatni. Mintha csak az evangéliumból volnának véve ezek a gondolatok. Ez az oka és magyarázata annak, hogy a keresztények egy része kezét fogott ezzel az irányattal. Jézust megtette szociálista vezérnek. A szép jelszavak kedvéért s a világban való érvényesülés céljából ott hagyta az evangélium elvi alapjait.

A szociálistikus annyiféle színben és alakban jelentkezik, hogy tulajdonképpen lényegét nem igen lehet meghatározni s teljesen ellentétes irányok férnek meg benne. Így van utópisztikus és tudományos, békés és forradalmi, arisztokratikus és demokratikus, ipari és agrár, materiálistikus és etikai, nemzeti és internációnális szociálistikus. Ha mindeniket egy közös alapra: az evangélium alapjára lehetne helyezni, meg lehetne vele a világot váltani. Azonban éppen az ellenkező irányba halad, amennyiben a modern szociálistikus a Marx és Engels történelmi materiálistikusában összpontosul, amely a társadalom jobbulását egyetlen föltételhez: az anyagi föltételhez köti. Az erkölcsök javulását pedig kizárólag a hatalom változásától várja. Ennek az irányzatnak végső következménye a bolsevizmus, amely már nem csupán az evangélium, hanem általában a vallás és Isten ellen is felveszi a harcot.

Az evangéliumnak a világban való érvényesülését illetőleg

még csak egy akadályról emlékezem meg. Ez az *ortodox dogmatizmus*. A kereszténység hivatalosan akkor hagyta el az evangéliumot, amikor 325-ben a niceai zsinaton megkezdte a dogmaalkotás munkáját, amelyet azután a következő századokban is nagy erőfeszítések között folytatott. Elismerjük, hogy ezekre a védőbástyákra szükség volt akkor, amikor annyiféle idegen áramlat ostromolta a kereszténység zsenge szellemét. Azonban, amikor ezeket az időleges várakat az örökkévalóság és változhatatlanság jellegével ruházták fel, s amikor az evangélium lényegét éppen ezekben, a legtöbbször idegen anyagból készült védőfalakban látták: akkor vétettek az emberi szellem isteni természete és Jézus nemes szándékai ellen. Mert ezekkel az erős várfalakkal elzárták a fejlődés útját egyfelől, másfelől pedig a kereszténység testvéri közösségéből nemcsak kizárták, hanem száműzetéssel, börtönnel és máglyahalállal sújtották éppen azokat, akik az evangélium világosságát olthatatlan szomjúsággal szomjuhozták. Ugy tettek, mint az, aki a képet megsemmisíti, hogy a csillogó keretet megtarthassa.

Ezt az inkvizitori szellemet a modern kor felvilágosodása enyhítette ugyan, de teljesen megszüntetni nem tudta. Nem régen egyik előkelő ref. lapban, egy különben igen kedves s a magánéletben egészen evangéliumi életet élő teológus amiatt panaszkodik, hogy újabb időben a ref. egyház képe „súlyos lélekszám- és térbeli veszteséget, fogyást és elerőtlenedést” mutat. Ennek okául ezt a megállapítást teszi: „Egyházi életünknek egyetlen főnyomorúsága van, s ez az, hogy elhalványult bennünk hitvallásunk *páratlan* igazságának tudata, s ezáltal valami bántó közömbösségnek, hitbeli relativizmusnak áldozatai lettünk.” Ennek a veszedelmes iránynak a gyökerét két motivumban látja, u. m. az általános emberszeretet, a *humánizmus* és a *nacionálizmus*, vagy a *nemzeti összefogás* gondolatában. Ezekből fakad a „türelem,” mely nem az egyház dogmáit nézi elsősorban, amely még azt is megengedte az egyik híres papnak, hogy az unitárius templomban prédikáljon.¹

Itt már a felekezeti teológus beszél, aki vallása lényegét a hitvallásban látja, ami ezenkívül van, származzék bárhonnan, nem vallás. Sőt a hazánknak örök dicsőségére szolgáló vallási türelem

¹ L. Dr. Nagy Géza: „Hálövetés” c. cikkét. Református Szemle 1937 évf. 2. sz. 19–21. old.

is bűnszámba megy. Ha pedig a protestántizmus zöld fáján ezt művelik, akkor mit várjunk a száraztól. Miben különbözik a prot. türelmetlen orthodoxia a harcias és egyedül üdvözítő katholicizmustól?

4. Ha tehát az evangélium 2000 éven át küzdött ebben a világban, anélkül, hogy azt meggyőzte volna, vajjon egyáltalában nem kell-e azt úgy tekintenünk, mint amely nem ennek a világnak szól? Nem kell-e komoly megfontolás tárgyává tennünk és újra értékelnünk Jézus mondását: „Az én országom nem e világból való?“ Vagy talán az idő rácaffolt arra a régi apostoli kijelentésre, hogy senki sem vehet más „fundamentumot“ azonkívül, amely egyszer vettetés s arra a jézusi jóslásra, hogy az ég és a föld elmulik, de az én beszédeim soha el nem mulnak? Így eljött volna az ideje annak, hogy új evangéliumot és új Messiást várjunk, aki a várva-várt szebb és boldogabb jövőnek új útjait jelöli meg a világ számára? Vajjon nem céltalan munkát végzünk s nem utópiák után szaladunk, amikor a jézusi evangélium eszményeit akarjuk ebben a világban megvalósítani? Nem olyan-e az evangélium, mint a virágházi növény, amely a való élet zordon szelének a lehelletére elhervad? Vagy pedig félre kell vonulnunk ebből a világból, hogy evangéliumi életet élhessünk, amint tették ezt a remeték és szerzetesek? Olyan kérdések ezek, amelyeket nem mi teszünk fel először, s amelyek sokakat indítottak arra, hogy az evangéliumtól eltérő s akárhányszor avval ellenkező kísérletet tegyenek a világ jobbítására, a vallás és erkölcs új alapokra való fektetésére. Azonban ezek a teológiai, filozófiai, tudományos és más természetű kísérletek csak rövid életűek voltak, s korukat túl nem igen élték.

5. A kereszténység megérezte s nap-nap után tapasztalja azokat az akadályokat, amelyekkel az evangélium különösen a mai világban találkozik. Ez a tapasztalat arra indította, hogy az egymástól eltérő keresztényi irányzatokat közös nevezőre hozva, egy egységes frontot alkosson, amelyen sikerrel veheti fel a harcot a külső ellenségekkel szemben. Ebben a törekvésben két szempontot vett figyelembe. Az egyik az, hogy az egyházak egyéni jellegét nem érinti, vagyis minden egyház tartsa meg a maga történelmileg kialakult *hitvallását*. De ezenkívül a különböző egyházaknak vannak olyan közös kérdéseik, amelyekre egységesen kell feleletet adniok, s egységes fellépésükkel a maguk erejéről bizonyosságot

tenniök a mai világ forrongó és szélsőséges áramlataival szemben. Ilyen közös kérdések: a munkanélküliség megoldása, a szociális kérdésekre adandó feleletek, a világ-béke biztosítása, az állam és egyház viszonyának méltányos és igazságos rendezése. Ezek a közös kérdések és feladatok szülték az ugynevezett *oekuménikus* mozgalmat. Maga a gondolat nem új. Hiszen az élet-ösztön parancsolja, hogy a közös veszedelmek ellen egymással kezefogva védekezzünk. A különböző egyházi alakulatoknak ilyen egységre törekvő csoportosulásai a múltban is voltak. De az egész kereszténységre kiterjedő ilyen egységes mozgalom megindítása egészen újkeletű. Azonban mégis egy pár állomáson már áthaladott. Most a nyáron Oxfordban tartotta jul. 12—26 között tanácskozásait, amelyen az állami totalitás és az egyház nagy problémájával foglalkoztak messze kiterjedő előkészületek után.

Teljes rokonszenvünkkel találkozik a kereszténységnek ez a nagy összefogása, amely által lerontani igyekeznek azokat a választófalakat, amelyek eddig ütközőpontot és választó vonalat alkottak a különböző keresztény felekezetek között és ezek helyett keresik az összekötő kapcsokat. De mégis úgy érezzük, hogy e nagy összefogásban nem az evangélium szellemének a világban való érvényesítése a főcél, hanem sokkal inkább a keresztény egyházak létének, hatalmának és befolyásának a biztosítása. Emellett úgy látszik, hogy itt ismét nem az evangélium szelleme sugallja az együttműködés módját, hanem az ellenfélnél kifogásolt világi és politikai fegyverekkel akarja a kereszténység a maga igazságát biztosítani. Már pedig könnyen megvalósulhat itt is az a jézusi mondás, hogy „aki fegyvert fog, fegyver által veszhet el.“ A kereszténység tehát az oekuménikus mozgalomban sem arra törekszik, hogy a világot az evangéliumi világosság felé vezesse, hanem arra, hogy világi eszközökkel biztosítsa a maga létét s védelmezze meg minden felekezet a maga hitvallását.

6. Mit tegyünk hát ilyen viszonyok között, hogy vállalt hivatásunkat legalább részben betölthessük? Gondolatom szerint nekünk sem a világról, sem az evangéliumról lemondanunk nem lehet, nem szabad. Ennek a világnak a légkörében s ennek viszonyai között kell érvényt szereznünk az evangéliumnak, amely „Istennek hatalma.“ Ne ringassuk magunkat abban az illúzióban, hogy mi unitáriusok is a célt elértük volna. Mi csak annyiban vagyunk előnyben mások felett, hogy minket zsinatilag megállapi-

tott dogmák nem zárnak el Jézustól és evangéliumától. Mi vele a közvetlen kapcsolatot fenn tudjuk tartani. Azonban ez a körülmény annál több sikert és nagyobb eredményt követel tőlünk.

Arra se gondoljunk, hogy maroknyi táborunk bármilyen tüzzel, lelkesedéssel és erős akarattal fogjon munkához, egyszerre megválthatja ezt a világot s azt az evangéliumi eszmény magaslátára fel tudja emelni. A magvetés munkája csak hosszú idő és türelmes várakozás után hozza meg a maga gyümölcsét. Nekünk a munkát a legelején kell kezdenünk. Eddigi fáradságunknak is éppen azért nem volt meg a kívánt sikere, mert nem végeztük kellő rendszerrel s ott kezdtünk, ahol végeznünk kellett volna. Ugy tekintettük az embert, mint az a régi egyházi atya, aki azt mondta, hogy az emberi lélek születésénél fogva keresztény. Ezért úgy kezeltük az embert, mint született keresztényt. Pedig a keresztény szó az evangéliumi életet magában foglaló értékfogalom. Ez nem kiindulás, hanem befejezés, nem kezdet, hanem vég. E téves kiindulásnak volt a következménye az, hogy állandóan sürgettük és sürgetjük, az istentisztelet reformját, hitvallásunk tisztaságát, tankönyveink revideálását, alkotmányunk demokratizálását, törvényeink korszerű átalakítását stb. De a legkevesebbet foglalkoztunk az emberi lélekkel s annak törvényeivel. Nem azt akarom evvel mondani, hogy a vetőmag tisztítása, kiválasztása és nemesítése mellékes az aratás tekintetéből. Hanem azt, hogy a leggondosabban kiválogatott és megtisztított vetőmag sem hoz gyümölcsöt, ha köves vagy tövises földbe hull.

Az újabb gazdasági tudomány a talaj kiválasztását és javítását tekinti elsőrendű feladatnak. Az új pedagógia is a gyermeket állítja a nevelés központjába. A kertészeket a gyakorlat megtanította arra, hogy a talajművelés s bizonyos anyagokkal való gazdagítása új virágfajokat, ha nem is tud teremteni, de azért valószínű csodákat művel. Mert nem csak külső formában tökéletes virágok fejlődnek általa, hanem illat és színpompa tekintetében is mesés változásokat hoz létre. Ime itt van a példa és az utmutatás a mi részünkre is. Lelkipásztorok vagyunk. Hivatásunk arra utal, hogy a lelkek tanulmányozásával, törvényeivel, képességeivel, fejlődési lehetőségeivel foglalkozunk elsősorban. Ezt a munkát a gyermeki lelkek előkészítésével kell megkezdünk. Ez az a talaj, amelyet javítani lehet, hogy aztán benne a keresztényi hit és erkölcs színompás virágai teremjenek. Ez más szókkal azt

jelenti, hogy meg kell fordítanunk eddigi módszereinket. Nem arra kell törekednünk, hogy a külső világot evangélizáljuk, aminek lehetetlenségéről 2000 év tapasztalata megtaníthatott, hanem a lelkeket kell az evangélium eszményeivel megtöltenünk s az ilyen evangéliumi lelkek maguk fogják a nekik megfelelő külső világot megteremteni. Nem a világ ad színt és tartalmat az evangéliumnak, hanem, mint a virág a magból, úgy kell az evangéliumból kihajtania mindennek, a mi a világból való. Irodalom, művészet, tudomány, politika, törvény, erkölcstan, hittan csak akkor lesz evangéliumi, ha evangéliumi lélekből származik. Különben csak külső máz. Olyan, mint a megaranyozott réz. Mert nem a világon keresztül vezet az igaz út az evangéliumhoz, hanem az evangélium keskeny ösvényén jutunk egy szebb és jobb világhoz. Erre vonatkoznak Jézus szavai: „Keressétek először istenországát, s annak igazságait s mindezek megadatnak nektek.“

Aki csak egy parányit is beletekint az evangélium szellemébe, azonnal meggyőződhetik arról, hogy Jézus híven emez alapelvehez nem a külső világ megjavításával akarta istenországát megvalósítani. Hiszen még a régi törvényt sem akarta eltörölni. Szerinte az egész világ megnyerése sem ér fel a lélek elvesztésével. Sehol sem indít harcot a világi intézmények ellen. Adjátok meg a császárnak, ami a császáré. Ha felső ruhátokat kérik, adjátok oda az alsót is. Nem a jog érvényesítését követeli. Ellenben a léleken semmi foltot nem tűr, mert abból származnak az élet cselekedetei. Rossz fa nem teremhet jó gyümölcsöt, a jó fa csak jó gyümölcsöt terem. Nem arra törekszik, hogy az istentisztelet külső formáját szabja meg, hanem az a lényeg, hogy Istent lélekben és igazságban imádjuk. Nem alapít egyházi szervezetet, nem törődik az alkotmány formáival, hanem azt mondja: „Arról ismerik meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“ Jól tudta, hogy a jó lélek mindig megtalálja a neki megfelelő jó formát éppen úgy, mint a jó mag, szépen pompázó illatos virággá fejlődik.

Mi unitáriusok nem állunk azon a borulató dogmai alapon, amely az embert a bűneset következtében romlott és minden jóra képtelen lénynek tartja. Mi hiszünk az emberi lélek isteni származásában és nagyrahitottságában. Éppen ezért követhetjük Jézust a lélek fölemelésének és egy szebb és jobb világ teremtésére megerősítő munkájában. Követnünk is kell, ha tanítványai akarunk lenni.

Azonban minket mai szerencsétlen kisebbségi sorsunk igen nehéz helyzetbe juttatott. Mintha válaszüton állanánk. A mai világ annyiféle igénnyel lépik fel velünk s általában a lelkipásztorokkal szemben, hogyha mindezeknek eleget kíván tenni, akkor háttérbe kell szorulnia annak, ami a legfőbb hivatása. A mai világ azt várja a paptól, hogy legyen gazda, politikus, orvos, ügyvéd, szövetkezeti vezető, különböző egyleti szervező stb., hogy bármely irányban fordulnak hozzá hivei, segítségükre lehessen. Vajjon eleget tehetünk-e hát mindannak a sokirányu igénynek és kívánságnak, amelyet a mi különleges helyzetünkben a mai világ vár tőlünk? Ha pedig eleget teszünk, akkor vajjon az nem főhivatásunknak, az evangélium szolgálatának a rovására megyen-e?

A világ eme felcsigázott igényei mellett és ezeken kívül, annyiféle szépenhangzó jelszó röpköd körülöttünk, amelyek mindenike új életet, szebb jövőt, boldogságot ígér, ha hozzá csatlakozunk. Mint a vásáron, mindenki a maga áruját tartja és hirdeti a legjobbnak: ugy eme körülöttünk nap-nap után felbukkanó zászlók hordozói a saját utjaikat tartják és hirdetik egyedül üdvözítőeknek. Ilyenformán minden pillanatban ismét új kísértő áll útunkba mondván: „A világot neked adom, ha előttem leborulsz, s engem imádandasz.“ Mit tegyen hát a kísértések emez állandó ostromában a lelkipásztor? Vajjon elhagyja vagy megtagadja az evangéliumot s kövesse a mindent ígérő jelszavakat?

Nehogy félreértsenek kartársaim, mikor ezeket a kérdéseket felteszem. Nehogy azt gondolják, hogy én a világtól teljesen elzárkózó folyton imádkozó, szónokló, kegyeskedő és csupán a templomban szolgálatot teljesítő papokra gondolok. Már említettem, hogy nekünk a világban kell élnünk. Az az én felfogásom, hogy a papnak igenis ott kell lennie e világ minden jó és nemesirányu mozgalmában, lépést kell tartania az általános fejlődéssel, ismernie kell hiveinek lelkivilágát; de akárhol legyen, akármilyen munkában veszen részt: éreznie, tudnia kell azt, hogy ő mindenek felett és első sorban az evangélium szolgálja s fő feladata, hogy az evangélium kovászával megjobbitsa ezt a világot, mert ebben a vajudó, szebb és tisztább élet után szomjuhozó világban nem szabad megengednünk, hogy az evangélium tiszta vize elapadjon, vagy élvezhetetlenné váljon. Minden egyéb csak út és eszköz ama legfőbb célunkhoz, hogy az egyes egyéneket az *istenfiúság* magaslátára emeljük, s az emberi közösséget *istenországgá* tegyük. Meg vagyok győződve, hogy minél inkább sikerül az evangélium eme magasztos eszményeit a világban valóra váltanunk, annál közelebb jutunk az unitárizmus győzelméhez, mert az unitárizmus a jézusi evangélium vallása.

Vári Albert.

Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban.

Gromo, János Zsigmond olasz testőrkapitánya nem ismeretlen olvasóink előtt. Gromo János András a XVI. századbeli Erdély földrajzi, politikai, katonai és vallási állapotáról érdekes feljegyzéseket hagyott s János Zsigmond fejedelemről is értékes jellemrajzot írt.¹ Erdély helyzetéről közölt reális megfigyelései mellett szívesen idéztük János Zsigmondról szóló jellemzését is, amelyben mint egykorú, részrehajlás nélkül írta le János Zsigmond külső alakját, lelki tulajdonságait és életmódját. Sorából az látszik, hogy kedvelte a fejedelmet s hűségesen szolgálta, mint általában egy olyan condottiere, aki nemcsak a több zsoldért szolgál, hanem megismerte urát és parancsolóját, ragaszkodik is hozzá.

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór, gödöllői pap-tanár, a vatikáni könyvtárban szerencsésen megtalálta Gromonak több levelét, amelyeknek felhasználásával egy füzetet adott ki: „*Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya*“ címen.² Ez újabban felfedezett és közzétett levelek kétségtelenül új színt adnak Gromo jellemének, de semmiben sem változtatják meg az általam megrajzolt János Zsigmond alakját, sőt alapfelfogásomban csak megerősítenek.

Nem szívesen nyulok e kérdéshez, mert itt tulajdonképpen két világnézet felfogásának különbségéről van szó s még a látszatát is kerültem mindig annak, ami áldatlan felekezeti vitatkozásokra adhat okot, de az igazság megvilágítása a fő cél s e mellett minden egyéb másodrendű.

¹ Olaszról németre fordítva először 1855-ben jelent meg: Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. II. Band. Jegyzetekkel 1—112 l.

² Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór; Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya. Különlenyomat a Regnum Egyháztörténeti Évkönyvből. 48 l. Melléklet címen 26—43-ig az olasznyelvű levelek is közölve vannak. Grafika. Újpest.

János Zsigmond 1564-ben felszólította Gromot, hogy fogadjon kétszáz gyalogos és száz lovas zsoldost, legyen azoknak parancsnoka és jöjjenek Erdélybe „életének biztonsága és egyéb tisztes céljai elérésére.”¹ Abban az időben más európai udvaroknál is szokásos volt idegen zsoldosok fogadása.

Az állás nélküli Gromo vállalkozik is, de nem a János Zsigmond által kitűzött célt tartja szem előtt, hanem azt, hogy hátha tehetne valamit Erdélyben a reformáció terjedésének megakadályozására s talán János Zsigmondot is visszatéríthetné a katolikus vallásra, amit annál is inkább remélt, mert elbeszélése szerint Anglia királyára, VIII. Henrikre is oly nagy befolyást tudott gyakorolni, hogy ki tudta volna békíteni a kath. egyházal, ha közben a király nem hal meg.

A pápaság nem válogatott az eszközökben, mikor az egész egyház életéről volt szó. A pápától Gromo *útiköltséget* kap, amiért viszont Morone bibornokhoz az erdélyi viszonyokról bizalmas közléseket küld, vagyis kémszolgálatra vállalkozik. Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky ugyan azt mondja, hogy: „Nem szabad ezt kém-szolgálatnak mondanunk,“ bár a következő mondatban már elismeri, hogy az „ily alkalmi információból fejlődik ki a későbbi szervezett kém-szolgálat.” Kárpáthy-Kravjánszky az ismert jezsuita elvért elnéző, mert hát Gromo az „Egyházért és a hitettség visszaállításáért”² vállalkozott hírszolgálatra, amit mi igazi nevén kém-szolgálatnak minősítünk, mert milyen elnevezést is érdemelhetne annak az embernek a szolgálata, akinek egy időben három helyről dűlnek az aranyak, János Zsigmondtól, a pápától s a Signoriától.³

Gromo 1564 májusában jött Gyulafehérvárra s összeköttetésbe lépett a katolikus Báthory Kristóffal, de nem sokat tehettek a kath. egyházért, mert a reformáció napról-napra erősödött. János Zsigmond Blandrata befolyására már 1563-ban elhagyta ősei hitét s lutheránussá lett. Nagy örömet okozott Erdélyben mindenfelé, hogy János Zsigmond „teljesen szakított a pápistasággal.” Blandrata és Dávid Ferenc együttműködésével aztán tovább fejlődött Erdély vallásügye. Az 1564. január 2-án tartott segesvári országgyűlésen János Zsigmond személyesen is jelen volt s Dávid Ferenc

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 4 l.

² U. o.

³ Velencei miniszterium.

a fejedelem jelenlétében Szentháromság-ellenes beszédet mondott.¹ Gromo Erdélybe jövele után csakhamar megtartották 1564 június 4—5-én a tordai országgyűlést, mely kimondta, hogy mind a lutheránusok, mind a reformátusok vallásukat szabadon gyakorolhatják. Mostantól kezdve Erdélyben három bevett vallás volt u. m. katolikus, lutheránus és református.

Ilyenformán állott a helyzet, mikor Gromo Erdélybe jött s így nem csodálkozunk azon, hogy megérkezésekor szomorúnak találta az erdélyi katolikusok állapotát, de nem adta fel a reményt, hogy a helyzet megjavulhat, mert arról értesült, hogy János Zsigmond még titokban hallgat misét s arról maga is meggyőződött, hogyha Blandrata és társai kivánták volna is a katolikus papok és szerzetesek eltávolítását, János Zsigmond ilyesmit nem cselekedett. Gromo jónak látná, hogy Öszentsége írjon a fejedelemnek, akit azért fontos megnyerni, mert ő lesz majd Lengyelország királya is, továbbá írjon Báthory Istvánnak és Báthory Kristófnak s a székelyek vezetőjének Becz Pálnak,² utóbbinak azért, mert Gromo nagyon bizott a székelyek hithűségében.

De mi legyen Blandratával? Hogyan lehetne őt megnyerni? „Bármennyire igyekszik idealizálni Blandratát a saját felekezetének irodalma,³ más adatunk is van arra, hogy a pénzt nem vetette meg,” mondja Kárpáthy—Kravjánszky, de csak azért, hogy a következő mondatban már önmagát megcáfolja. Gromonak is az volt a terve, hogy Blandratát valamelyes zsiros állással elhallgattassa, de amint írja tovább Kárpáthy—Kravjánszky: „Itt nagyon tévedt Gromo.”⁴ Nem volt olyan magas egyházi állás vagy javadalom, amiért Blandrata eladta volna magát.

Rómában komolyan tárgyaltak Gromo javaslatairól s elhárították „egy tanult és buzgó személyiség” Erdélybe küldését s megemlékeznek „azoknak a nyomorultaknak a kikergetéséről,”⁵ akik alatt Blandratát és társait kell értenünk s aminek a megvalósításáért Gromo életét is kész volna feláldozni.

Közben Gromo a Signoriával is tárgyalt. Választ hoz János Zsigmond számára és politikát is kever az egyházi ügybe, amiért

¹ Jakab E: Dávid Ferenc emléke 54 l.

² Kárpáthy—Kravjánszky: Berci Pál vagy (Pál Berci) 9 és 10 l.

³ Ker. Magvető 12 köt. 1—32, Jakab Elek tanulmánya, Szentmártoni stb.

⁴ Kárpáthy—Kravjánszky i. m. 11 l.

⁵ U. o. i. m. 13 l.

leintik, de Velence ezt kétszáz arannyal enyhítette. Gromo 1565 április havában érkezett újra vissza Erdélybe, mikor már a fejedelmi udvar felerészben Kálvin hitű volt s a székelyek, akikre Gromoék annyit építettek, Csikót, Gyergyót és Kászon széket kivéve, szintén kálvinisták voltak, sőt a mindig újabbat váró korszak készen állott s mondhatni várva-várta Dávid Ferenc új eszméinek, az unitárizmusnak a befogadását.

Az 1566 márc. 10-iki tordai országgyűlésen a rendek elhatározták, hogy az „efféle egyházi renden levő személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak, az őfelsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak.“¹

Erre a határozatra Kárpáthy-Kravjánszky szerint nem lehet más válasz, mint „fegyverrel a kézben védekezni az elnyomó fejedelem ellen,“² pedig ezt a határozatot nem János Zsigmond erőszakolta, hanem a protestánsok, akik bár egymással szenvedélyesen vitáztak, de abban egyetértettek, hogy a régi vallástól megváljanak. Kétségtelen, hogy ez a szellem ellenkezik az addigi szabadelvű erdélyi felfogással, de az is közbejárt, hogy a Habsburgokkal való szakítást csak a Rómától való elválással tudták elképzelni, vagyis Erdély nemcsak politikailag, hanem egyházilag is független akart lenni.

Erdély különben irtózott a türelmetlenség tényleges megvalósításától s a katolikusokkal szemben már néhány hónap múlva megváltoztatja a felfogását s az 1566 november 30-án tartott szebeni országgyűlés ismételt kimondja a vallás szabad gyakorlatát a katolikus, lutheránus és kálvinista egyházakra, azonban a görögkeleti vallást eltiltják. Egyéb érvek mellőzésével csak annyit emlíünk meg, hogy ezt a határozatot ugyan meghozták, de gyakorlatban nem alkalmazták.³

1566 augusztusában Gromo megint tárgyalt Velencében János Zsigmond megbízásából. Feleséget akar szerezni János Zsigmondnak s Gromo szerint olyan ajánlattal, hogy adjanak János Zsigmondnak feleségül „egy velencei patricius leányt oly kikötéssel, hogyha fiú u'ód nélkül halna meg, a magyar királlyságra való

¹ Erd. Orszgy. Eml. II. 302—3 l.

² Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 15 l.

³ Gagyai Sándor: Erdély vallásszabadsága a mohácsi véstől Báthory Istvánig. Budapest, 1912. 118 l.

igénye és egész Erdély a köztársaságra szállna,¹ de Velence a császárral való összeütközés elkerülése miatt az ajánlatot nem fogadta el. Gromo kétszínű szereplésével reászolgált arra, hogy szavait szigorú kritikával fogadjuk s kétkedésünk e pontnál is jogos, mert János Zsigmond Erdély birtoklása felett nem rendelkezhetett s azt olyan könnyen nem is ígérgethette másoknak. Később a szigorú V. Pius pápa is megpróbálja, hogy a bajor herceg leányát szerezzék meg János Zsigmondnak, remélve a fejedelemnek s Erdélynek a r. kat. vallásra való visszatérését, de amint maga Kárpáthy-Kravjánszky is elismeri: „János Zsigmond utasítja bécsi követét, Békést, hogy semmiképen se menjen a házasságba bele, mert ő *nem akarja elhagyni unitárius hitét.*”² Aki hitbéli meggyőződése mellett ilyen erősen megmarad, arról Tamás is elhiheti, hogy az nem „akaratnélküli,” a történelemben nem statisztál s könnyelműen nem ígérget el országokat, amelyek felett nem rendelkezhetik, mint családi birtok felett.

Nemcsak a forrása buzog zavarosan Kárpáthy-Kravjánszkynek, hanem a történelmi események elmondásánál is egyik mondatával vagy állításával a másikat agyonüti, vagy magát képtelen állításokra ragadtatja. Lássunk egy példát 1566-ból: „Nemsokára konstantinápolyi hírek is megerősítik a gyászos hírt, Szigetvár hősi elbukását, Zrinyi Miklós és vértanú társainak dicsőséges halálát! *És mindezt a gyászt a kereszténységre János Zsigmond hozta!* Csak Isten mentette meg a kereszténységet a veszélytől, *amibe János Zsigmond rántotta bele.*”³ Ilyen igazságtalanságot, mint amilyent ez a két utóbbi mondat tartalmaz, alig lehet találni a magyar történetírásban. És e szavakat olyan ember írta le, aki mást akar leckéztetni a tárgyilagosságért s aki a történelmi igazság barátjának képzei magát. Itt már igen szelidek vagyunk, ha azt mondjuk, hogy Kárpáthy-Kravjánszky téved és megtéveszteni akar, mert ez már határozott történelemhamisításnak minősíthető. Valami nagy gyűlölet robban ki ezekben a mondatokban Kárpáthy-Kravjánszkyből s olyan képtelen átmázolása ez a tényeknek, hogy bátran megemlítés nélkül is hagyhatnók, azonban oly időket élünk, amikor még a legneveztesebb dolgok is hitelre találnak a credo quia absurdum elvénél fogva s ezért lássuk, hogy mi is ez állításból a valóság.

¹ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 16 és 19 l.

² Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 25 l.

³ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 20 l.

János Zsigmond alkudozásokat folytatott Miksával, de Miksa János Zsigmond leveleit,¹ a János Zsigmonddal folytatott tárgyalások egész anyagát,² melyek között az is ott volt, hogy Miksa és János Zsigmond egymással kölcsönösen szövetkeznek a török szultán elleni hadviselésre, a szultán elé terjesztette. Miksa számított arra, hogy a szultán megharagszik János Zsigmondra s megvonja tőle pártfogását s így János Zsigmond kirekesztésével megkőtheti a szultánnal a békét.

Miksa rosszul számított, mert a szultán jól tudta, hogy az erdélyi-török barátság nem érzelmi alapon nyugszik, sem dinasztikus vagy vallási érdeken, mint ahogyan azt Kárpáthy-Kravjánszky elképzei,³ hanem tisztán a helyzetből folyó politikai kényszerűség. A szultán ugyan elküldötte követét János Zsigmondhoz, hogy vonja kérdőre a fejedelmet, miért alkudozik az ő háta megett, de ugyanakkor értesíti Miksát, hogy a szatmári egyezkedést semminek tekinti és követeli, hogy Miksa adja vissza Tokajt és Nagybányát János Zsigmondnak.

János Zsigmond a szultán csauszától meglepődve értesült Miksa árulkodásáról s kijelentette, hogy e kényes ügy tisztázására személyesen fog a szultán előtt megjelenni.⁴ Ez a gyors elhatározás meg is mentette a nehéz helyzetbe került János Zsigmondot.

János Zsigmond az 1565-iki kolozsmonostori országgyűlés után főkövetet (orator) küldött a portára, kinek útján értesítette a szultánt, hogy az ellene emelt súlyos vádak teljes tisztázására személyesen fog megjelenni a portán.⁵

A szultánt kellemesen lepte meg János Zsigmond értesítése s teljesen kiengesztelődött. Azt izente János Zsigmondnak, hogy most téli időszak következik s ne fáradjon Konstantinápolyba, mert távolléte alatt országát a németek meg is támadhatnák. Most maradjon otthon, erősítse és védje várait és határait s a következő tavason ő maga személyesen fog Magyarországba menni s akkor aztán keresse fel a fejedelem.⁶

¹ Szamosközy tört. maradványai Monum. Hung. Hist. XXX. köt. 3 l

² Bethlen Wolfgangus: Historia Transylvanicis. Editio secunda. Cibinii 1783. Tom. II. p. 76.

³ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 16 l.

⁴ Miles Mathias: Sibenburgischer Würg—Engel. Hermann-Stadt 1670. 107 l.

⁵ Bethlen: i. m. Tom. II. p. 78.

⁶ Borsos Sebestyén: Krónikája. Erdélyi Tört. Adatok I. 24 l., Bánffy

Szulejmán szultán ígéretéhez képest 1566 április 29-én¹ elindította 400.000 emberből álló hadát² Bécs ellen, a „szent harcra“.³Napnálvilágosabbezenadatokból, hogy 1566-ban nem János Zsigmond hozta a törököt, a gyászt a kereszténységre. A cél: Bécs volt, de Bécset nem foglalhatta el a 74 éves Szulejmán, mert Szigetvár ostrománál meghalt.

Tény az, hogy az 1566 iki athnaméval Erdélyben a törökpolitika jutott diadalra, de egyetlen cselekedet, egyetlen sor történelmi forrás sem említi, vagy igazolja azt az alaptalan vádat, hogy János Zsigmondnak a török szövetséggel az lett volna célja, hogy a mohamedán világgal a XVI. század erős keresztény szellemét elnyomja. János Zsigmond politikai szükségszerűségéből a török szövetséggel akarta megmenteni a magyar nemzetet, annak alkotmányát és vallásszabadságát. Buda helyett Gyulafehérvár lett a magyar nemzeti politika középpontja s János Zsigmond ezzel véget vetett a bizonytalan kapkodásnak, mely hol a Habsburgokhoz, hol a portához vonta az ország sorsának intézőit. Ezzel biztos hitet és bizalmat öntött a lelkekbe a független választófejedelemség, a szabad Erdély kialakulására, fejlődésére. Azt csak nem róhatja fel senki Erdélynek, hogy két rossz közül a megítélése szerinti jobbat választotta, nem különösen azért, mert e politika helyességét Erdély belélete s a magyarság önálló megmaradása fényesen igazolta.

Még néhány szóval válaszolnom kell Kárpáthy-Kravjánszky-nak azon állítására, hogy nem „magyar nemzeti érdekek vitték János Zsigmondot és Erdélyt a török karjaiba,“ hanem „dinasztikus és vallási érdekek.“⁴ Nem akarok itt felesleges ismétlésekbe bocsátkozni s ezért hivatkozom arra, hogy én ezt a kérdést részletesen kifejtettem a János Zsigmondról írt munkámban s itt röviden csak a következőknek megállapítására szorítokozom. Mikor az 1505-iki rákosi országgyűlésen kimondják, hogy idegen uralkodót nem választanak; akkor már Szapolyai János a *nemzeti ki-*

Gergely: II. János Magyarország választott királyának II. Szulejmán török császárhoz menetele rendje és módja. Erdélyorsz. Tört. Tára I. 28 l., Bethlen: i. m. Tom II. p. 79.

¹ Thúry József: Török történetirók II. 385 l.

² Borsos S.: Krónikája i. h. I. k. 24 l.

³ Thúry: i. m. II. k. 384. l

⁴ Kárpáthy-Kravjánszky: i. m. 16.

ráltság eszméjéhez ragaszkodóknak a királyjelöltje. Szapolyai János ezt a nehéz örökséget, az *önálló magyar nemzeti királyság eszméjének a megvédését* a Habsburgokkal szemben, másfelől a régi dicsőség ápolásával még a gyámkodó törökkel szemben is, cse-csemőfiára, János Zsigmondra hagyta. Ez a gyermek magyar vérből, magyar királytól származott s a magyarok benne erősségük szent szimbolumát látták. Buda elfoglalása után a nagy és hatalmas középkori Magyarország romjain épült fel a kis Erdély, hogy megmentsse a jövőnek a magyar nemzeti állameszmét. Erdély lett a magyar nemzeti törekvések középpontja.

A magyar nemzeti eszme még jobban kidomborodik János Zsigmondnak Erdélyből való eltávozása után. Ezen éveknek, 1551—56-ig való részletesebb történetét Erdélynek tudomásom szerint én írtam meg először említett munkámban. A részletek iránt érdeklődött oda utalom. Itt csak jelzem, hogy Erdélyszerte mindenütt zúgolódtak: „Kár volt a királyfit kitudni az országból.”¹ A magyar nemességből a bátrabbak kijelentették, hogy „addig nem nyugosznak, míg magyar nem kormányozza őket.”² A szultán is megírta Ferdinándnak: „hogy Erdélyt nem engedheti át, mert meggyőződése szerint, Erdély és Magyarország, sőt az egész kereszténység egészségének nincs más orvossága, mint az, hogy annak lakói született örökösükre, János Zsigmondra hallgassanak.”³

Ferdinánd hiába kéri meg az erdélyieket, hogy maradjanak meg hűségben, hogy ne szegjék meg hitüket. A rendek kijelentették, hogy ők hitüket nem szegték meg, mert régebbi hit köti őket János Zsigmondhoz, aki „nem máshonnan hágott vala” Erdély trónjára. „Azért a mi urunk gyermekét, ki természet szerint való urunk — esmérjük urunknak és királyunknak lenni.” Mindez mi volt, ha nem a *nemzeti eszme* élő és ható ereje, s annak, mint nemzeti közvéleménynek a kifejezése? Világos, hogy nem dinasztikus érdekek ezek, a vallásiak meg éppen nem irányadók, mert hát János Zsigmond 1564-ig katolikus volt s Erdély politikai szervezése azelőtt már megtörtént. Így lehetett Erdély nemzeti fejedelemség, amelynek a magyar nemzet történelmében oly dicső

¹ Erd. Orszgy. Eml. I. k. 365 l.

² Erdély történetére vonatkozó regesták 1552. szept. 22. Szászsebesi Tábor Tört. Tár. 1892. évf. 481 l.

³ Veress Endre: Izabella királyné. Magyar Történeti életrajzok. 1901. 395 l.

szerep jutott s melynek nagy történelmi értéke abban van, hogy a mohácsi vész után a magyar államiséget és szabadságot ez tartotta fenn. János Zsigmond nem szaladt a török karjaiba s ismételen hangoztatjuk, hogy nem ő hozta a törököt s a gyászt a kereszténységre, hiszen Ő nem is született meg akkor, mikor az első politikai szövetséget a törökkel a legkeresztényibb, katolikus, francia király, I. Ferencz megkötötte a Habsburgok nagyhatalmi túlsúlyá ellen. Magyarországnak I. Ferdinánd kezén levő részét szintén Habsburgbirtoknak tekintették s mint ilyent kezdte meghódítani Magyarországot Szulejmán. A törököt tehát a katolikus Habsburgok zúditották Magyarországra.

Tévedés volna azt gondolni, hogy János Zsigmond és Erdély a szultánnak szíve szerinti kedvence volt, hiszen hevesen tiltakozott a magyarság azon kérésére, hogy János Zsigmond királysága alatt egyesítse egész Magyarországot. Törökország politikájának a szétdaraboltság elve felelt meg s így Erdélynek tulajdonképen nem a szultán, hanem a nemzetközi viszonyok kedveztek.

János Zsigmond maga is érezte, hogy a török barátság őszinte s állandó nem lehet s ezért a törökkel való szövetség megkötése után a Habsburgokkal való családi összeköttelést kereste.

Velence is szerette volna, hogy János Zsigmond béküljön meg végérvényesen Miksával és Miksa ne csak Erdély fejedelmének ismerje el, hanem azonkívül segítse is János Zsigmondot Havasalföld és Moldova megszerzésében. Ennek a három területnek az egységére tehát már Mihai Viteazul előtt gondoltak, de akkor magyar fennhatóság alatt akarták megvalósítani a „*protestáns-unitárius aldonai*“ királyságot.¹ A másik terv Erdély megnövelésére Szulejmán szultántól származott, aki találkozásuk alkalmával kijelentette János Zsigmondnak: „elvégeztük, hogy három annyival nagyobbá tegyünk, mint vagy,“ Szulejmán azonban meghalt, mielőtt ígérletét beválthatta volna. A harmadik kísérletezés Erdély nagyhatalmának megalapítására 1569-ben volt. János Zsigmond portai követének volt a feladata, megnyerni a szultán közbenjárását a Valois Margittal kötendő házassághoz. Ez a gondolat tetszett a portán s annak megvalósításáért megtették a szükséges lépést.² A nagyvezér elküldötte Mahmut béget Franciaországba, hogy ké-

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 17. l.

² Erd. Orszgy. Eml. II. k. 272.

szítse elő a Valois Margit és János Zsigmond között kötendő házasság ügyét, ami János Zsigmondra azért is nagyjelentőségű volt, mert a házasság megtörténte után, a pápa ellenzésének dacára, nagyobb kilátása lehetett volna János Zsigmondnak a lengyel korona megszerzésére. A szultán hozzácsatolta volna Moldovát és Havasalföldet,¹ s akkor valóban *protestáns nagyhatalommá lett volna Erdély*. Azonban a francia udvarnál a kísérletezés hiábavalónak bizonyult.

De térjünk vissza Gromohoz, aki 1567 re „már nemcsak Blandratáékat, hanem János Zsigmondot is megutálja.“ Utóbbit azért, mert rekatolizáló célját nem tudta elérni, előbbit, mert őt tartotta János Zsigmond tanácsadójának. Nem is akar már visszamenni Erdélybe, csak akkor menne, ha „valami oly becses dolgot művelhetne, ami Isten dicsőségére és a Szentegyház javára válnék, amire — úgy véli, — hogy most itt a törvényes alkalom.“ Mi lett volna az egyéb, mint János Zsigmond megölése, „amire őt a keresztény buzgóság és Isten ihletése indítja.“² „Felajánlom magam minden fáradtságra és veszélyre ilyen szent mű végrehajtására, amiért, ha ott is hagynám az életemet, nem sokat törődném vele, ismervén, hogy a jóságos Isten jóvoltából kaptam azt és minden javamat, minek következtében kötelezve érzem magam elvetni azt az Ő és az Ő Szent Egyháza tiszteletére.“³ E szavakban van a Gromo igazi arcképe, vagyis ő nem a hűséges, ura életét őrző testőrkapitány, hanem egy vallási örületben szenvedő rajongó, akít fanatizmusa annyira elragad, hogy ölni is képes lenne a szent ügy érdekében.

Lássuk, mi a véleménye Kárpáthy-Kravjánszkynek az örvöngő Gromonak gyilkolási szándékáról. Kárpáthy-Kravjánszky: „Tanulmányok a zsarnokölés tanának történetéhez“⁴ című munkájára való hivatkozással ezeket írja: „Ez a törökbarát, eretnek fejedelem az *In Coena Domini*-bulla kiközösítése alá esik, elvesztette tehát uralkodói jogait, zsarnokká lett, vele szemben alattvalói nem tartoznak hűséggel és engedelmességgel, ellene a régi középkori fel-

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 25. l.

² U. o. i. m. 22 l.

³ L. Gromo 1567. július 19. levele Venezia, közölve 47–48 oldalon.

⁴ Nagyvárad, 1914. 153 l. Az egyet. kvtárban én vágtam fel a könyvet, 23 év alatt még senkisésem olvasta.

fogás szerint, amiben osztozik a XVI. század katolikus és *protestáns felfogása* egyaránt, alattvalóinak joguk van fegyverrel is fellépni, sőt ha másként nem tudnak szabadulni tőle, a zsarnokot *bárki is*, mint a közösség, vagy egy felsőbb hatalom ítéletének végrehajtója, *szabadon elteheti láb alól. Ez az a szent ügy, ez az a törvényes alkalom, ez azaz ihlet, amiről itt szó van*, amiért érdemes az életet is feláldozni, amiért — hite szerint — örök jutalom jár, amit azonban bizalmasan kell előkészíteni és végrehajtani.“¹

Kárpáthy-Kravjánszkynek ez a felfogása nem sugározza, sem az ideálist, sem a keresztény erkölcsöt. János Zsigmond megöletése vallási gyilkosság lett volna, amit semmiféle szent malasztal nem lehet védeni. Ebben az időben az első „vallási gyilkosság“ Servet megöletése volt. Ez csakugyan protestáns cselekedet, de ez nem azt jelenti, hogy a protestáns felfogás szerint az hallgatólag is megengedhető lett volna. A protestánsok tiltakoztak ez ellen, mert a protestantizmus szelleme semmiképpen sem engedi meg az ilyesmit s hogy Kalvin egy ilyen cselekedetet végrehajtott, az csak azt jelenti, hogy Kalvin egyénileg összetörte a protestantizmus lényegét, de semmiesetre sem jelenti, hogy a XVI. századi protestáns felfogás még szentügy érdekében is elnézte, vagy szentesítette volna a vallási- vagy a zsarnok elleni gyilkosságot. Ez különben nemcsak a protestáns szellemmel ellenkezik, hanem egyáltalán nem fér össze a keresztény erkölccsel sem. Kárpáthy-Kravjánszkyhoz hasonló gondolkozókat a XVI. században is csak azok között találunk, akik inkább Machiavelliből, mint a reformáció alapjául szolgáló szent írásból táplálkoztak. A protestantizmus gondolatszabadságát jellemző felfogást e kérdésben Castello fejezte ki világosan: „Egy embert megölni sohasem jelenti: a *tant védeni, hanem egy embert megölni.*“²

Az eddigi kutatásokból nem lehet megállapítani, hogy mi történt Gromo ajánlkozásával. Ha valamiféle utasítást kapott, azt úgy sem ismerjük meg soha, mert az ilyesmit nem szokták papírra tenni; mi a jobbat tesszük fel, hogy Gromo nem kapta meg a szent ügy végrehajtására a biztatást, beleegyezést. Az azonban bizonyos, hogy Blandratát Rómában távollétében „in effigie-máglyán

¹ Kárpáthy-Kravjánszky : i. m. 23. l.

² Stefan Zweig : *Harc egy gondolat körül* 207 l.

megégették".¹ Kétségtelen, hogy Gromo, aki Blandratát gyűlölte, mert úgy találta, hogy e család orvos rontotta meg a jószágos fejedelmet², nagyban hozzájárult Blandrata felmagasztalásához. Abban igaza van Kárpáthy-Kravjánszkynek, hogy a Blandrata-per anyagának felkutatása érdekes egyháztörténelmi eseménye lenne az újabbkori kutatásoknak, de ennél szerintünk sokkal érdekesebb Blandrata titokzatos életének és működésének megfejtése. Unitárius íróinknak s Mecenásaiknak egy jó alkalom képességeik megmutatására.

Ezeket tartottam szükségesnek elmondani Kárpáthy-Kravjánszky érdekes fűzetével kapcsolatossan. Különösen Gromo ismeretlen leveleinek közzétételével tartom értékesnek, azoknak alkalmazása, feldolgozása, azonban már nem olyan szerencsés.

P. Szentmártoni Kálmán.

(Folytatjuk.)

¹ Kárpáthy-Kravjánszky i. m. 24. l.

² Gromo 1567. július 19. levele Venezia, közölve 47–48. l.

A hitszabadság hős védője Paine Tamás emlékére.

Ahol szabadság nincsen
ott van az én hazám.
Az én hazám a világ
s az én vallásom a jóttevés.

Az unitárius vallásnak van valamely sajátosságosan vonzó ereje azok számára, akik keresik a hit igazságát és a vallás jogait. Hogy ma annyi nemzet fiai és leányai között vannak, akik vagy egyes unitáriusok személyes barátságában, vagy kisebb-nagyobb unitárius körökben, otthon érzik magukat, holott mind fajilag, mind öröklött vallásoknál fogva egészen idegen területen éltek, olyan lélektani jelenség, amellyel foglalkozni érdemes volna. Ezuttal csak a XVIII-ik évszázdból emelünk ki pár nevet, akik ezt a tételt igazolják. Egyik volt a híres berlini pap Spalding, aki midőn egy unitárius diákkal, Szabó Sámuellel találkozott, örömben megölelte, mint olyan boldog embert, aki azt vallhatja, amit hiszen. A tudós Priestleyt a XVIII-ik évszázad híres tudósát Angliából száműzte a tömeg, mert szabadgondolkodó volt.

Másik Paine Tamás, aki három országot választ hazájának, hogy az embereket olyan szabadsághoz juttassa, amely megengedi, hogy azt a hitigazságot vallhassák, amely megegyezik a józan észszel és összefér az ember gondolkodásával és lélekvilágával.

A *Keresztény Magvetőben* a szabad véleménynyilvánításnak e legrégebb területén, Paine emléke otthon fogja érezni magát.

Paine Tamás Angliában született és három országot mondott hazájának, mert szülőföldjéről átment Amerikába, onnan Franciaországba. Mindenütt akkor és azért jelent meg, hogy a jogegyenlőség és a hitszabadság védelmében vezető szerepet vállaljon. Felbecsülhetetlen szolgálatokat tett és mindig életét és szabadságát kockáztatva dolgozott. Jelszava: ahol szabadság nincsen ott van az én hazám. Angliában az igénytelen kis Thetford városban született 1737 január 29. Atyja quaker, anyja bigott anglikán volt.

Az anyának segítségére sietett még bigottabb nővére, mert az eszes fiut meg kell menteni az eretnek atya befolyásától és jó egyházi embert kell faragni belőle.

Hogy ez mennyire nem sikerült, megtudjuk saját szavaiból: „Amit az ember az iskolában tanul csak olyan, mint egy kis előjáték, amely arra jó, hogy megtanulja belőle az ember, hogy kell tanulni. Minden ugynevezett írástudó végül a maga tanítómestere lesz, mert a szabályt nem lehet erőszakkal beemléztetni s amugy sem olyan tartós, mintha az ember maga dolgozza fel emléjében.“

Ezt az elméletet a Brassai tanítványai nemcsak ismerték, hanem gyakorolták is, tehát a Magvető olvasói előtt nem új. Hasonló jó hangzású gondolattal és elmélettel még bőven találkozunk, ha ezt az idegen nevű reformátort, bölcsészt és forradalmárt jobban megismerjük. 37 éves koráig szülő városkájában és Angliában atyja iparával foglalkozott, de a tanulás és ismeretszerzés vágya nem engedte pihenni. Tágasabb mezőre vágyott.

Sok viszontagság és nem csekély veszély között 1774-ben, Franklin ajánló levelével, megérkezett Amerikába és megtelepedett Pennsylvaniában a Quakerek városában. Ide vonzotta lelke, mert a quaker-atyá befolyásával szemben, a nagynéni ügyeskedése nem ért célt. A quakerek az emberbarát Jézusnak leghivebb követői, akik csak jót, csak igazat, csak szépet kívánnak tenni. Paine ott-hon találta magát az új környezetben, mert lelkének legfőbb vágya az emberi jogok biztosítása volt. Az új hazában csakhamar rábizák a Pennsylvania Gazette szerkesztését. Már folyt az írásos és szóharc az angol kormány ellen a telepések, vagyis a benszülött amerikaiak között. Paine lapja nem tűrhette az angol kormány zsarnokságát. Híre eljutott Washingtonhoz, aki 1775-ben titkárává tette. Kitért a függetlenségi harc, de Paine szerette volna fegyver nélkül létesíteni a békét. Azt is átlátta, hogy fegyver nélkül kivihetetlen. Döntő hatást ért el a *Közvélemény* (Common sense 1776) című röpiratával. Végül magát Washington-t is meggyőzte, hogy csak fegyverrel lehet szabadságot nyerni.

A telepésekbe új lelket kellett önteni. Ezt elérte *A Krízis* címen kiadott röpirataival. Még mindig tépelődött, mert irtózott a vérontástól, de rájött, hogy amit a lélek mond, azt követni kell, mert a lélek az, ami minden igazságra vezérel.

1776-ban (július 4.) Amerika függetlenségét kimondották. Könyveiből és irataiból a kiadók meggazdagodtak, ő semmi jutal-

mat el nem fogadott. Külügyi államtitkárrá tették s a Kongresszus (1783) megjutalmazta Pennsylvaniában állami birtokot ajándékozott neki.

Nem méltányolta az uri kényelmet. Átvonult Európába (1787) és meglepte Párist, mint építész egy hatalmas függő-hid tervével. Nem sokáig örvendett a csendes munkának, mert Párisban kitört a forradalom, (1789) s ez őt szíven találta. Neki csak a népszabadság felelt meg. Azonnal kiadta új könyvét: *Az ember jogai* címen (1792). Állásfoglalt a francia és egyben az angol nép elnyomatása ellen. Az események gyorsan követték egymást. Az ember jogait nemcsak az állami életben, hanem a hit világában is biztosítani kell. Ezzel Paine átlépett a filozófia terére és bírálat alá vette az egyház tanításait. Itt találkozunk azzal a reformátorral, akivel az unitárius hívő és gondolkozó együttérez.

A XVIII. évszáz filozófusai kitermelték a rideg deizmust, mert utat kellett nyitni a dogmatikus kereszténységtől a kijelentett vallás helyett a független gondolkozásnak megfelelő Isten-hitnek. Véletlenül-e, vagy tudatosan, könyvei összeesnek a Kant nagyhatású, új irányt jelző könyveivel, a tiszta ész, vagy a gyakorlati ész bírálatával és az ítélő tehetségnek jogaiba helyezésével. Kantól 1781-ben megjelenik a Tiszta-ész bírálata, amikor Paine Common Sense már megteremtette a forradalmat. Vajjon véletlen műve-e, hogy midőn Kant kibocsátja a Tiszta Ész Bírálatát, ugyanakkor jelenik meg az Ember Jogai Páinetől?

Nem feltűnő, hiszen a kor szüli az eszméket. A megindult eszmeáramlat nem tulajdonítható sem Kantnak, sem Rousseau-nak, sem Descartesnak, hanem mindenkinek több vagy kevesebb mértékben. Minden gondolkozó elme egyben bíráló is. Szeret elvont eszmékkal foglalkozni, mert korlátlanul csaponghat a valónak hitt képzelet birodalmában. Midőn belefárad a megfoghatatlan elmélet tömegébe, visszatér önmagához s mint Descartes, azzal teszi bizonyossá a létezés nagy titkát, hogy ő maga létezik, mert gondolkodik, tehát van létezési bizonyosság, s ilyen bizonyosság az Isten. Hogy Kant ezen a logikai alapon állította fel az Isten létezés bizonyításának öt pontját, első pillanatban rálehet jönni.

Hogy Paine milyen hatással voltak a filozófusok, nehéz kimutatni. De bizonyos, hogy ő a vezető eszmét, a kritika, tehát a bírálat jogosultságát vallotta és azt gyakorolta a legtúlzottabb mértékben. Nem filozófált, hanem úgy a politikai, mint a hitrend-

szer elevenébe vág. Amerikában a rabszolgaság felszabeditásáért kockára teszi életét. Franciaországban tovább folytatja ugyanazt, mert ahol szabadság nincs, ott van az ő hazája. Nem mulasztotta el befolyása érvényesítését saját hazájában, Angliában sem.

Mélyreható, és a XVIII. évszáz hitvilágát gyökeréig megrázó szabadságharcot indított az egyházak elavult tanai ellen, mert a babona a sötétség, a tudatlanság terjesztője.

A józan okosság kora (Age of reason) című könyvében írja : „nem hiszek sem a zsidó, sem a görög, sem a római, sem a török, sem a protestáns egyházak tanaiban, mert azok az emberek ijesztésére, fékentartására és arra irányulnak, hogy félelemmel töltsék meg, hogy leigázzák őket s kezökben tartásuk a hatalmat és a hasznot.

Nem hibáztatom azokat — írja — akik másképen hisznek, ahoz nekik joguk van, de ha az emberiség boldog akar lenni, szükség, hogy legyen őszinte magával szemben. Az őszinteség hiányára mutat, ha valaki azt vallja hitének, amit nem hisz.“

„Kiszámíthatatlan az az erkölcsi kár, amit a hamis mondás (hazugság), az igazság eltitkolása, olyan tannak a vallása, amit nem hisz, az emberiségnek okoz.“

Lám az unitáriusokra kényszerített vallás bírálata minden őszinte kritikában jelentkezik.

A kritikus Paine hívő is. Hitét így írja le: Hiszek egy Istenben, de nem többen. Hiszem, hogy a halál után boldogság következik. Hiszek az emberek egyenlőségében, s hiszem, hogy a hívőnek vallásos kötelessége, hogy legyen igazságos, legyen könyörületes és igyekezzék embertársai boldogságát előmozdítani.

A Biblia könyveit kiméretlenül felboncolja és darabokra szedi. A mai kor teológusa jól tudja, hogy nincsen a Bibliának sem egyik, sem a másik részében csak egy könyv is, amely úgy maradt volna fenn, ahogy írva volt. A modern Biblia-kritikát Paine nem ismerte, de a világosságra hozott eszmét szellemesen és meggyőződéssel hirdette. A Mózes 5. könyvén végiglapozva számtanszor kimondja, hogy Mózes nem írhatta sem az egészet, sem egyes részeit. Hasonló elemzéssel végigmegy az összes ó- és újtestamentumi könyveken, mert képtelenségnek tartja, hogy a Bibliának mindenik része egyenlően igaz, egyenlő értékű, sőt még a betűi is Istentől ihlettek, Istentől tollba mondottak lettek volna.

Igy elmélkedik: Tegyük fel, hogy én leülök és írni akarok

s ekkor egy láthatatlan kéz megjelenik a levegőben, fölveszi a tollat és minden szót leir helyettem s ezt én így kezdem hirdetni. Hát adna-e hitelt valaki a szavaimnak?

Hogy mennyire szellemesen és milyen helyes ítélettel dolgozott, számtalan felfedezése mellett, különösen meg fogja lepni a szakembert is a következő kritikája: Aki Ezsaiás könyvét gondosan olvassa rájő, hogy soha ilyen össze-vissza hányt-vetett könyvet életében nem látott. Se eleje, se vége, nincs benne összefüggés, de vannak bombasztikus mondások, alig van benne 2—3 összetartozó fejezet. Rámutat a 44, 45 fejezetre és azt mondja, csak a papi önkény és erőszak foghatja rá, hogy ezt Ezsaiás írta, holott ő azelőtt 162 évvel élt.

Méltán fölháborítja, hogy a Biblia fejezetei a Krisztusnak szüztől születéséről szólnak, mert a Biblia fordítója jónak látta az ugynevezett messiási jóslásokat szószerint venni. Paine így szól: „Minden kifejezést, minden körülményt úgy összevont a babonás vak hit, hogy teljesen megfosztja eredeti értelmétől.“

A tudományos bibliai kritika ugyanerre az eredményre jutott a maga módszerével s a maga megállapításaival, de Paine a kortársai s az egyházaknak mindenféle szószólói a legkegyetlenebbül lebecsülték, tuharsogták, hitetlennek mondták. Oly határtalan volt a harag és a düh ellene, hogy életét nem érezte biztonságban. Angliában Carlile Richard kinyomatta Paine műveit s nemcsak elkobozták, hanem mint kiadót megbüntették 1,500 font sterlingre és 3 évre börtönbe zárták. 200 esztendőre volt szükség, hogy nyugodtabb szemlélettel vizsgálva, most már igaz érdeme szerint méltányolják, mint a szabadgondolkodás egyik bátor előharcosát.

Ő is, mint minden előharcos, keservesen meglakolt. Párisban a nyaktilót csak véletlenül és 11 havi fogsággal kerülte el. Betegen, kimerülten, meggyőltörve fejezte be könyvét az Újtestamentum bírálatával.

Nincs szó leírni és kimondani, mennyi szitkot és gyalázatot szórtak rá Francia- és Angol országokban. Végül is visszatért Amerikába s ott töltötte élete néhány utolsó évét betegen és elhagyottan. Meghalt 1809-ben. Később egy nagylelkű barátja a hamvait hazavitette Angliába, de sírját hiába keresnéd.

Angol méltatója Connel¹ szavai szerint „romlatlan, határo-

¹ Hibbert Journal 1937 jan.

A hitszabadság hős védője Paine Tamás emlékére.

zott, őszinte jellem volt. Eljő az idő s már közeledik, mondja A. Edison Tamás, midőn Paine Tamást úgy fogják emlegetni, mint minden idők nagy emberét.¹

Paine emléke nem vészett el. Bátran azt mondhatnók, hogy az ő kora a XIX. évszáz végén és a XX. elején a maga teljességében földerült. A gondolat szabadsága most már túlzott gyorsasággal száguld át völgyön, bérceken. Ő a hitet tudományos meggyőződésre építette s a körülte homályt okozó babonát és tudatlanságot szétrobbantotta.

Amerikában január 27-én, tehát ép a születése estéjén New-Jerseyben előkelő társaság emlék-ünnepélyt rendezett s azután bankettet, melyen államférfiak, tudományos intézetek képviselői dicsőítették emlékét, méltatták nagyszabásu munkáját és reformátori hős elszántságát.

Tőlünk unitáriusoktól fogadja el dicső emléke ezt a néhány sor visszapillantást. Ő a hitszabadság hőse volt, ép mint a mi dicső elődeink s közöttük első helyen Servét Mihály és Dávid Ferenc.

Dr. Boros György.

¹ Műveit angolul írta, de főiskolai könyvtárunkban német fordításban meg vannak a jelesebbek.

A kereszténység erkölcsi eszménye.

Egyetemi hallgató koromban egyik legkedvesebb szórakoztató olvasmányom volt Madách: „Ember tragédiája.“ Végtelenül szerettem ezt a könyvet: ugyyszólva naponként forgattam és annyiszor és olyan odaadó figyelemmel olvastam el, hogy végül már csaknem a maga egészében könyv nélkül megtanultam.

Nem tudnám megmondani, hogy mi vonzott benne jobban: a tudás gazdagsága, az értelem ragyogó világossága, vagy az az érzelmi subtilitas, ami ezt a súlyos és tartalmas filozófiai alkotást igen sok helyen lírai magaslatokra emelte... Talán minden együttvéve, mert hiszen mindezen elemeknek a harmoniája adta meg ennek a nagy alkotásnak azt az egyéni karakterét, amelyben egy tudós, bölcs, nemes lelkületű és mélyen érző ember lelkivilágát tükrözteti vissza.

Az élet számtalan fordulatában forgattam ezt a könyvet és valahányszor benne lapoztam, az volt az érzésem, mintha egy bölcs mentor, egy apai jóbarát fogná meg a kezem.

Ismétellen meggondolkoztatott a 10-ik színben Kepler vallomása a tudomány korlátozott voltáról, ahol többek között a következőket mondja:

„A bölcsélet csupán költészete
Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk.“

Ezt a két sort életem különböző szakaiban egészen eltérően értelmeztem.

Abban a korban, amikor az ifju lelkét a jövő bizonytalansága nyugtalanítja, és ezért tiúcs káröröm tölti el beérkezett emberek kisebbitésén, jobb megérzésem ellenére úgy értelmeztem Madách mondását, hogy a filozófusok olyan kérdésekről poetizálnak, amikkel maguk sincsenek tisztában.

Csak érettebb észszzel értettem meg Madách mondásának mély értelmét, mely szerint a filozófia, mint uttörő tudomány, költészet a szó legnemesebb értelmében. Nem mesterség, amelyet el lehet sajátítani, hanem művészet, amely isteni elhivatást feltételez

Művészet, mely az élet összes ismert tényezőinek kozmikus megértése mellett intuitív megérzéssel halad a még ismeretlen igazságok felé.

És az a filozófia, amelyből a művészi intuitio hiányzik, csak kétségeket támaszt, azonban az emberiséget előre vinni képtelen.

Mióta Kant a kriticizmus rendszerének felállításával a racionalizmust és az empirizmust kiegyeztetni törekedett, német bölcselek tetszés szerint hol tisztán speculatív alapon, hol meg jelentéktelen és többé-kevésbé izolált tényeknek tulzott általánosításával állítják fel bölcséleti tételeiket. És amióta Kant idealizmusával szemben Herbart realiztikus iskolája hódított tért, igen sokan a realizmust a bűn és ocsmányság idealizálásában keresik.

Pedig a becsület ép oly realitás, mint a hitványság. A hűség, megértés és szeretet ép oly realitások, mint a gyűlölködés. A virág illata ép oly realitás, mint a rothadás. A ragyogó nap-sugár meleg simogatása ép oly realitás, mint a tarlott bokrok közt végig süvöltő téli szél dermedtő hidege...

Aki tehát a realitás nevében kétségbevonja az élet értékeit és szépségeit, irreálisan kicsufolja az életet.

Amikor rövid és vázlatos előadásomban a keresztényi morált szembeállítom a modern filozófia erkölcsi tanításaival, igen természetesen csak azokra a filozófusokra gondolok, akik letértek a theologia alapjáról.

Hogy a kereszténység erkölcsstani rendszere, az erkölcsiséget és a népek erkölcsi nevelését, milyen biztos vágányokra helyezte, azt semmitem jellemezhetné jobban, mint az a zürzavaros bizonytalanság, amely az erkölcsstani alapvető kérdéseiben is a theologiai alapot elvető filozófusok között uralkodik.

Az 1912. évi hágai erkölcsstani kongresszus megkísérelte az ellentétek kiegyenlítését, azonban eredménytelenül oszlott szét.

A filozófusok egyrésze az isteni erkölcsstamból racionalis okoskodással vonta le a maga erkölcsstani rendszerét. Mások a társadalmi szolidaritás gondolatára építik fel erkölcsstani rendszerüket. Van tudományos erkölcsstani, gyönyör-erkölcsstani, érdek-erkölcsstani, szocialista erkölcsstani stb. stb. És amit az egyik tudós felépít, azt a másik lerombolja. És a megszámlálhatatlan erkölcsstani rendszerek összességéről Montaigne azt mondja, hogy az egész nem egyéb, „mint emberi agyvelők zürzavaros lármája.”

A kereszténység felfogásától legtávolabb áll a szocialista-erkölcsstani, melynek lényege a következőkben foglalható össze:

Sem erény, sem bűn nem létezik, annál kevésbé lehet örök érvényű erkölcsi törvényekről szó.

Az erkölcs lényegileg a hatalommal azonos.

Erény a társadalom hatalmi viszonyaihoz való alkalmazkodás és bűn az azokkal szembeni ellenszegülés, amiből következik, hogy a lelkiismeret nem lehet egyéb, mint ezen ellenszegülés következményeitől való félelem.

Hatalom és lelkiismeret fordított viszonyban állanak. A lelkiismeret a szolgák gyávasága, ellenben miről fényesebb hatalmi polcon él valaki, annál kevésbé fél cselekedeteinek társadalmi következményeitől és annál kevésbé korlátozzák cselekedeteiben lelkiismereti megfontolások.

A hatalmasok cselekedeteit senki sem meri erkölcsi szempontból kifogásolni, ezért a felsőbb társadalmi osztályok minden erkölcsi korlátozás nélkül hajszolják önérdeküket és kizsákmányolják a dolgozó tömegeket.

A szocialista bölcselet ismert képviselője, Menger Károly Jézust megalkuvással vádolja, mert ahelyett, hogy a testvériség nevében a tulajdonrendje és a római államhatalom durvaságai ellen forradalmat hirdetett volna, azzal a mondásával, hogy „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, de adjátok meg Istennek is, ami az Istené,” feladta a testvériség elvét és elismerte a tényleges hatalmat minden durvaságaival együtt.

A keresztény morálról azt mondja Menger, hogy a kereszténység tulzott erkölcsi követelményeket támaszt, de ezzel szemben egész történelme a szakadatlan megalkuvások sorozata.

A szocialista erkölcsön nem tekinthető tudományos bölcseleti rendszernek és alapjában véve nem egyéb, mint propaganda anyaggyűjtemény, amelynek célja a munkásság osztályöntudatát és a magasabb társadalmi osztályok elleni gyűlöletét felkelteni és ébrentartani, hogy egy alkalmas történelmi pillanatban a polgári társadalom romjain megteremtse a proletár diktaturát.

A szocialista erkölcsön végeredményében abba a pozitív tartalom nélküli fictióba szorul össze, hogy „a szocializmus a társadalom hagyományos hatalmi viszonyait úgy fogja átalakítani, hogy a megváltozott hatalmi rendből szükségszerűleg egy magasabb erkölcsi életnek kell kisarjadnia.”

Hogy ez a magasabb erkölcsi élet mit jelent, azt az oroszországi és spanyolországi események mutatták meg. És amint

Le Bon mondja: „a proletár diktatura világot vet a durva vad-ságnak arra a fokára, amelyre az osztálygyűlöletre alapított elmé-letek vezetnek.“

A fennebb említett modern filozófusok polgári ideológia alap-ján álló csoportjának a keresztény felfogással szembeni álláspontja a következőkben foglalható össze:

Isteni eredetű erkölcs nincs, sőt Isten léte is vitatható.

Faguet (Fágé) többek helyeslésével mondja:

„Ha van Isten és ha egyetlen, akkor mindenható. Ha van rossz a földön, csak azért lehet, mert az Isten akarja. Már pedig az olyan Isten, aki akarja a rosszat, érthetetlen vagy gyűlöletes és akkor jobb, ha nincs.“

Egy kissé merész dolog egy ilyen rövid észtorna segítségével ráolvasni Isten fejére, hogy elhibázta a teremtést és ezért detronizáltatik.

De ha Faguetnek csakugyan érthetetlen Isten mindenhatóságá-nak és az ember erkölcsi felelősségének egymáshoz való viszonya, talán filozófushoz méltóbb lenne, ha ebből származó ítéletét arra az időre rezerválná, amikor ezen neki érthetetlen viszonyon kívül minden egyebet már tökéletesen megértett, mert ma még bizonyára igen sok dolog van az ég s a föld között, amit sem ő, sem senki emberfia nem ért és aminek titkát nem ismeri.

Azt állítják továbbá, hogy csak a kereszténység erkölcsi rendszere keltette azt a tévedést, mintha az erkölcs forrása a hit lehetne. A hit és erkölcs eredete egészen különböző: a hit for-rása a misztikus érzés, az erkölcs forrása a szocialis érzés.

Bizonyítékul felhozzák, hogy az antik vallások nem tartal-maztak erkölcsi szabályokat. És hogy napjainkban is akadnak vallásos gonosztevők, akiknek hitük van, anélkül, hogy erkölcsi érzésük volna.

Kétségbe vonják örök értékű erkölcsi törvények létezését és azt állítják, hogy a környezet és létfeltételek változása átalakítja a társadalom erkölcsi felfogását: amit adott viszonyok között erény-nek tartunk, más környezetben bűnnek bélyegeznők és viszont. Bizonyítékokat a primitív népek ellentétes erkölcsi felfogásából merítenek.

Amint, a fentiekből láttuk, mind azok az erkölcsbölcselek, akik ítélték a theologiai alapról, erkölcsi téren semmit sem nyújtottak az emberiségnek, nem gyújtottak új világosságot, amely az erköl-

csi kulturának irányt mutasson, hanem egyedül csak arra szorítkoznak, hogy az erkölcs genealogiáját, keletkezésének mikéntjét megmagyarázzák. És egyöntetűen arra a megállapításra jutottak, hogy az erkölcs a társadalmi életnek egy olyan productuma, amely a társadalmi élet külső feltételeinek változásához mérten szakadatlan változásnak van alávetve.

Ezzel a speculativ megállapítással szemben áll az a megsemmisítő valóság, hogy a három nagy világvallásnak: a kereszténységnek, budhizmusnak és mohamedánizmusnak erkölcsi elvei, amelyeken ma az emberiség kilentizedrészének erkölcsi kulturája nyugszik, kijelentésszerűen közöltettek az emberiséggel és évezredek óta változatlan szellemben élnek és irányítanak.

A hitvallásos erkölcs helyett vissza akarnak térni a népi morálra. Arra az erkölcsforrásra, amely a primitív népek és az antik világ erkölcsi életét irányította. Holott nagyon jól tudjuk, hogy az antik világ bizonyos tudományágakban, az irodalom és különösen képzőművészetek terén óriásit alkotott, azonban erkölcsi élete erkölcsi tévelygésnél alig nevezhető többnek.

A krisztusi morálnak népmorállal leendő helyettesítése annyit jelentene, mint lemondani a nap világosságáról, hogy fényét az éj sötétjében megcsillanó szentjánosbogárkák villanásaival helyettesítsük.

Hogy miképpen lehessen a vallásos hit az erkölcs forrása, azt istentagadóknak bajos volna megmagyarázni Akinek azonban lelke szomjuhozza Istent és aki hiszi, hogy az erkölcsi tökéletesedés vezet el Isten közelébe, akit megtéveszteni nem lehet, mert belát a szívekbe: annak erkölcsi élete őszintébb, bensőségesebb és magasztosabb, mint azoké, akik a közvéleménynél igazságosabb bírót nem ismernek.

Az erkölcsbölcselek egyhangulag elismerik, hogy a keresztény morál közel kétezer éven át igen nagy hatással volt az emberiség erkölcsi fejlődésére és ha ennek dacára akadnak erkölcsbölcselek, akik még ma is azt kifogásolják Jézus tanításaiban, hogy túlzott erkölcsi mértéket állít elénk, ez annak a bizonyítéka, hogy a Jézus által nyújtott erkölcsi ideál olyan magasztos, hogy még beláthatatlan időkgig világitó fáklója lehet az emberi fejlődésnek.

Pár ezer lelket számláló primitív népek izoláltan jelentkező erkölcsi furcsaságaiból megalkották az egész emberiség erkölcsi

ítéletét, hirdetve, hogy az emberi léleknek saját erkölcsi tartalma nincsen, mert mindaz, amit a lélek erkölcsi tartalmának hittünk, csupán a külső környezet kényszerítő hatásának a visszfénye.

Az emberi léleknek igenis vannak a priori erkölcsi érzései, amelyek egyidősök az emberi étellel. Az emberiség bölcsőjénél, az élet hajnalán már ott világított és ott melegített az anyai szív szeretete. És a primitív ember létért való küzdelmében, mint elsődleges érzés jelentkezett az ellenség gyűlölete.

A szeretet, amely életet ad és a gyűlölet, amely az életet kioltja: az erény és bűn elsődleges ősforrásai.

Ennek a két ősz érzésnek a küzdelme teszi ki az emberiség történelmét.

Minden hatalmas emberi alkotás a szeretet megdicsőülését jelenti. A múltban a hősök és mártírok önfeláldozása vitte előbbre a világot és újabban a tudományok vértanúi áldozzák fel igen sokszor életüket, hogy a szenvedő emberiség számára enyhülést találjanak. Ezzel szemben minden rombolás, az emberi kultúra minden visszaesése a gyűlölet műve volt.

Az élet és a boldogság legőszibb forrását a szeretet tette Jézus erkölcsi rendszerének alapjává.

A szeretet nevében nem küzdött intézmények ellen, mert ő az erőszakot egyformán elítélte, bárhonnán származott is az és az emberi társadalomnak nem külső formáit, hanem belső lényegét és szellemét akarta átalakítani.

Nem küzdött testi fegyverekkel, mert átlátta győzelmük mulandóságát, átlátta, hogy minden erőszak újabb erőszakot hív életre, épen ezért tanítványainak nem testét, hanem lelkét fegyverezte fel és hirdette, hogy a szeretet az egyetlen diadalmas fegyver a világon.

Jézus ma is folytatja csendes harcát, harcol ellenem, ellened, mindannyiunk, az egész világ ellen, de nem azért, hogy elpusztítsa, hanem hogy legyőzve a világot, mindannyiunkat boldoggá tegyen a szeretet ereje által.

Ha évezredek perspektíváján át vizsgáljuk a krisztusi eszmék harcát, szemünkbe ötlük a szeretet térfoglalása. Az emberek szelidebbek, megértőbbek lettek és a gyűlölet vesztett vadságából.

Amióta a kriminal antropológia reávilágított az emberi jellemek törvényszerűségeire, talán jobban megértjük a történelmet is. A kriminál antropológia megállapításai szerint az emberiségnek csupán egy kicsiny százaléka abszolút jellem, amely kicsiny százalék

belső determinációk hatása alatt cselekszik és ez a kicsiny százalék az erkölcsi élet ellentétes végpontjain helyezkedik el. Vannak, akik minden körülmények között csak nemesen tudnak cselekedni és vannak, akik a gonoszt önmagáért cselekszik.

Középen mozog a semleges jellemű tömeg, amely belső motivumok hiányában, kívülről vár irányítást.

A történelmet nem a közömbös tömeg, hanem az abszolút jellemek irányítják.

A szeretet szelleme állandóan virraszt a jóra hajlamos lelkekben. De ha átmenetileg úgy látszana, hogy a gyűlölet-szelleme lett urrá a tömeg felett, még ez sem jelenti Jézus bukását, hanem csak arról tanuskodik, hogy a közömbös jellemű tömeg átmenetileg olyan vezetők befolyása alá került, akiket erkölcsi hajlamuk az alacsonyabb indulatok felé hajt.

Azonban a tömeg épen jellemének közömbös voltánál fogva kifárad a gyűlölködésben is és akkor beáll az a történelmi pillanat, amit a történetírók úgy jellemeznek, hogy az emberiség egy általános lelki megújulásra vágyik, és ennek a lelki megújulásnak kimerithetetlen forrása a krisztusi szeretet.

A fejlődés hullámvonala állandóan felfelé ivel.

Azért a gyűlölet furiája még végigsöpörhet a világon és utját nyomor, könny és szenvedés fogják jelölni.

Azonban egy tisztultabb, szebb és boldogabb jövő felé csak a szeretet vezetheti el az emberiséget! *Dr. Abrudbányai Ede.*

A torockói iskola rendtartása 1781-ből.

A torockói iskolának, vagy *alumniával* összekötött *particulának* történetét megírta Benczédi (A torockói iskola és tanítói. Ker. Magvető, 1892. 199—209) és e sorok írója (Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. 279—281. l.). Az alábbiakban az iskolának 1781-ből származó rendtartását közöljük. Ez a rendtartás megvilágítja az iskola alumnusi rendszerének a lényegét és nagyon előnyös fényt vet arra az áldozatkészésre, mellyel torockói híveink a multban hozzájárultak szegénysorsú ifjaink tanulási költségeinek előteremtéséhez. Ez a rendszer a mai konviktusi ellátásnak az akkori viszonyokból és korszellemből sarjadó őse. Egyháztörténelmünk sok kiváló alakja élvezte ez alumnia jótéteményeit. Sokan tanultak itt és ez adományok segítségével egyházunk jelesei közül. Ez alkalommal csak Krizát említem, ki szintén itt kezdte középiskolai tanulását.

Boros püspök vizsgálatot tartván Torockón, az egyházközség levéltárából elhozott és a könyvtárba beadott egy „*Torockói iskola protocolluma 1793*” címen bekötött könyvet, melynek első lapjára Benczédi ezt írta: „*A torockói unitárius iskola matricula 1789 aug. 2-től*”, második lapjára ugyancsak ő 1—16. számok alatt a Tartalmat. Ennek a protocollumnak XIII. lapján olvassuk a rendtartás következő címét:

Az unitaria torockói iskola canonjai, vagy a tanulók iránt szabott rendek, melyeknek megtartására akár idegenek, akár városiak légyenek, szorosan köteleztetnek. Melyeket a Generale Consistorium megolvassa, jóknak talál, approbált és ad improtocolandum observandumque az eklézsiának transponált a Generale Synodale Consistorium.

E Generali Synodali Consistorio Unitariorum Kövendensi 20-ma Iunii A. 1781. Extradat. per ejusdem Consistorii V. Notarium Stephanum Lázár.

A kanonok második lapján :

Hoc age : Quod Lacon praeceptor effecturum se addicebat :
Ut traditus tibi in disciplinam puer honestis delectetur, turpibus
ingemiscat. Plut. de vita mor.

Quod Agesilaus rex praestari a puerorum magistris volebat :
Ut iis in rebus instituantur, quae viris factis usui sint futurae. Plut.
in Apoph. Lac.

Disciplinae exercendae ratio :

In disciplina dum versaris, cave, ne aut arcte contexeris,
aut laxe, molliterque nimis juventutem habeas. Utrunque magni
erroris culpa saepe committitur.

Gloriae praecipue stimulos inserere oportet puerilibus ani-
mis. Socrates interrogatus, quare non administraret rem publicam,
dixit : utilior est reipublicae qui multos efficit reipublicae geren-
dae idoneos, quam qui ipse recte gubernat.

Ezután következik a rendtartás :

ELSŐ RÉSZ.

Az eklézsia részeiről adott szabott rendeokről.

I. TITULUS.

Az eklézsia alumnusinak meghatározott számáról.

§. 1. Minthogy eleinknek kegyes indulatjokból eleitől fogva szo-
kásban, sőt praxisban volt szegény eklézsziánkban, hogy bizonyos számú,
jobb jobb indulatú s reménségű extraneusek (körül levő helységekből
tanulás végett idejövő gyermekek és ifjak) itten lévő oskolánkban (ad
alumniam ecclesiae isthujus) befogadtatnának s eklézsziánk tagjaitól
kantálások után kenyérrel s kitelhető egyéb jótéteménnyel segítettének,
interteneáltatnának, most is azon dicséretes szokások és Isten dicső-
ségére célzó sz. dolognak megújítása végett, közönséges megegye-
zésből eklézsziánk tagjaitól végeztetik : Hogy azon dicséretes szokás és
praxis szerént ezután is szegény eklézsziánk alumniájára fixo numero
12, tizenkét extraneusok recipiáltathassanak a scholae rectorától eklé-
zsziánk consensusából mindazáltal, vagy legalább eklézsziánk dekánjai-
nak hírével ; kik is kötelesek légyenek kantálni minden házhoz válo-
gatás nélkül elmenni, még pedig annak rendes idején és nem késő
estve, az egy karácsony éjszakáján kívül. Olyanok pedig, kik nem a
város kenyerén kívánnak lenni, hanem a magukén, pro arbitrio recto-
ris fogadtathatnak bé többen is úgy mindazonáltal, hogy sem amazok,
sem a városiak tél tűz idején meg ne szoruljanak.

§. 2. Admissio pedig oskolánkban való tanulásra az extraneu-
soknak, mind ezeknek, mind amazoknak a következő conditiok alatt
engedtetik :

Ha a scholae rectorától . . .

A torockói iskola rendtartása 1781-ből.

(Itt következnek két beíratlan levél, valószínűleg azért, hogy az elveszett II. és III. titulus intézkedései, ha majd megkerülnek, beíratassanak). Ezután következnek:

Abecistáért, vagyis betűket tanulóért a scholae rectornak esztendeig való fizetése légyen 50, ötven pénz. *A syllabizálóért* és még nem *declináló olvasóért* 68, hatvannyolc pénz. *Declinistáért*, *comparistáért* és *Conjugistáért* 102, az *etymologistáért* dr. 136, a *syn-taxistáért* fl. hung. 1 dr. 70, a *poetáért* fl. 2 dr. 04, azaz kétszáz-négy pénz. A békítés pedig, amint eddig, úgy ezután is légyen Szent György nap tájott.

IV. TITULUS.

Könyvekre és tüzfára konferálandó pénzekről.

§. 1. Mínthogy magyar és deák Bibliákra, énekes könyvekre, vagyis psalteriumokra, dictionáriumokra, Ravisiusokra, Ovidiusra, Synonymusra és egyéb classicus könyvekre épen elkerülhetetlen szükség vagon a classisban, nincsen pedig minden szegény legénynek módja és tehetsége abban, hogy ezen könyveket (becseknek és árasak lévén) magának különösen megszerezhesse, azért ezeknek s hasonló több szükséges könyveknek a scholae rector által lehető megszerzetések és a classisban közhaszonra való fordítások végett, végeztetett: Hogy minden városi és akármely extraneus tanuló első ez oskolába való beavattatásakor előre egy petákot fizessen, melyre osztán míg csak az oskolában léssen, az említett könyvekkel minden üdőben szabadosan élhet, kikötvén azt, hogyha vagy csintalanságból, vagy gonoszságból, vagy vigyázatlanságból a nevezett könyvekben kárt tenne, vagy valamelyiket azok közül akármiképen elidegenítené, vagy elvesztené, tehát az ilyennek többször kezébe efféle könyvek ne adattassanak, amellelt, ami kárt tett, bizonyosan kitanulván, fizesse meg a paterfamiliasnak, kinek számadásában léssnek, miképen a könyvek, úgy az efféle könyvekre conferálandó pénz is.

§. 2. Effelett végeztetett: Hogy az eklézsia alumniáján nem lévő extraneusok minden téltűz idején tüzfára fizessenek dr. 24, huszon-négy pénzekezt, mely pénz fordittassék penes assignationem et demonstrationem desuperfiendam a classisban tanulás körül megkívánató eszközökre, u. m. fekete táblára, spongiára, krétára s ha ezekre el nem kelne, közgyertyára is, lévén az efféle pénz is a paterfamilias számadásában, azon pénzzel együtt, mely a tanulóktól a gyertyára gyűl, fizetvén az idegenek és városi syntaxist tanulóknak dr. 20, az etymologistae, conjugistae dr. 14, a comparista, declinista, olvasó és abécét tanulóknak pedig dr. 6.

V. TITULUS.

Az extraneusoknak a templomhoz és eklézsiahoz tartozandó kötelességekről.

§. 1. Mínthogy extraneusokat tart a sz. eklézsia, tartoznak rendre portariusságot viselni, azaz isteni szolgálat idején a cinterem ajtaiban

állani s vigyázni, hogy egymás oktalan állatok a templomba bé ne menjenek.

§. 2. Mikor pedig halotti alkalmatossággal városiak mennek harangozni, egy extraneus mindenkor legyen jelen az harangozókkal, hogy valami illetlen cselekedet s lárma ne történjék, mely ha lenne, a botránkozást és illetlen cselekedetet okozót a vigyázó a scholae rectorának szoros kötelességének tartsa béjelenteni.

§. 3. Canicula idején is az extraneusok közül bizonyos számmal mindenkor legalább négyen helyben maradjanak, hogy a temploms temetésre, midőn történik, jelen legyenek.

MÁSODIK RÉSZ.

A scholae rector részéről adatott canonokról.

I. TITULUS.

A paterfamilias vagyis classisgazdája és koritzeusok tisztjükről és hivataljokról.

§. 1. Ez oskolában tanuló minden felserdült ifjak és gyermekek a classis hasznát és megmaradását néző dolgokban kötelesek lesznek egynek a nagyobb extraneusok közül (kit is a scholae rector paterfamiliasnak s mintegy gazdának fog declarálni és tenni) szavát fogadni s engedelmeskedni, mely végezés ellen ha extraneus cselekedendik, annak locusa elvételődjék s a felett 3 korbácsütéssel büntetődjék, a városi tanuló pedig valahányszor ezen canon ellen vétend, mindannyiszor 4—4 korbácsütést szenvedjen.

§. 2. A paterfamiliasnak az a praerogativa, vagyis elsőbb jog engedetik, hogy a classisban megkivántató szolgálatot, minémüek a classisnak, úgy a kemencének megseprése, portariusság, favágás stb. maga személyében ugyan megtenni ne tartozzék, de köteles léssen azon szolgálatot más tanulótársai által személyválogatás nélkül szorgalmasan elkövetetni s ha kik engedelmeskedni nem akarnának, azokat a scholae rectorának tervezés nélkül beadni. Efelett köteles léssen a paterfamilias a classisbéli házi portékákról, minémüek : a coetus thekácskája a benn levő könyvekkel s egyéb apróságokkal együtt, az ivó edények, függő ágyak, ablakok, rector kathedrája, kemence, tűzhely s tüzi eszközök, ajtók, asztalok, gyertyatartók etc. oly szorgalmas gondot viselni, hogy el ne rontassanak s el ne vesszenek ; mert különben, ha a maga gondviseletlensége miatt történik valami kár és a kártévőt nem tudja sístálni, köteles léssen azon kárt a maga divisióban jutandó pénzéből megfizetni ; hogyha pedig jól vigyázand s a kártékonyt produkálhatja, az a kártévő fizesse meg vagy pénzével, vagy bõrivel a kárt.

§. 3. Annak idejében vagy hazájában, vagy nagyobb scholában, vagy akárhova máshová kiszándékozván ez oskolából a paterfamilias mig el nem menne, köteles léssen az annak előtte investált s reábiztatott classisbéli portékákkal a scholae rectorának számot adni, úgy ami pénz percipiál, arról is hitelesen demonstrálni.

A torockói iskola rendtartása 1781-ből.

§. 4. Ha a paterfamilias vigyázatlansága mián kigyulna a classis kürtője, első úttal bétömleceztessék s megvizsgáltatván a dolog környül állásával egyetemben, a rector tetszése szerint büntetessék. Másodizben ha történnék viszont bétömleceztessék, példásan megbüntetessék s amellett ab officio is amoveáltassék s helyében más szemesebb tétetessék.

Szoros kötelességében álló dolog leszen azért a paterfamiliasnak a kemencét féltüz idején minden héten, nemcsak imez amaz, hanem arra mindenképen alkalmas subjectummal, úgy a classist is leckézések ideje előtt minden nap legalább kétszer megseprettetni s egy szóval a classisban mindeneket csinosan és tisztán tartatni.

§. 5. Lehet s igen is lenni kell tekintetnek a városi tanulókra a seprés dolgában, csak a városiaknak mindennapi jótéteményekre nézve is; mindazonáltal okosan, amennyiben lehet, úgy igazítsa a paterfamilias e dolgot, hogy akik az oppidanusok közül sine praejudicio parentum teljesíthetik e szolgálatot, teljesítsék, minthogy ők csinálnak több szemetet a classisban; szeméthordók mindazonáltal se egyszer, se másszor ne legyenek, hanem helyettek az apróbb és újabb extraneusok vigyék ki a szemetet,

§. 6. A paterfamilias és koritzeusok tisztí s kötelessége leszen a classisban, midőn a rector benn nem leszen, a magyar nyelvet tilalmazni: azoknak, akiket vagy maguk, vagy a plagariusok hallanak magyarul beszélteni, menten plagát adatni, ha kik elvenni nem akarnák, azokat feljegyezni s a déli és estéli leckézés után büntetés végett a rectornak beadni; mely tisztí kötelességeknek, ha meg nem felelnének a fennirt officialisták comperta rei veritate, a plagát elvenni nem akarók büntetését maguk szenvedjék, azaz, a láncot egy óráig zörgessék.

§. 7. Ugyan a paterfamilias és koritzeusok kötelessége leszen az egymással való lármás beszédek, alkalmatlan esevégeket, hatótáló kacagásokat, szitkozódásokat, trágár, buja, feslett és léha beszédek tilalmazni, az engedelmeskedni nem akarókat a rectornak sine executionis béjelenteni.

§. 8. A koritzeusok tisztében álló dolog az is, hogy a scholae rector leckére való bemenetelekor minden nap kétszer, reggeli és délutáni leckézés alkalmatosságával a katalogust felolvassák, az absenteket hiven felírják s annak idejében írásban a rectornak eligazítás végett beadják, melyet ha hiven nem cselekednének, félnapi tömlöcöt szenvedjenek, vagy 10 órák alatt lánccon legyenek.

II. TITULUS.

A privatus praeceptorokról és azoknak tanítványaik körül való hivataljokról.

§. 1. Különös vigyázással légyen minden privatus praeceptor arra, hogy a maga tanítványa az oskolát szorgalmasan gyakorolják és ottan a szokott órákon minden napon megjelenjenek; ha meg nem jelenének, azoknak szülőjökhez menten elmenjen s volta szerint meg-

tudakozza, mikoron mulatták el az oskolát tanítványi, nehogy onnan hazul oskolában való jövetel szine alatt eljövén, imitt-amott lagpangjanak s rosszba elegyítsék magokat.

§. 2. Ügyekedjék a praeceptorok teljes tehetségek szerint abban különös industriájokat mutatni, hogy tanítványaik a rector leckéremenetelekor a magok rendes leckéjekre jól elkészülve legyenek, mely hogy jobb móddal lehessen, helyesnek s szükségesnek ítéltetett lenni, hogy mindennapon kétszer, délelőtt egy, délután más óra alatt, melyet fog a rector választani, *silentium* légyen, mely *silentium* arra való lesz, hogy minek utána arra csendesitend a rector, tehát minden tanulók a classisba egybegyűljenek s mint szintén a rector praesentiájában lefedezett fővel s egész csendességgel egyben üljenek; egyben ülven elősőbbben imádkozzanak, a reggeli órán étel után való hálaadást, a dél estvén pedig invocatiót nyujtván a segítségért Isten elébe; azután ki ki a privatus praeceptorok közül előszólitván a maga tanítványit, azokat mentől jobban lehet — félretévén ekkor a maga leckéjét — készítse el a rector praesentiájában előmondandó leckéjekre, frasesekre, *declinatio*, *conjugatiota* etc. és gyakorolja őket a rectoról kiirandó formula szerént, vagy a classisbéli jobb-jobb előírások után való írásban, a *silentium* után osztán szabad lészen a tanított s tanítandó dicséreteket, soltárokat, reggeli és estéli deák énekecskéket halkal énekelgetni, egymás között deakul *discurálni* s játszadozva tanulni addig, mig a *scholae* rector maga praesentiájában leendő leckézésre vizont csendesitend, akkorra pedig szoktassák s tanítsák a praeceptorok magok tanítványaikat *catalogus* szerént szép csendben ülni s a rector béjövetelét úgy várni: mely rendülésre magok is a praeceptorok kötelesek lésznek. És ki ezekben hátraálló lenne, akár praeceptor, akár tanítvány légyen az, arestomot s még *pro ratione delicti* plágáltatást is szenvedjen.

§. 3. A gyermekekkel azoknak geniusok, *ir. dulatjok*, hajlandóságok és természetekhez képest igyekezzenek a praeceptorok gyengébben, vagy keményebben bálni: az engedelmesekhez engedelmesek, a vakmerő keménynyakúakhoz pedig okkal s móddal keményebbek légyenek; mind a különböző hajlandóságok különböző igazgató és tanítás módját kívánnak: lehet s kell is szerenként nékiek tisztességes maguk mulatására s játékra üdőt engedni, úgy mindazonáltal, hogy midőn még észre sem vészik magok mulatva is játszodva is tanuljanak.

§. 4. A praeceptorok, ha mikor tanítványaik hibáznak, hibájokért szerfelett keményen vélek ne bánjanak, kivált pálcával, nagy darab fával őket ne verjék, rongálják, korbáccsal is amikor verik fejüket, vagy egyéb felső részeket ne verjék, nehogy megféltségítsék; annak rendes helyén is apróság hibájokért — minthogy a nagyobb excessusok *executiója* a *scholae* rectorra lészen bizattatva — *pro semel* nem több, hanem 3 korbácsütésre *facultáltatnak*, a privatus praeceptorok s az is igen gyakran ne légyen, hanem amikor lesz, érezhetőleg s foganattal légyen. Efelett: a praeceptoroknak minden beszédek ne légyen fenyegetés, minden tekintetek komorság, egy szóval a fenyték ne lé-

gyen szerfelett kemény — s barmot inkább, mint tanítványt illető — nehogy a tanítványok vagy elvaduljanak az oskolától, vagy hozzászokván a veréshez s pirongatáshoz, sükeretlen s épen gyümölcstelen legyen a praeceptoroknak minden fáradságok s tanítások ; sőt inkább mindenek szerenként való vidámsággal s tréfássággal mérsékeltettek legyenek. Emellett becstelen és illetlen s az atyák előtt, vagy talán magok előtt a tanítványok előtt is gyüölletes szókkal a tanítványok ne terheltessenek : számárnak, hazugnak, fattyúnak ne neveztessenek ; mert különben amely praeceptorok ez ellen s ennek a canonnak minden egyéb punctumai ellen cselekedendek, ha láncra vettetnek, betömleceztetnek, tanítványaiktól megfosztattatnak vagy egyéb poenával pro merito poenáztatnak, maguknak tulajdonítsák. Ellenben : igen engedelmesen s felettébb kedvezve se bánjanak a praeceptorok magok tanítványaikkal, csak azért, vagy egyébért — hogy ne talán úgy tanítványaik szüleiéknek kedvekben inkább juthassanak s lehessenek ; hanem inkább szeretettel és egyszersmind félelemmel mérsékelt fenyíték alatt tartsák és tanítsák őket s legkisebb hibájokat is behunynt szemmel ne nézzék és hogy arról legalább meg ne intsék, el ne mulassák.

§. 5. Szorgalmatos vigyázással legyenek a tanítók az ő tanítványaik közül, azoknak könyvecskéjük, íróeszközök, ruhácskájok, erkölcsök, csinos magaviseletök és tisztaságokra nézve is és mindezekben s ezekre őket manuducálják, informálják, intsék, unszolják és tanítsák nemcsak szóval s fenyítéssel, hanem mindenekfelett jó példaadásal, mert aki jó példájával nem tanít, gyümölcstelenül tanít.

III. TITULUS.

A tanulóknak erkölceikről és külbömb külbömbféle tisztükről közönségesen.

§. 1. A tanulók minden névvel nevezendő botránkozató cselekedeteket eltávoztassanak az excessusok különböző voltak szerint való különböző büntetés alatt.

§. 2. Egy tanítvány is a maga tanítóját beszédében, vagy cselekedetében megcsúfolni s ellene patvarkodni ne merészeljen sub poena 5 ferularum toties quoties infligendarum.

§. 3. A classis előjáróinak : paterfamiliasnak és coritzeusoknak a jóban szavukat fogadni s parancsolatjoknak engedelmeskedni minden tanulók tartoznak kemény büntetés alatt, akiknek is ha kik a tanulók közül szóval vagy cselekedettel kisebbségekre s megsértettekre járnának s hűségében, egyenességeiben kételkednének és gáncoskodnának, az olyanok examenre vonattassanak a scholae rectorától s ha vádjokat megbizonyítani nem tudják, példásan poenáztatassanak ; megbizonyítván pedig az említett officiálisták érdemek szerint lakoljanak.

§. 4. A tanulók egymást szóval vagy cselekedettel ne bosszontsák, haragra ne ingereljék, hanem sőt inkább egymást kicsintől fogva

nagyiglan egész respectussal megbecsüljék; ha kik egymásnak csak te s tuval szólnak és egymást meg nem becsüllenék, füliben menvén a rectornak, az olyanokat tetszése szerint büntesse; ha kik pedig egymást csufondárosan elneveznék: száraznak, góbénak, géznek, glógnának, annál inkább hazugnak, tolvajnak, vagy egyébnek akárminek, egymás küsebségére mondanak; ha léha, trágár, szemtelen, szereleménekeket, vagy nótákat fúnának, az olyanok deprendáltatván, vagy láncra, vagy tömlecre a rector arbitriuma szerint vettessenek.

§. 5. A szép békességnek felbontója, sok izgágának szerző oka, ha extraneus léssen, helyétől megfosztattassék, ha városi, békességkövetésre korbáccsal is kényszerítettessék.

§. 6. Aki mást szid, káromol, hunczfutol s egyéb becstelen szókkal becsmérel; avagy pedig az Úr nevét ottan-ottan hiában felvévén, Isten úgy segéljével s több effélékkel esküszik, az, ha extraneus léssen, első izben 6 korbácsütéssel büntetődjék, ha városi, első úttal 3, másod úttal 6, harmad úttal 12 korbácsütést szenvedjen s locusa is elvetetődjék; ha mégis folytatnák azok, akár amazok, a rector tetszése szerint büntetődjenek.

§. 7. Ha ki más nevét, vagy formáját csufosan lefestené, vagy pedig classis oldalára, padlás gerendára, kathedrára, vagy akárhova egyébbűvé fertelmes és fajtalan, buja betűket vagy szókat irkálna, az első izben arestumot s amellet 4 korbácsütést, másod izben tömlecect s példás korbácsoltatást szenvedjen, harmad izben kicsapattassék.

§. 8. A pasquillusnak irói s disseminatori is hasonlóképpen a mindjárt irt 7. articulus tenora szerint poenáztassanak.

§. 9. Akik egymást veréssel, vagy megcsúfolással s több effélékkel fenyegetnék, mintha fenyegetéseket effectuálták volna, úgy büntetessenek, annál inkább, akik halállal fenyegetnének másokat, nemcsak, hanem a végre, akár a scholában, akár a városon fitkon, vagy nyilván fegyvert készíttetnének s fognának lándsát, baltát, botot s buzogányt stb. ragadoznának, vagy lármát, csatét, patét csinálnának, az ilyenek comperta rei veritate jól megkorbácsoltassanak s — nisi circumstantiae aliud svaserint — elcsapattassanak.

§. 10. Akik együtt küsdödnek, egymást tépik, verik, taszigálják, földhöz ütik, rugdossák, vagy pofázzák stb. az olyanok toties quoties két óráig láncon való arestumot s amellet 6—6 korbácsütést szenvedjenek; akik pedig más veszedelmére — akár benn az iskolában, akár pedig künn a városon quoquo modo ügyekoznének, egymást vérben köpülnék, annyival is inkább, ha késsel, fával, kővel, vagy akármi névvel nevezendő fegyverrel egymást fejtét, orrát bétörnék, vagy akármi tagokban is egymást rútul megsebeznek, az olyanok első izben két óráig tömlöcre vettessenek, 2 óra mulva elővonattatván érdek szerint megverettessenek; másod izben tömlecect 24 óráig üljenek, akkor protraháltatván példásan, nem korbáccsal, hanem vesszővel verettessenek meg; harmadik izben mint társaság vérengző pestisi a társaságtól abscondáltassanak.

§. 11. A lopó, vagy tolvaj comperta rei veritate hasonlóképpen mint társaság pestise megvesszőztessék, az iskolából kicsapattassék,

§. 12. A pipások oskola tagjainak ingyen ne is tartassanak.

§. 13. Az oskolából törvénytelenül akár nappal, akár éjjel korcs-
mákba vagy egyéb filalmas helyekre menő szándékkal kihágók, ki-
nyilatkozván törvénytelen cselekedetek, bétömleceztessenek; s ha olyas
excessusban elegyitendik magokat, még ki is csapattassanak; szaba-
dos helyekre is pedig, piacra és akárhova is a városra sem extraneu-
soknak, sem oppidanusoknak a rector hire s consensusa nélkül a
schola kapuján kilépni — az egy csorgón kívül, ahova vizért a pater-
famiás hirével is kimenni megengedtetik — szabad nem léssen sub
poena 3 plagarum toties quoties et insuper signi per plagarium dandi,

§. 14. A templomot az extraneusok — az egy caniculán kívül
— mindnyáján mindenek, az oppidanusok pedig, mikor az üdő mos-
tohasága engedi, szorgalmasan gyakorolni kötelesek lésszenek, az ho-
lott is az éneklés alatt oly rendességgel álljanak, hogy a kétfelől mel-
lesleg járóknak lábok alatt ne fetrengjenek s botránkozással ne légye-
nek s megemlékezvén arról, hogy Isten előtt állanak, egész szentség-
gel és alázatossággal viseljék magokat. Éneklés alatt, akik énekelhet-
nek, énekeljenek, a többi illendő figyelmetességgel s csendességgel lé-
gyenek; könyörgés alatt mindenek imádkozzanak, prédikáció alatt a
predikációra hallgassanak s abból figyelmetességek bizonyságaul ma-
gok hasznokra idvesség tudományt tanuljanak, melyet kijövelekkor
a rektornak előmondhassanak; mely articulus ellen vétők pro ratione
delicti poenáztassanak a scholae rectorától toties quoties.

§. 15. Szombat estvéken és vasárnapokon, úgy egyéb jeles ün-
nepekre éneklés menjenek a tanulók a templomban.

§. 16. Mínthogy az emberség regulája is megkívánja, hogyha
egymással tanálkozunk, egymást jó kívánásokkal köszöntsük, köteles-
ségek léssen a tanulóknak is künn, benn, úton útfélen, valaholott más-
sal találkoznak — ha szinte az nem köszönne is — azt lefedezett fővel
fisztessegesen köszönteni s még ha a dolog kívánná, egészségéről is
megkérdezni. Minek utána pedig az oskolából haza, vagy egyebüve
kibocsáttatnak, nem léssen szabad az utcán tátogva megállniok, nem
csácsogniok, nem egymással civódníok, birakozniok, játszodniok, haj-
gálniok, vagy egyéb illetlenséget cselekedniek, hanem kötelesek léssz-
nek a követek oda, ahova küldtettnck, az oppidanusok pedig gyorsan
és egyenesen haza szüléjek házakhoz menni, holott lefedezett fővel lé-
gyenek atfyok házában — még egyebütt is ahová mennek a városon,
nisi circumstantiae aliud svaserint — otthon magokat mint tanuló-
hoz illik, szépen, módosan s szüléjekhez és más ház cselédjeihez en-
gedelmesen s egész módjával kedvesen viseljék. Minek utána az éték
elé tétettetik, mind étel előtt, mind étel után asztali áldást mondjanak,
azután a ház cselédjeit Isten oltalmában ajánlván s hagyván a scholá-
ban a szokott s rendelt órákra felsiessenek, feljövelekkor is, mint
szintén hazamenetelekkor egész módjával viselvén magokat, amely ar-
ticulus punctumi ellen aki vétend, napfényre jöven illetlen magaviselete,
áresztálfassék, haza ne bocsáttassék, úgy mint aki nem méltó, hogy
egyék s a kenyeret vesztegesse.

Közli: *Dr. Gál Kelemen.*

Néhány szempont a hitoktatáshoz.

(Különös tekintettel az I. II. elemi osztály hitoktatására.)

IV. Befejező közlemény.

6. Az eszközök. A hitoktatás eszközeit két csoportra osztjuk: 1. lelki, 2. anyagi eszközökre.

A gyermeknek a hittanórán mindig éreznie kell, hogy az egészen más, mint a rendes tantárgyak órái. Ha a rendes tanulóórákat a hétköznapihoz hasonlítjuk, akkor a hittanórának vasárnapnak, a gyermekistentiszteletnek pedig ünnepnapnak kell lennie. A hitoktatás első lelki eszköze a vallásos hangulat, aminek, mint a levegőnek, be kell töltenie a tantermet. Ezt a hitoktató méltóságos magatartásával és mélységű vallásosságával teremtheti meg. A hitoktató részére is élménnyé kell lennie minden órának, neki is épülnie kell a gyermekekkel együtt. Ezt halálosan komolyan kell venni, mert a gyermek megérzi és felismeri az ál hangulatot és érzelmet s ha ez megtörténhetik, akkor a hitoktató tekintélyének örökre vége van.

Pedig a tekintély, a hitoktatás másik fontos eszköze. A 7—9 éves gyermek lelki berendezésénél fogva tiszteli és megbecsüli a tekintélyt. Az apán, tanítón és a hitoktatón keresztül jut el a mennyei Atyához. Nem a büszkeség és gőg teszi az embert tekintéllyé, hanem a szerető és méltóságteljesen leereszkedő lélek. A hitoktatóban az a szeretet és méltóság kell, hogy meglegyen, ami Jézusban volt, amikor leereszkedett a kisdedekhez mondván: „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket és ne tiltsátok el őket; mert ilyeneké az Istennek országa.“ Márk. 10. 14.

Minden történést, minden pillanatot a vallás-erkölcsi szellem örömporáival kell behinteni, hogy a gyermekben ez a szent örömmel teljes légkör váltszon ki, vagy indítson vallásos élményt. Tehát áhitatos énekkel és imával kell kezdeni az órát. A fegyelmet egész órára megteremthetjük egy ilyen kijelentéssel: „Most a jó Istennel fogunk beszélni, ilyenkor senkisésem mozog, hanem szíve mélyén

a mennyei Atyára gondol.“ Ilyen kijelentést természetesen akkor tehetünk, ha már elvezettük az Atyához gyermekeinket. Mindez külsőséges dolognak látszik, de jelentőségét mégsem szabad lekicsinyelni, mert igaz Niebergall azon állítása: „Ha forma a szellemből ered, úgy a forma is újra szellemmé válhatik.“

Az intuíció, a gyermek lelki világába való beleélés is figyelemre méltó lelki eszköz. Hogy mennyi óvatosságra és tapintatra van szükség a hitoktatásnál, arra rávezet a gyermek egyénisége. Némely gyermek szívében oly mély tisztelet él a szentséges iránt, hogy nem beszél szívesen róla, nem imádkozik mások előtt, mert az idegeneknek szívébe való tekintése által lelke drága kincsét profánizálva érzi. Más gyermek a külsőségekben, formában képmutatást lát és gyűlöli, kigunyolja azt. Viszont van olyan gyermek is, aki csupán kényelemből, lustaságból végzi a vallásos élet külső cselekedeteit, hogy egyéniségének ne legyen dolga vele. De azután nem törődik velük, életében semmiféle súlyt, vagy fontosságot nem tulajdonít nekik. Finom érzék és intuíció kell ahoz, hogy a hitoktató mindent észrevegyen és minden vadvizet szabályozott mederbe tereljen. Igen ajánlatos lenne a gyermekekről lelki személylapot vezetni, ennek segítségével vezetheti a hitoktató legsikeresebben az Atya világába növendékeit.

A hitoktatást határtalan szeretettel kell végezni. Érezze a gyermek, hogy atyai jóságú vezére áll előtte, akihez bizalommal lehet, aki megérti őt és jóságával minden pillanatban mellette van. A családi élet melegét kell a hittan órára vinni. Aki nem szereti természetes ösztönnel a gyermeket, az ne legyen hitoktató. Az ilyen ember, ha szolgálni akar egyházának, fájának és a jövő nemzedéknek, hagyja el a hitoktatói pályát. De a szeretetnek sohasem szabad édeskés mézes-mázosságba tévednie. Nem szabad pajtáskodni, mert könnyen elvész a hitoktató tekintélye. Nem szabad a gyermeket minden ok nélkül cirogatni, vagy öbe venni. Hitoktató és tanuló között legyen mindig bizonyos távolság, mert a gyermeki szív távolról is biztosan fogja a szeretet hullámain.

A fegyelem nélkülözhetetlen eszköze minden oktatásnak. De nincs szükség botra! A hitoktató szeme a legjobb fegyelmező eszköz. De még ennél is jobb a hitoktató azon művészete, mellyel leköti a gyermek érdeklődését s munkába állítja minden tagját és idegszálát, hogy ne legyen ideje mást gondolni, érezni és tenni, mint amit a hitoktató akar. Ne feledje a hitoktató sohasem, hogy ő nem kényur, hanem Isten követe és az evangélium

szócsöve. A fegyelmezésnél csak különös szükség esetén szerepel-
en a megszólítás és legvégső esetben a kiállítás, térdepeltetés,
esetleg az óráról való kiközösítés.

A hitoktatás lelki eszközeként megemlítem a közszellemet.
Erkölcsi szempontból a vallás-erkölcsi oktatásnak az a legmagaga-
sasabb rendű célja, hogy az iskolában, az osztályban olyan köz-
szellemet alakítson, mely az erkölcsi értékek legmagasabb rendű
megnyilatkozásával bír. A közszellemnek óriási erkölcsi nevelő
ereje van, mert a tanuló érzi, hogy körülveszi, mint a levegő és
árnyék, mint az árnyék. Cselekedeteit, aszerint szabályozza és egész
életén keresztül aszerint fog sáfárkodni. A hitoktató és tanító finom
érzéke, gyöngéd tapintata tudja csak életre hívni ezt a hatalmas
erőt. A saját erkölcsi világának szabályait az iskolai élet minden
pró-cseprő megnyilatkozásánál kell a gyermek szívébe oltania,
hogy végül azt tapasztalhatta: az osztály ez a megfoghatatlan
valami úgy itél, mint ő maga.¹

Az anyagi eszközöket röviden tárgyaljuk, mert azok a nevelő
erő munkájától függetlenül legtöbbször adva vannak.

Fontos eszköz a vezérkönyv, melyben a lélektan és pedagógia
eredményei szerint van feldolgozva részletesen a tananyag. A jó
vezérkönyv, melyben kitűnő illusztrációk találhatók. A szemléltető
képek. Ezeknek nagy művészek alkotásairól készülő reprodukciók-
ak kell lenniök. Jutalmazásra alkalmas kis bibliai képek sokszor
erkentőleg hatnak a gyermekekre.

A gyermekistentisztelekkel kapcsolatban bevezettük a bizony-
ágtevőt a növendékeinknél. Ez rajzzal díszített papíroslap, melyen
a gyermek nevén kívül egy ige olvasható. Belül két nagybetű
van: I. É. A két betű azt jelenti: Istenem, Érted. Minden isten-
sztelet végén az énekező egy csillagot tűt a nagybetűk száraira,
mely csillag közepén szintén ott van az I. É. A gyermek ezzel
bizonyosságot, hogy ő cselekszik valamit Istenért. Ne tulajdo-
ítsunk nagy jelentőséget a bizonyágtevőnek, de arra mindenesetre
igen jó, hogy vonzza a gyermekeket a templomba. Nálunk a részt-
evők száma 60-ról 170-re emelkedett a bizonyágtevő bevezetése
által. Eljött a gyermek s megfogtuk a lelkét Isten számára. Meg-
zületett a nevelhetés szent alkalmá.

¹ Dobai I.: Népünk vallás-erkölcsi és gazdasági életének szilárdítása.
I. I. Első díjat nyert pályamunka. 1930.

Nélkülözhetetlen eszköz a hittanírka is, melybe rajzol és ír a gyermek. Tevékeny munkát végez általa.

További felsorolás felesleges, mert a szükséglet szerint a hitoktató mindig megtalálja a legalkalmasabb taneszközt.

Befejezésül csak annyit említünk, hogy a kitűzött nevelői hármasság célhoz a lelkiélet sajátos útjain igyekeztünk eljutni, ezt az utat ajánljuk minden nevelőnek, mert hisszük, hogy ezen el is éri a legértékesebb eredményt.

A nevelési cél harmadik tényezőjével, mely szerint az egyént képesíteni kell arra, hogy lelkének értékeit az utódai számára kötelességszerűen átadja, e helyen nem foglalkozunk, mert ezt a feladatot az ifjúság- és felnőttek nevelésénél lehet majd előtérbe helyezni. Mi mindig a 7—9 éves gyermek nevelését tartottuk szemünk előtt s ehez a munkához kívántunk néhány vezérlő szempontot ismertetni. Végül hangsúlyozzuk, hogy a vallásos nevelés főelve a vallásos élményébresztés. Az élmény határait tágítva, a lélekben fokról-fokra ki kell domborítani a vallás-erkölcsi értéket s azok öntudatos hordozóivá kell tenni a gyermeket, mert az érték öntudatos bírása által lehet az egyén a keresztény közösség aktív munkásává, istenországának céltudatos építőjévé.¹

Dobai István.

¹ A szövegben említett forrásmunkákon kívül a következő műveket használtam: E. Müller: Die Frömmigkeit des Kindes. 1925. — E. Gfennigsdorf: Wie lehren wir Evangelium. 1921. — Gh. Teilzer: Die geistige Entwicklung des Kindes. 1922. — O. Zuckschwerdt: Das Alltagsleben des Kindes. 1926. — G. Svaue: Die neuen Methoden der Religionspsychologie. 1922. — R. Kabisch: Wie lehren wir Religion? 1913.

Az isten szó ősjelentése.

Hogy a keresztény vallás felvétele előtt a magyarságnak milyen vallásos felfogása volt, ma nehéz eldönteni. A fennmaradt kevés adat miatt e téren csak tapogatózunk anélkül, hogy bármely tekintetben megdönthetetlenül bizonyosat mondhatnánk. E téren némi világosságot a köznép nyelvében fennmaradt különböző szó-lásmódok deríthetnek, másfelől pedig vallásos fogalmat jelentő eredeti szavainknak vizsgálata s eredeti, ősi jelentésének megfejtése az ősmagyarokéhoz hasonló nomád, vagy félnomád életet élő ázsiai mongol-fajta, turáni népek hasonló fogalmat kifejező szavaival való összehasonlítás alapján. Az összehasonlító vallás-tudomány is nagy szolgálatot tehet e tekintetben, ha fel tud tárni olyan gondolatokat, hitregéket, melyek fennmaradtak változatlan viszonyok között élő népek tudatában, míg más, rokonfajtájú nép emlékezetében teljesen elmosódtak a megváltozott életkörülmények következtében.

Vallásos fogalmat jelentő szavaink között legfontosabb az *isten* szó már csak azért is, mert legrégebb nyelvemlékünkben, a Halotti Beszédben is többször előfordul teljesen a ma használt alakjában. Minthogy a Halotti Beszéd a 13-ik században íródott, feltehető, hogy amint nem változott e szónak alakja az azóta eltelt hétszáz esztendő alatt, épen úgy nem változott a honfoglalástól a Beszéd keletkezéséig eltelt négyszáz esztendő alatt sem, tehát megvolt a kereszténységre még át nem tért magyarságnak szókincsében is a ma használt alakjában annak a fogalomnak a jelölésére, amit ma jelöl.

Müller Miksa nyelvészeti-mitológiai kutatásai óta tudjuk, hogy minden istennév eredetileg, valamely elvont fogalomnak érzéki, szemléltető formában való kifejezése volt azért, mert a kulturális fejlődés régebbi fokozatain a nyelv fejletlensége miatt nem mindig volt megfelelő szó elvont fogalmaknak a megjelölésére. Így a *Jupiter* szó ősi szanszkrit alakja, a *Dyaus-pitar* azt jelenti, hogy

világosság atyja, a babiloni asszír és föníciai népek főistenének neve, *Bál* vagy *Bél* valaminek urát, tulajdonosát jelenti s mint vallásos fogalom, azt jelöli meg, ki *mindennek ura, tulajdonosa*.

Ha a magyar (mondhatjuk azt is, hogy ősmagyar) isten-szó eredeti ősi jelentését meg tudjuk magyarázni, ezzel azt is megfejtjük, hogy milyen volt nagy általánosságban őseink vallásos hite, az Istenről való fogalma. Az *isten* szót eddig is többen kísérelték meg magyarázni, de még eddig nem sikerült jelentésének minden tekintetben való, egészen kielégítő megfejtése. Ennek oka az, hogy általában egy szónak veszik s így próbálják eredeti ősi jelentését megtalálni. Némelyek a perzsa vagy tatár *jisdán* = jószágos isten elnevezésből származtatják, mások az *ős* szónak az ó-don, új-don mintájára alkotott *ős-dön*, régiesen *is-den* alakjában vélik eredetét, ami annyit jelentene, mint *ős-tevő, ős-lény*.¹⁾

A Budenz József Magyar-Ugor Összehasonlító Szótára szerint az isten szó *is* tagja azonos a finn *isä* (apa), *iso* (nagy) szókkal, a *ten* szótag pedig kicsinyítő képző, tehát *isten* = *atyuska*. A Budenz iskolájához tartozó nyelvészek közül egyesek *i-sten* tagokra bontva szét, az első szótagot a vogul-osztják *jis* = *ős, régi*, szóból származtatják, a *sten* tagot pedig a nő-*stény*, agga-*stýán* szók végződésével tartják azonosnak. Van, aki a cseremisiz *iste* = *aki teremtett, teremtő*, szóban véli az *isten* szó eredetét megtalálhatónak. A háboru előtt Steuer J. szólott hozzá a kérdéshez és a vogul *jis-tail, öreg koru*, kifejezésből vezette le az *isten* szót.²⁾

A szó *ős*, eredeti jelentése körül uralkodó homályt az okozza, hogy a magyarázók általában *egynek* vették az *isten* szót. Pedig nem egy szó, nem az *is* szónak valamilyen képzővel alkotott származéka, hanem *két önálló, külön jelentésű szónak* az összetételéből keletkezett. E két szó: *is* és *ten*.

Az *is* szó a Halotti Beszédben több birtokost s egy birtokot jelölő raggal ellátva fordul elő: *is-emők*, a mai nyelvhasználat szerint *ős-ünk*. Az *is* az akkor is használt *isten* szóban valószínűleg már elveszítette volt eredeti fogalmi jelentését, ezért nem változott át benne az *i* hangzó ö-vé, mint ahogy átváltozott az *ősünk* szóban. Mit jelent fogalmilag az *ős*, eredeti régi alakjában *is* (nem rövid, hanem hosszú i-vel ejtve) szó?

¹ Lásd: Magyar Lexikon, IX. köt. Isten címszó alatt.

² Pálfii Márton tanár közlései.

Az *ős*, *is* jelenti a nagyon-nagyon régít, emberemlékezetet meghaladó idő előttit. Valamit, aminek léte messze multak ködében vész el. Fogalmi tartalma több, mint a *régié*, ezért mondjuk arról, ami nagyon-nagyon régi, hogy *ősrégi*. Ugy ebben az összetételben, mint az *ősidő*, *őskor*, *ősnépek*, *ősapánk* stb. összetett szókban az *ős* szó olyan multa mutat a létezéssel kapcsolatban, melyet nem tudunk meghatározni időbeli végtelen nagy távolsága miatt.

Személyes értelemben jelenti az *ős* olyan elődünket, kinek létezése meghatározhatatlan vagy nagyon régi multa esik. Ez a jelentése a Halotti Beszédben is. Mitológiai és vallásos értelemben jelenti a mások előtt, mindenki és minden előtt létezőt, amit az Ótestamentum *brésith* (בראשית), az Újtestamentum *en árkhé* (ἐν ἀρχῇ) = kezdetben szóval fejez ki (I. Móz. 1. 1., Ján. ev. 1. 1.). Tehát az *ős* szónak eredeti fogalmi jelentése magáoa foglalja, tartalmazza az *öröktől fogva létezés* gondolatát is. Ennélfogva az *is-ten*, *ős-ten* annyi, mint a mindenki és minden előtt létező, öröktőlfogva meglevő *ten*. *Ten*, aki megvolt, mielőtt minden egyéb keletkezett, tehát a világon a legrégeb. Ezért *ős-Ten*, *is-Ten*.

Honnan származik és mit jelent a *ten* szó?

A kínai klasszikus nyelv az eget *tien* szóval nevezi meg.¹ A több ezer éves multa visszatekintő császárság idején a kínai császárok a *sang-ti* címet viselték, ami *ősidőktől létező* császárt jelent.² Másik címök az *ég*, *tien fia* volt. Mint az ég-fiát, időbelileg csak az ég előzte meg, mely a kínai vallásos hit szerint a legfőbb világhatalom, tehát a legfőbb isten.³ Ennélfogva amint a császár, a *ti*, *sang-ti*, épen úgy az *ég*, *tien*, is *sang-tien*, a legrégeb, az *ős* idők ege, azaz öröktőlfogva meglevő, *ős-ég*. A *sang* szót a magyar *ős* szóval kicserélve *sang-tien* annyi, mint *ős-tien*, a Halotti Beszéd kiejtésében *is-tien*, ami a magyar isten szóval csaknem azonos hangzásu.

A kínai klasszikus nyelv *tien* szavának a mongol fajhoz tartozó jakutok nyelvében a *tengere* szó felel meg; Müller Miksa szerint a hunok *tángli*-nak, a mongolok *tengri*-nek hívják az eget.⁴

¹ Dr. J. J. M. de Groot: Die Chinesen c. műve Chantepie de la Saussay: Lehrbuch der Religionsgeschichte, 1905, c. gyűjteményes munkája I. köt. 60. old.

² Szószert: a legrégeb idők, vagyis *ősidők* császára.

³ Dr. de Groot i. m. 60. old.

⁴ Paul Wurm: Handbuch der Religionsgeschichte, 1904, 47. o. és F. Max Müller: Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft.

Az ázsiai tatárok pedig a legfőbb istent *Tengere* Káira Kán-nak, Istent általában *tengere* nek nevezik.¹ Ez a *tengere* szó olyan régi, hogy még a legrégebb turáni fajta népnek, amely a föld legrégebb kulturnépe, a *szumirnak* nyelvében is előfordul *tingir* vagy *dingir* alakban s jelentése ugyanaz, mint az ázsiai tatárok nyelvében, azaz: *isten*. *Babilon* akkád-asszir neve szószerint való lefordítása az ősi szumir főváros, *Ka-Dingir* = Báb-llu, nevének, ami magyarul azt jelenti: *kapuja az istennek*.²

Van tehát egy szó, mely a szumirok nyelvétől kezdve a ma élő mongolfajta népekig mondhatni minden turáni eredetű népnek a nyelvében előfordul *tingir*, *tengere*, *tengri*, *tangri* alakban egyszer az *ég*, máskor az *isten* fogalmának jelölésére. Sőt a klasszikus kínai nyelv *tien* szavát is a *tengere*, *tengri* lerövidült alakjának tekinthetjük.

Ámde a *tengere* jakut és tatár-mongol szó megvan a mi magyar nyelvünkben is, ha más jelentéssel is, mint ott. Egészen bizonyos azonban, hogy a mi nyelvünkben sem azt jelentette valamikor a *tenger* szó, amit ma jelent. Őseink a tengert nem ismerték akkor, amikor a többi turáni származású nép közül még ki nem szakadva, már használták a *tenger* szót. Udvarhelymegyében a székely népnyelv a tengert ma sem hívja tengernek, hanem *nagyviz-nek*. Amerikába nem a tengeren, hanem a *nagyvízen* át lehet eljutni s az oda kivándorló nem a tengeren, hanem a *nagyvíz* mellől küld levelet itthagzott családjának. Ugyanilyen szóhasználatot más vidéken is figyeltek meg mások. A köznépi nyelvben, mely több ősrégi sajátságot őriz, mint az irodalmi nyelv, egészen mást jelent a *tenger* szó, mint a latin *mare*, a görög *θάλασσα*, a német *das Meer* stb. A népnyelv *tenger*-nek nevezi azt, ami *megmérhetetlen*, *megszámlálhatatlan*, bizonyos vonatkozásban a matematikai és fizikai *végtelent*. Ezért mondja a népdal: „Nincsen annyi *tenger csillag* az égen,“ ezért mondják, ha valahol megszámlálhatatlan tömegben van valami, hogy „tengeren vannak“ és mondják a beláthatatlan területről, mérhetetlen magas hegyről, hogy *tengernagy*, azaz *határtalanul* nagy. Minthogy a magyar

¹ *Tengere* Káira Kán az ember és a világ teremtője, öröktől fogva való. Lásd: Dr. Fr. Ratzel: *Völkerkunde*, 1888, III. köt., 620. o., és *Chatepie de la Saussay* i. m. I. köt. 53. old.

² *Műveltség Utja*, I. évf., 1. sz. (1930) 33. old. V. ö. *Encyklopaedia Britanica*, IX. 1888. Art.: *Religion. Religion of the mongolian people*.

sohasem volt tenger mellett lakó nép, a félig főnévi, a félig melléknévi jelentésben használt szót eredetileg nem a tenger fogalmának jelölésére használta, hanem csak átvitt értelemben nevezte a nagyvizet először *tengerviznek*, azaz határtalan, végtelen viznek, azután röviden *tengernek*.

A *tenger* szó a magyar nyelvben is eredetileg azt kellett, hogy jelentse, amit a többi turáni-mongol nép nyelvében: a megmérhetetlen, határtalan, végtelen *eget* s a határtalan, megmérhetetlen ég fogalmából vivődött át a határtalanság, megmérhetetlenség elvont fogalmának először szemléltetésére, későbbben jelölésére. Ez pedig akkor történt meg, amikor az *ég*, *egyet* szó kezdett általánosan használttá lenni a rokon jelentésű *tenger* helyett.

Az *ég* szónak főnévi és igei alakja van. Az igei alak meleget létre hozó természeti folyamatot jelent. Ez a folyamat legáltalában s az embertől függetlenül a látszólagos égboltozaton, a napban megy végbe. A primitív, kezdetleges kulturfokon élő nép fogalma szerint ott fenn *ég* a nagy tűz, melyből a meleg alásugárzik a földre. (Más formában ugyanezt tanítja a mai természettudomány is!) Nyelvünk sajátosága, hogy a történet, cselekményt kifejező igét némelykor főnévi alakban annak a helynek megjelölésére használja, hol a cselekmény, történet végbe megy. *Les-tető*, vagy röviden „*les*,” az a hegytető, esetleg hegyoldal, honnan valamikor az ellenséget „*les*”-ték, kémlelték; „*sir*” az a hely, hol „*sir*” az ember hozzátartozója elvesztése miatt, stb. Így jelölte meg nyelvünk valamikor az *ég* szóval, mint főnévvel azt a helyet, hol a primitív elképzelés szerint a földre meleget (mel-eg-et) ontó *égés* folyamata történik. Tehát az *ég* ige alakult át az *ég* főnévvé s lett helyettes elnevezésévé az eredeti, régi *tenger* szónak.¹

Az sem lehetetlen azonban, hogy valamelyik rokon népi őrs nyelvében, amely az ősidőkben, talán évezredekkel ezelőtt a magyarságba olvadt, a *tenger* szó az *eg* szóba rövidült le (*eg-et*, *eg-ek* stb.), mint a régi klasszikus kínai nyelvben *tien*-be és ez a rövidült alak terjedt el lassanként az egész nép között s vált helyettesítőjévé az ősi *tenger* szónak, amely aztán a határtalanság, végtelenség fogalmának kifejezője lett. De más fogalom jelölésére is használták őseink a *tenger* szót.

¹ Vajjon nem ennek tudatalatti, akaratlan reminiscenciája-e Petőfi szép költői képe: „Fürdik a holdvilág az *ég tengerében*?”

Láttuk, hogy a ma élő ázsiai turáni-mongol népek nyelvében a *tengere*, *tengri* szó jelenti az eget, de jelenti az istent is, aki az ég alkotója és lakója. Mind a két fogalmat jelölhette és kellett jelölnie az ősmagyar nyelvben is. Ugyanezt a jelenséget látjuk a hindu és görög mitológiákban, hol Váruna, illetve Uránusz (*Οὐρανός*) az égboltozatnak is, a mindent teremtő ős istennek is a neve.¹ Mikor azonban az eg, ég szó az égboltozat fogalmának kifejezője lett, a *tenger* szó az *istenfogalmat* jelölte meg, mint ahogy ma is jelöli a tatárok, mongolok nyelvében.

Mint a mai primitív kultúrfokon élő ázsiai mongol-turáni népek általában többistenhivők, politheisták, azok voltak őseink is a keresztény vallásra térésük előtt.² Ezt mondja az a kevés egykorú feljegyzés, mi róluk fennmaradt, ezt kell következtetnünk az őseinkéhez hasonló viszonyok között élő népek vallásából is. Azonban Theophylaktos Simokatta VII. századbeli bizánci görög író azt írja a honfoglalás előtti magyarokról, hogy „egyedül azt imádják és tisztelik, aki az eget és földet teremtette.”³ Mint ahogy az ázsiai török-tatár népek dr. Thomas Archelis szerint a legfelsőbb égben lakó Tengere Káira Kánt tartják legfőbb istennek, akit leginkább tisztelnek, mert ő teremtett mindent, ő intézi a világ sorsát, neki engedelmessé válnak a többi tengere, isten.

Az az isten, ki az eget és földet teremtette az ég és föld keletkezése előtt már megvolt, tehát az ős-isten volt, az *is-tenger*, vagy *is-tengri*, az a nagy, az a „őreg” isten, aki parancsolt az erdők, a levegő, a nagy vizek tündéreinek s aki nyilával, a villámmal lesújtotta, *ítéletével megütötte* a gonoszokat (a székely nép szerint a villám „isten ítélete”, mely „megüt” embert, állatot, síb.-t).

Is-tenger volt tehát eredeti, ősi alakja a Halotti Beszéd és a mai nyelv *isten* szavának. A tenger szó rövidült már jóval a honfoglalás előtt „*tenné*” az ősmagyar nyelvben, mint a kinaiban „*tien*”-né. Így lett az *is-tengerből is-ten*, *isten* s maradt meg az eredeti tenger szó, mely a mi nyelvünkben is valamikor, réges régen az eget jelölte, a határtalanság, végtelenség fogalmának megjelölőjeként. Minthogy azonban a nyelvfejlődés kezdeti fokáig gondolati, elvont fogalmakat érzéki fogalmat jelentő szókkal szemléltetnek,

¹ Cox György: A Mythologia Kézikönyve, 1877, 175. old.

² Waga Lajos: A Keresztény Egyház történelme, 1905; I. köt. 294. o.

³ U. o. i. m. 303. old. V. ö. Dr. Váczy János: A Magyar Irodalom története, 1902. I. köt. 11. old.

feltételezhetjük, hogy már akkor, amikor nyelvünkben a *tenger* szó az eget jelentette, használták a határtalanság, végtelenség elvont fogalmának érzéki fogalmat jelentő szókkal szemléltetnek, feltételezhetjük, hogy már akkor, amikor nyelvünkben a *tenger* szó az eget jelentette, használták a határtalanság, végtelenség elvont fogalmának kifejezésére is. Ezért származott át ilyen értelemben a későbbi nyelvhasználatba.

Mindezek után végeredményként kimondhatjuk, hogy *isten* szavunk két olyan szónak az összetételéből keletkezett, melyek közül az első, az *is* (ős) az *időbeli végtelenséget*, az *örökkévalóságot*, a második, a *ten* (eredetileg *tenger*) a *térbeli végtelenséget*, *határtalanságot*, megmérhetetlenséget, *minden fölöttiséget* fejez ki és így az *isten szó ősjelentése annyi, mint ősidőktől, öröktől fogva létező minden fölött levő, határtalan lény*. Ez a jelentés pedig azt mutatja, hogy őseinknek már jóval a honfoglalás előtt oly tisztult és magasrendű fogalma volt Istenről, ami messze felülhaladja a görög-római mitológiák anthropomorfikus istenfogalmát.

Zoltán Sándor.

A fenti cikkhez Pálfi Márton kedvesemlékü jeles dolgozótársunk a következő megjegyzéseket fűzte:

Hogy mit szól ehhez a fejtegetéshez a mai magyar nyelvtudomány, — kérdi a szerkesztő ur? Megmondom, csak félreértés ne legyen belőle. Azt feleli rá, hogy — ne ültessen föl a Horváth István uram szekereére, mert azon az egész világot föl lehet szipantani ősmagyarok, Ádámtól Masarykig. Ámbátor elmejátéknak ma sem utolsó mulatság az ilyen szekerezés. Nem is megy ki divatból sose minálunk magunk feje után indulni szerető mindenek végire járni tudó és akaró koponyáknál. Népszerű, mert azonkívül hogy semmit sem hagy megoldatlanul, rendszer is van ám benne meg ötlet, sőt akad egy-két szekérládányi tudomány is benne. Többet ér a sakkjátéknál s akárhány kérészéletű filozófiai rendszernél. Bár igaz, hogy éppen olyan ártatlanul terméketlen is, mint minden játék! Megkésétt vele egy két emberöltővel, az a szerencsétlensége. Néhai való jó Bálint Gábor még szeretettel keblére ölelte volna érte Zoltán Sándort, mint követőjét a szabadszásban. Sőt az egy-két szekérládányi tudományért Müller Miksa is megveregetné a vállát magyar tanítványának. De már a mai száraz, mindenből kiábrándult nyelvtudomány csak csodálkozni tud az ilyen merészen délibábos optimizmuson. Boldog lenne, ha

csak századrészéhez is konyitana valamit annak, amit Zoltán Sándor olyan bizakodóan bizonyosnak tud. Z. S. pl. tudja, mit jelent fogalmilag az *ős*, eredeti régi alakjában *is*. Honnan tudja? A nyelvtörténetből, a nyelvemlékekből? Nem. Neki az *ős-ten* maga sugta meg, hogy az *ős* szónak eredeti fogalmi jelentése magában foglalja az öröktől fogva létezés gondolatát. Quod erat demonstrandum. Hát még a *Ten*? Arról tud ám még csak szédítően sokat. Tudja, hogy egy szó a kínai *Tien*-nel. Tudja, hogy mi is, ők is, meg egyéb turániak is eredetileg *Tengere* nek mondtuk. Azelőtt meg *Dingir*-nek ejtettük, amíg t. i. szumir-ok voltunk. (Csak mi, vagy a többi turániak is?) az Isten markában. Micsoda mult! Ezalatt persze volt ideje kopni. Elöl is, hátul is, sőt a közepén is, mert nemcsak a *Ten*, hanem az *Ég*, sőt a *mel-eg* is a *Tengere-Dindir*-ből kopott, ha ugyan kopott, mert ime nálunk — láss csodát — kopatlan alakjában is fennmaradt *tenger* alakjában, elkülönült jelentésben. Ez a szédületes jólértesültség elhallgattat minden komoly bírálatot. Kicsike gyertya még ehhez a magyar nyelvtudomány. A fényinél egyelőre legfeljebb még csak az ugor vizeken lehet evezgélni és etimologizálni. Turán, China, szumir ősök? Délibáb. Hol van még ezektől az összehasonlító nyelv- és hangtörténet? Nabugodonozor!

Egyébiránt nem érdektelen tudni, hogy a Z. S. fejtegetésében csak a kikövetkeztetett eredmény új. A bejárt ut nagyon régi. Az *isten* első szótagjában Budenz is a magyar *ős*-t keresi. A kínai *Tien*-ig és a turáni *Tengere*-ig már Czuczor—Fogarassy is eljutott, a *Dingir* sem új, mióta Somogyi könyvet irt a szumir-magyar rokonságról. De olyan vonzóan érdekes és délibábosságában is megkapó jelentéstani magyarázatot senki se fűz hozzá, mint Zoltán Sándor. Ahogy megfonja a fonalát, azon nem lehet nem gyönyörködni. Született nyelvész ütközik ki belőle. A fonala mindent megbír. Egy kis tréfával azt is be lehetne bizonyítani vele pl. hogy *Zoltán Napistent* jelent, mert *Zol* csak magyaros alakja a latin *Sol*-nak, a *Tán* pedig csak alhangu változata a kínai *Ten-Tien*-nek. Ennél jelentősebb név már csak egy van a magyarban, a *Márton*. A *Már* benne a multságot, az ősiséget, az időbeli végtelenséget jelenti. A *Ton* pedig (régebben *Tin*) csak azt jelentheti, mint kínai párja, a *Tien*, t. i. a térbeli végtelenséget. Eszerint öröktől fogva létező, határtalan lény a

Már-Ton.

A Szabadelvű Keresztények és Vallásos Szabadság Nemzetközi Társulatának Konferenciája, Oxford, Manchester College, Augusztus hó 3–8.

A mai kor embere a mult tapasztalatai alapján már nem tud hinni a konferenciákban s azoktól nem vár semmit. A Szabadelvű Keresztények Oxford-i konferenciája azonban kivételt képez. A konferenciát nem az ott elhangzott előadások, vagy a megjelent delegátusok nagy száma emeli erre a különös értékre, hanem azok az előzmények és mozgató erők, melyek ezt a nagy gyülekezést létrehozták s annak menetét-tartamát befolyásolták. Egy olyan bonyolult világ hozta létre ezt a konferenciát, melyet közülünk senki meg nem jósolhatott volna egy pár évvel ezelőtt. Egyfelől dogmai zárkózottsággal, másfelől pöffeszkedő istentagadással találkozunk s mindkettőt a jobb ügyhöz méltó buzgósággal propagáljuk s úgy tüntetve fel, mint az üdvösség eszközeit a népek milliói számára. A vallás és teológia terén újabb és újabb támadások érik a szabadelvű kereszténységet; az ész jogát, a vallásszabadságot nyíltan becsmériik és megtagadják; mind többen és többen vannak azok, akiknek vallásos meggyőződésük miatt kell szenvedniök. S ezeket a sorozatos támadásokat nemcsak a felújított dogmai rendszerek hívei intézik, hanem azok a bölcseleti és társadalmi rendszerek is, melyek az egyént szolgálai módon az államnak akarják alárendelni.

A mult eseményei világosan mutatták, hogy ezek a nyílt és alattomos erők nem szűnnek meg támadólag fellépni ellenünk s kezdeni mindazt, ami előttünk örökbecsű és szent. Ezért volt annyira időszerű és értékes az Oxfordi konferencia, mivel megpróbálta a Szabadelvű kereszténységet átértékelni és átvizsgálni s olyan formába önteni, hogy eredeti célját és hivatását méltóképen tudja szolgálni ezekkel a nagy átalakulásokkal szemben.

A konferencián 23 nemzet képviselőjében, 300 kiküldött vett részt. A konferencia munkája: teológiai, egyházi, nevelési és társadalmi szakosztályokban folyt le, melyek a konferencia végezetével megtették jelentésüket és javaslatukat az elvégzett munkára vonatkozólag. Az összesített jelentések alapján a konferencia a következő egyetemes jellegű határozatot hozta:

„... az egyéni meggyőződés jogát fenntartva és elismerve, hitünket az alábbiakban juttatjuk kifejezésre: Hiszünk:

A Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társulatának Konferenciája.

1. Isten szeretetében és igazságosságában.

2. Minden egyes emberi lélek végtelen értékében, a lelkiismeret szabadságához való jogában és az egyetemes testvériség megvalósítására való elkötelezettségében.

3. Jézus életének és tanításának feltétlen értékében, szellemének soha meg nem szűnő hatásában.

4. Isten szent lelkének állandó tevékenységében a kijelentés folytonossága által.

Mindazoknak, akik ezt a hitet vallják, vállalniuk kell a kötelezettséget, hogy az egyéni és a társadalmi életet ezen alapelvek szellemében hatják át és irányítják, mert csak így lehetnek építő munkásai a földön az Istenországnak. Kérjük tehát összes tagcsoportjainkat, más hasonló szellemben működő testvéreinket világszerte, s általában mindazokat, akik elhagyatottságukban és megpróbáltatásaik között világosságra és igazságra törekszenek, hogy egyesüljenek velünk az előbb vázolt hitünkről való bizonyoságtételben . . . A Szabadelvű kereszténység a világ szüksége.”

Ezt a határozatot minden szabadelvű keresztény imaházban, templomban október második vasárnapján felolvasták. Sajnos, a szakosfályok jelentését, melyek a maguk nemében a konferencia igazi értékeit képezik a terjedelem miatt nem lehetett egészen csatolni a fenti határozathoz. De reméljük, hogy valamilyen uton és módon lehetséges lesz azoknak külön kinyomtatása, és hiveink közötti terjesztése, hogy olvasni és érezni tudják ennek a korszakalkotó konferenciának munkáját.

A konferencia és az azon résztvevők becsületesen elvégezték azt a munkát, amely reájuk várakozott s megféleltek a várakozásoknak. Most már a mozgalom vezetőin és munkásain mulik az, hogy az a munka ne csak írott malaszt maradjon, hanem cselekedetté és munkává váljék. A mai változásokkal szemben mi is felelősséggel tartozunk: megvédeni és fenntartani a jézusi gondolatot, az ész jogát és a vallásszabadságot. És terjeszteni a szabadelvű kereszténységet, hogy a világ minden részében megalakuljon és növekedjék ennek az eszmének magva.

Az Oxfordi konferencia elvégezte a legsürgősebb elméleti munkát, most a gyakorlati megvalósulás és munka következik. Ez pedig tőlünk függ, hogy a mozgalmunknak minden egyes tagja kivétel nélkül meg tudja-e érezni a felelősség teljes tudatában, e munkának sürgősségét és nagyszerűségét, és tud-e dolgozni, hittel, lélekkel és aldozatkésztséggel. A konferencia ugy tünik fel azok előtt, akik munkájában résztvettek s akik a jelentést olvassák, mint egy szép álom, melyet mindig óhajtottunk és vártunk. Hogy valósággá váljék, az tőlünk függ csak, a mi munkánktól és akaratunktól. Dolgozzunk és munkálkodjunk e valóság érdekében, hogy támasszuk fel a szabadelvű kereszténységet halálos aléltségából, hiveibe öntsünk új erőt és elhatározást, hogy ez a nagy és fontos hitbeli mozgalom tudja elvégezni munkáját, és beváltani a hozzáfűzött reményeket. Erdő János.

IRODALOM.

Dr. Boros György: „Erasmus. Halála 400-ik évfordulójára.“ Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1937 XLII. kötete 2-ik füzetéből. 8° 16 oldal.

Aki a humánizmus eme vezéralakjáról, kinek életéről és munkásságáról kötetek jelentek meg s akiről Zweig István legujabban mesteri életrajzot írt, rövid és áttekinthető ismertetést akar nyerni: az olvassa el Dr. Boros György füzetét. Ebben meglátja a nagy ember lelki arcát, a reformációhoz, a kath. egyházhoz és az evangéliumhoz való viszonyát. Tájékozást szerezhet gazdag irodalmi működéséről. A XVI. század zavaros állapotához hasonló korunkban érdemes és tanulságos Erasmussal foglalkozni.

Végh József: „Mentő öv“. (Golgotás út a valóságban.) 8° 120 old.

Végh József, a jeles újságíró pár hónapra félrevonult ennek a világnak annyiféle kísértéssel teljes zajából, hogy elfáradt és kimerült idegeit megpihentesse. A jó szerencse a rákospalotai alkohol-elvonó intézetbe vezette, ahol nem csak pihent, hanem az újságíró éles szemeivel mindent alaposan megfigyelt. Megfigyelte az intézetet, amely egyetlen ilyen célu magyar szanatórium, mely a legmodernebb módszerekkel dolgozik. Megfigyelte az alkohol tesztet és lelket pusztító rombolásait, a gyógyulni vágyó betegeket és az önfeláldozó orvosokat. Megfigyelései és élményei alapján könyvet írt, melyet ő „riport-regénynek“ nevez, de amely valóságban az alkoholizmus elleni küzdelemben igen tanulságos és hasznos olvasmány. Olvasni kell ezt azoknak, akik az alkoholizmus „betegségében“ szenvednek vagy arra hajlandósággal birnak; de olvasni azoknak is, akiknek hivatásukhoz tartozik az alkohol pusztításainak útjába állani. Az alkoholizmusnak sok tragikus példáját olvassuk e könyvben, amelyek meggondolkoztatásra készítetnek. De azt is látjuk, hogy nincs minden elveszve azokra nézve, akik az átkos szenvedély rabjai lettek. Van mentő-öv, mellyel az élet eme hajótöröttjei partra juthatnak. Olyan betegség az alkoholizmus is, mint más betegség, amelyből van gyógyulás. A gyógyulás útja az

akarát edzése. Ezt pedig két úton igyekeznek elérni a kittinő szanatoriumban: munka-therápiával és lelki gondozással. Megható az az emberszeretet, amellyel az intézet orvosai és alkalmazottai kezelik az ide útalt betegeket, de megható az a testvéries összeforrás, amellyel eggyé lesznek itt a különböző állású és műveltségű emberek. Érdemes ez a kis könyv, hogy azt népünkkel, ahol nem egy áldozata van az alkohol szenvedélyének, megismertessük s összefüggéseken belőle egy-egy részletet felolvassunk. De különösen a lelkészek tanulhatnak belőle módszert és útastást arra nézve, hogy miképpen kell kezelni az alkohol rabságában szenvedőket.

C. H. Roberts két könyve. „An Unpublished Fragment of the Fourth Gospel in the John Rylands Library. Edited by C. H. Roberts, 1936.“ és „Two Biblical Papyri, edited by C. H. Roberts, 1936.“

C. H. Roberts, oxfordi tanár két fontos bibliai kézirat felfedezését tartalmazó két könyve nagy feltűnést keltett a teológia területén.

1917-ben Dr. Rendel Harris felső Egyiptom egyik falvában, egy köteg kézírásos papyrus töredéket vásárolt meg, mely eredetileg egyik mumia külső burkolatát képezte. Ez a papyrus gyűjtemény csak a háború után került Angliába és a manchesteri Rylands könyvtárban helyeztetett el. Itt fedezte fel C. H. Roberts tanár a könyvtár papyrologiai részében végzett kutatásai közben.

A legfontosabb a János evangélium XVIII. részének 31-33 és 37-38 verseit görög nyelven tartalmazó papyrus töredék. Az írás- és papyrus szakértők véleménye szerint ez a papyrus töredék a II. század első feléből való s mint ilyen az Újtestamentum legkorábbi, ismert, papyrus töredéke.

A töredék legnagyobb jelentőséggel a János evangéliumra bír, mely eszerint 150. A. D. körül íródott, valószínűleg Ephesusban, s a használat folytán az eredetinek egyik másolata került felső Egyiptomba.

Fontossággal bír a kereszténység elterjedésére vonatkozólag is; a töredék felfedezési helye, valamint ugyanazon a vidéken, Oxyrhynchus (Behnesa), Grenfell és Hunt által végzett ásatások eredménye biztonsággal állapítja meg, a kereszténység terjedési vonalát Egyiptomban. Együttal érdekes világot vet a keresztények vallásos életére, megállapítva, hogy a János evangéliuma, mely ezidáig az Újtestamentum legkésőbbi könyvének volt tekintve, ismert és olvasott volt a keresztények között a II. A. D. közepén. A második papyrus töredék, tekerics formájában, görög nyelven szintén, Deuteronomium XXIII—24—XXIV: 3, XXV: 1—3, XXVI: 12, 17—19, és töredékek a XXVII: 15-ig verséből. A töredék Roberts véleménye szerint a II. században íródhatott zsinagógiai használatra.

E. J.

A Kolozsvári Teológia Akadémia 1936—37 tanévi értesítője. A Vári Albert dékán szerkesztésében megjelent értesítő már csak a benne közölt felolvasások és évmegnyitó, valamint évbezáró beszédek gazdag tartalma folytán is érdemes a megismerésre. Az évnitó ünnepélyen Szent-Iványi Sándor teol. tanár „Jézus gyógyításai“ címen Jézus „csodáiról“ adott új utakon járó magyarázatot. Vári Albert dékán beszédei irányt mutattak az ifjúságnak a mai idők tömérdek irányzatainak utvesztőjében, egyszerűségi buzditásul szolgáltak az evangélium tanításainak a hétköznapi életben való megélésére. Az értesítő további adataiból a tanári kar és az ifjúság munkájáról szerzünk tudomást, mely a rendes évi anyag elvégzésén kívül előadások, egy akadémiai estély tartásában és egy missziós kirándulás sikerében állott. A hallgatók anyagi segélyezésében Dr. Kiss Elek teol. tanár buzgó munkája érdemel elismerést.

S. F.

A „Pacifik Unitarian School For the Ministry“ 1936-37 tanévi értesítője. A Californiai Egyetem mellett működő unitárius lelkészképző intézet elküldte múlt évi értesítőjét, melyből egy a miénktől teljesen elütő, amerikai rendszerű főiskolának felépítettségét ismerhetjük meg. Az intézetet Oaklandben alapították 1904-ben, de már 1906-ban áttelepítették Berkeleybe, hogy az ottani egyetem előnyeit élvezhesse. Az intézetbe való felvétel előtt, a jelölteket jellemük és általános tehetségeik szempontjából tüzetesen megvizsgálják. A hallgatók nem évfolyamokra vannak osztályozva, hanem különböző fokozatokat nyerhetnek. A tárgyaknak majdnem a felét tetszésük szerint választhatják meg. Tanulmányozás céljából 23.200 kötetből és 7.400 értekezésből álló könyvtár áll rendelkezésükre, mely unitárius művekben páratlan az egész világon.

S. F.

Orosz regény a Dávid Ferenc peréről. M. A. Aldanov: „Thermidor kilencedike“ c. történelmi regényében a Dávid Ferenc perére vonatkozóan a következőket adja Priestley szájába: „Meggyőződtem arról, hogy Socinus nem részes a Dávid Ferenc elleni erőszakban. Ez mind Méliusz lelkész intrikáinak volt a következménye. Magától értetődik, hogy Báthori István (?) a Dávid Ferenc ügyében teljesen zsarnoki módon és nem törvényesen járt el. A kormányhatóság önkényeskedésének közönséges esete.“ (I. m. 132.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Tanévnyitás a teológián. Teológiai Akadémiánkon a tanév ünnepélyes megnyitása október 1-én volt a kollégium disztermében, amely alkalommal imádságot mondott Dr. Varga Béla főjegyző, „Jézus és a fejlődés” c. felolvasást tartott Gálffi Lőrinc tanár, a tanévet megnyitotta Vári Albert dékán, Dr. Boros György püspök buzdító beszédet intézett a hallgatókhoz. Itt említjük meg, hogy az I. évfolyamra beiratkozott 5, a II-ikre 7, a III-ikre 4, a IV-ikre 6, az V-ikre 6, akik közül kettő külföldön van, egy nő, a többiek jelenleg, mint gyakorló lelkész-növendékek ki vannak nevezve segédlelkészi teendők végzésére. Ezekon kívül egyes tárgyak hallgatása céljából rendkívüli hallgatónak jelentkezett 4 egyetemi hallgató.

Beiratkozás a kolozsvári főgimnáziumba. Az 1937—38 tanévre a kolozsvári főgimnáziumba beiratkozott 177 tanuló, akik közül unitárius 129, ref. 28, r. kath. 15, ág. ev. 5. A tanév ünnepélyes megnyitása szept. 9-én volt, amikor imát mondott Benczédi Pál vallástanár, a tanévet megnyitotta Gálffi Zsigmond igazgató, Boros György püspök buzdító beszédet intézett az ifjusághoz. Ez intézetből a júniusi és szeptemberi bakkalaureatusi vizsgára jelentkezett összesen 27 tanuló, akik közül 14 sikerrel tette le a vizsgát.

Beiratkozás az I. G. Duca sz.-kereszturi főgimnáziumba. A sz.-kereszturi főgimnáziumba az 1937—38 tanévre beiratkozott 148 tanuló, akik közül unitárius 83, ref. 43, r. kath. 21, ág. hitv. ev. 1.

Kulturház felszentelés Várfalván. Önmegtagadás és áldozatkészség nélkül, sem egyházat, sem nemzetet életbentartani nem lehet. Ez a két nemes erény ülte diadalát Várfalván október 3-án, a kulturház felszentelése napján. Kolozsvárról Dr. Varga Béla főjegyző, püspökhelyettes, Vári Albert teol. dékán, Dr. Kiss Elek, Miss I. C. Scott vendégével és Viola leányával, Benczédi Pál, Szentmártoni Kálmán, Türkösi Sámuel, Demény Andor, Dr. Szathmári János stb. vettek részt a minden tekintetben szépen sikerült ünnepségen.

Az ünnepség istentisztelettel kezdődött, amelyen közének és a várfalvi D. F. E. vegyeskara kellemes éneklése után Vári Albert mondott szép, megható alkalmi imát, majd Dr. Varga Béla a tőle megszokott mély tartalmassággal a felvirágzott szókereszténység

helyett, a tett kereszténységére, egymás megbecsülésére, az építő keresztényi munkára buzdította a hallgatóságot. Ez után Pataki András lelkész, akinek nagy része van abban, hogy a kulturház felépült, előadta, hogy az egyházközség tagjainak ezelőtt 15 évvel kezdődött álma valósult meg. Csodálatos módon épült fel a kulturának ez a gyönyörű hajléka. A pénz összehozásában a nőké a legnagyobb érdem. A Nőegylet tagjai hétről hétre gyűjtöttek s 2-3 ember kivételével az egyházközség minden egyes tagja örömmel adakozott. Megtörtént, hogy a szegény emberek munkára mentek s ilyenkor az ablakuk párkányán hagyták a tojást. Apróbb adományokból, lejekből, tojásokból s a hivek ingyen munkájából épült a diszes kulturház 400.000 lej körüli értékben.

A nép maga is érzi vezetőivel, papjával szemben háláját, amit Pálffi András ny. jegyző utján juttat kifejezésre. Megköszönik Pataki András papjuknak és nejének buzgó fáradozásait. Lelkész afia elhunyt nejének, Nagy Mariskának odaadó munkásságáért az egész közönség tiszteletét egy percnyi felállással fejezte ki. Pataki Andrásnak egy diszes cserkoszorut nyujtottak át s egyben bejelentették, hogy megnagyított arcképét és első nejének arcképét a kulturházban helyezik el. Dézsi Zoltán helybeli kántornak, aki szintén sokat munkálkodott a kulturház létrehozásán, köszönetet mondanak.

Istentisztelet után a kulturház elé vonult a nagyszámu ünneplő közönség, ahol Árkosi Tamás esperes lendületes szavakkal megáldotta a szép kulturházat, melynek tervezője Demény Andor kolozsvári építész volt.

Este műsoros estély volt, amit a Tordai Magyar Dalkör Imnulus Regal-ja nyitott meg. A Dalkör több számmal szerepelt s mindig gyarapította régi jó hírnevét. Pataki András lelkes megnyitója után Sebe Ferenc szavalt nagy hatással, majd Dr. Kiss Elek tartott érdekes előadást a kulturházakról s azoknak jelentőségéről. Az estély egyik kiemelkedő pontja, Gyallay P. Domokos novel-lája volt. Sokszor megismételték Méhes Sándor énekét és Csor-tán Márton tárogatóját. Dr. Gál Miklós képviselő, köri felügyelő gondnok, közvetlen, meleg, elismerő és köszönő szavakkal zárta be a szép ünnepséget.

Ez a diszes kulturház nem épült senki ellen, hanem mindenki mellett s nemcsak nekünk unitáriusoknak kell ezen örven-deznünk, hanem minden kulturálisan gondolkozó népnek örö-mére szolgálhat.

Sz. K.

Az „Általános Unitárius Lelkészkör“ augusztus hó 24., 25., 26. napjain tartotta évi konferenciáját Brassóban. E konferenciák évről-évre magasabb szellemi színvonalat érnek el s öröndetesen bizonyítják, hogy lelkészeink, tanulni, a korral haladni kívánnak.

Pál Dénes elnök tartalmas megnyitója után az első nap előadást tartottak: Gálfi Lőrinc teol. tanár „Korunk és teendőink,“ Dobai István „Otto Rudolf teológiájának alapja“ címen. A második napon Vári Albert teol. dékán „A világ és az evangélium,“ harmadik napon Máthé Zsigmond „Az örökélet hitéről.“ (Két felolvasást folyóiratunk jelen számában közlünk, a másik kettőt jövő számunkban közöljük).

Minden előadás gondos előkészület, lelkes odaadó munka eredménye volt, amit feszült figyelemmel hallgatott nemcsak a hivatalos, hanem a mindvégig szépszámban jelenlevő világi közönség is. Számos érdekes és értékes hozzászólás bizonyította, hogy az elhintett magvak nem hulltak terméketlen talajra. Valahogy olyan volt az egésznek a képe, mintha a régi neves hitformáló zsinatok elevenedtek volna meg a legmodernebb stílusú erdélyi unitárius templom falai között. Az estéli istentiszteletek szépszámu buzgó hívő serge, mely minden este megtöltötte a templomot, arról az öntudatos, szervezett gyülekezeti életről adott számot, amelynek legszebb gyümölcse a minden akadályokon győzedelmeskedő templomépités.

Bálint Ödön, Kelemen Imre, Fülöp Zoltán, predikációi hirdették hitünk győzedelmes erejét. A reggeli istentiszteletek alkalomával, Barabás Béla, Rostás Dénes, Késmárky Miklós szolgáltak. Délutánonként kirándulások voltak a város és a vidék nevezetességeinek a megtekintésére.

A helybeli nőegylet minden délelőtt tizórason látta vendégül a gyűlés tagjait a szomszédos tanácsteremben. Dr. Ferenczy Géza főgondnok és Dr. Szent-Iványi Gábor felügyelő gondnok is résztvettek a második nap tanácskozásain. Utóbbi indítványára a konferencia kimondotta, hogy az előadások s hozzászólások foglalatát kinyomtatja, minek megszerkesztésével Kővári Jakab helyettes jegyzőt bizta meg a gyűlés.

Kebli ügyek során ismét megbeszélés tárgyát képezte az unitárius papság siralmas anyagi helyzetének kérdése s az a súlyos, semmivel sem indokolható méltánytalanság, mely szerint az

országban levő összes keresztény félekezetek papjai közül az unitáriusok kapják a legkevesebb államsegélyt. *ab.*

Erdő János. Ez a név nem is meretlen folyóiratunk olvasói előtt. Számos külföldi tudósításban tájékoztatta olvasóinkat a világ eseményeiről, társadalmi, vallási és erkölcsi tekintetben. Két évi oxfordi tanulmányait kiváló sikerrel bevégezve, haza jött, hogy szerzett ismereteit vallásunk és egyházunk javára gyümölcsöztesse. Különösen egyháztörténelmi tanulmányokat folytatott. Jelenleg a kolozsvári egyházköztségbe kapott s.-lelkészi kinevezést. A legjobb reménységgel vagyunk jövő munkálkodása iránt. Sok sikert és előhaladást kívánunk pályáján, melyre mindig szorgalommal készült.

Tilos a hipnotizmus, jóslás, jövendölés és spiritizmus. A belügyminiszter 5599 – 1937 sz. alatt kelt rendeletével Románia egész területén szigoruan eltiltotta a hipnozt, jövendölést, tenyér- és kártyajóslást, szerencsemondást és spiritizmust, vagyis az okkultizmus körébe vágó bárminemű ténykedést s minden ilyen tárgy nyilvános mutatványt és látványosságot. A rendelet ellen vétőket szigoruan büntetik.

Megnehezítették a vallásoktatást Németországban. Kerl német kultuszminiszter eltiltotta a német lapoknak, hogy támadják a német keresztény mozgalmat. Ennek a mozgalomnak az a célja, hogy a protestáns egyházakat a nemzeti szocialista mozgalomtól tegye függővé. Egy másik rendelettel rendkívül megnehezítették a vallásoktatást. A jövőben a papok nem lehetnek vallástanítók és a vallástant a világi tanítók adhatják elő.

A film a vallás szolgálatában jelszóval egy fontos következménnyel bíró törekvés indult meg és nyer napról-napra erőteljesebb kifejezést. A cél egy élő vallásnak megfilmesítése, úgy, ahogy hiveinek lelkivilágában él. „The Green Pastures“ a címe az élő ilyen tárgy filmnek, amely az Amerikában élő, keresztény népek felfogásában élő vallást jeleníti meg. Az egyszerű, felsőbb iskolázás nélküli „fekete keresztények“ vallása jelenik meg, úgy ahogy Ők a Bibliában találták és mindennapi életükben él és megnyilvánul. Az Isten-fogalom fejlődése vonul keresztül a cselekmény keretében, az Ó és Új Testámentum történeteinek felhasználásával. A film, az orthodox keresztény egyházak részéről jövő ellenséges bírálat ellenére is, nagy sikert aratott. A világnak szüksége van erre a filmre, volt az egyöntetű megállapítás szabad kereszténység részéről, és mély következményekkel járó jelentőséget tulajdonítanak a filmhez és az eredeti célhoz.

Összetartás. „Az óra szerkezete csak akkor mutatja pontosan az időt, amely időmutatás céljára készítettet, ha minden egyes alkatrésze szabályosan, rendszeresen és harmónikusán működik. Ha széttépjük a legszebb technikai konstrukciót és alkatélemeire bontjuk, legyen az akár repülőgép, akár automobil, az alkatrészek lehetnek önmagukban véve a legtökéletesebbek, bármilyen munka és szellemi érték fekszik bennük, működést nem fejthetnek ki és használhatatlanná válnak. Ha nem működik együtt minden, ha nem harmónikus a gépezet, ha egyik alkatrész nem a másikért dolgozik, megakad a mű.“

Gyász hírek. *Bors Ilona* Bors Mihály egyházunk jóltevőjének nővére 55 éves korában augusztus hó 1-én Szinden elhunyt. Ez az élet sokat ígért volt neki, de keveset váltott be ígéreteiből. Élete tavaszán fagyos dér hervasztotta el reményeinek virágait. Azóta e föld csak börtön volt számára, melynek örömeit élvezni nem tudta. A halál kiszabadította földi börtönéből. Ama jobb házában találjon kárpótlást földi csalódásaiért. — *Móricz Márton* ny. irodaigazgató 72 éves korában augusztus hó 3-án Cluj-Kolozsváron meghalt. A becsületes és hű szolga mintaképe volt, aki egy életet az irodák levegőjében töltött el, ahol előljárói elismerését méltán érdemelte ki. Emléke áldott. Nyugalma legyen csendes. — *Ifj. Komjátszeghy Komjátszeghy Lajos* orvostanhallgató életének 24-ik évében szeptember hó 10-én, Budapesten rövid szenvedés után elhunyt. Egy sokoldalú tehetséggel megáldott és szépreményű ifju pályája a kezdet-kezdetén kettétörött. Minél többet ígért, annál nagyobb és fájdalmasabb a szülők, barátok és ismerősök fájdalma és csalódása korai elhunytá miatt. Isten a fájó szivekre küldjön vigasztalást, az elhunytak adjon a honi földben nyugodalmat.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Németh István 100, Dr. Borsay Áron pártoló 300, Dr. Márkos György 50, Dr. Boros György 150, Gálfalvi Samu 200, Kelemen Árpád 400, Odorheiu-Székelyudvarhely 200, Dr. Bernád Agoston 100, Ürmössy Jenő CFR főfelügyelő 200, Dr. Márkos György 50, Nagy Ferenc 1000, Dr. Boros György 150, Dr. Márkos György 50, Komjátszegi Géza 100, Németh István 100, Turda-Torda-i egyházközség 650, Szathmári Gyula 200 Lej. Ezenkívül több lelkész a kongruájából fizetett, ezekről mindenki nyugtát kapott.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1937 október 13-án.

Hadházy Sándor.
pénztárnok.

